

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Magdaléna Rysová

Alternativní vyjádření konektorů v češtině

Alternative Lexicalizations of Discourse Connectives in Czech

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Šárka Zikánová, Ph.D.

Děkuji vedoucí práce za cenné odborné připomínky.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Sedlici 18. 5. 2012

Magdaléna Rysová

Anotace

Práce se zabývá otázkou, jaké jazykové prostředky mohou být zahrnuty do anotace diskurzních vztahů Pražského závislostního korpusu (PDT). Jejím cílem je prozkoumat alternativní vyjádření diskurzních konektorů (tzv. altlexů) v češtině. Analýza vychází z anotovaných dat PDT, jejím předmětem je mimo jiné srovnání českých altlexů vyskytujících se v PDT a anglických altlexů z PDTB (anotovaného pensylvánského korpusu Penn Discourse Treebank). Práce přináší lexikálně-syntaktickou a sémantickou klasifikaci českých altlexů a analýzu jejich současné anotace v PDT. V současné době PDT obsahuje 306 vyjádření (v 43 955 větách), která byla anotátory označena jako altlexy. Jak ovšem tato práce dokládá, toto číslo není konečné. Předpokládáme, že počet altlexů se po důkladném zpracování podstatně zvýší, protože altlexy nejsou syntakticky ani lexikálně omezeny a některé z nich vykazují velký stupeň variability.

Klíčová slova: alternativní vyjádření konektorů (altlexy), diskurz, diskurzní vztahy, konektory

Abstract

The paper concentrates on which language means may be included into the annotation of discourse relations in the Prague Dependency Treebank (PDT) and tries to examine the so called alternative lexicalizations of discourse markers (AltLex's) in Czech. The analysis proceeds from the annotated data of PDT and tries to draw a comparison between the Czech AltLex's from PDT and English AltLex's from PDTB (the Penn Discourse Treebank). The paper presents the lexico-syntactic and semantic characterization of the Czech AltLex's and comments on the current stage of their annotation in PDT. In the current version, PDT contains 306 expressions (out of the total 43,955 of sentences) that were labeled by annotators as being an AltLex. However, as the analysis demonstrates, this number is not final. We suppose that it will increase after the further elaboration, as AltLex's are not restricted to a limited set of syntactic classes and some of them exhibit a great degree of variation.

Key words: alternative lexicalization of discourse markers (AltLex), connectives, discourse, discourse relations

Obsah

ANOTACE	4
ABSTRACT.....	5
SEZNAM ZKRATEK	8
SEZNAM ZKRATEK	8
1 PŘEDMLUVA	10
2 CÍL PRÁCE.....	12
3 PRAŽSKÝ ZÁVISLOSTNÍ KORPUS (PDT) VERSUS PENNSYLVÁNSKÝ KORPUS PENN DISCOURSE TREEBANK (PDTB)	13
4 ÚVOD DO PROBLEMATIKY DISKURZNÍ ANOTACE V PRAŽSKÉM ZÁVISLOSTNÍM KORPUSU.....	14
5 TEORETICKÁ ČÁST – ZÁKLADNÍ POJMY	22
5.1 Pojetí diskurzu a textu.....	22
5.1.1 Diskurz a text ve světové literatuře.....	22
5.1.2 Diskurz a text v české literatuře.....	26
5.1.3 Vymezení jednotky diskurzu	27
5.2 Koheze a koherence	29
5.2.1 Koheze a koherence ve světové literatuře.....	29
5.2.1.1 <i>Cohesion in English</i> – Halliday a Hasanová 1976.....	29
5.2.1.2 Další vybraní autoři	30
5.2.2 Koheze a koherence v české literatuře.....	31
5.3 Explicitní vs. implicitní diskurzní vztahy	33
5.3.1 Explicitní a implicitní diskurzní vztahy ve světové literatuře	33
5.3.2 Explicitní a implicitní diskurzní vztahy v české odborné literatuře	36
5.3.3 Explicitní a implicitní diskurzní vztahy v PDT a PDTB	37
5.4 Konektory	38
5.4.1 Konektory ve světové literatuře.....	38
5.4.2 Konektory v české odborné literatuře.....	41
5.5 Alternativní vyjádření konektorů	43
5.5.1 Alternativní vyjádření konektorů v odborné literatuře	43
5.5.2 Alternativní vyjádření konektorů v Pražském závislostním korpusu (PDT) a pensylvánském korpusu Penn Discourse Treebank (PDTB).....	46

5.6 Klasifikace diskurzních (textových) vztahů	48
5.7 Vymezení základních pojmů	52
6 METODY A POSTUP PRÁCE	55
7 ANALYTICKÁ ČÁST	56
7.1 Popis získaného materiálu – altlexy v PDT	56
7.2 Vlastní analýza – klasifikace českých altlexů	59
7.2.1 Lexikálně-syntaktická charakteristika českých altlexů.....	59
7.2.1.1 Detailnější syntaktická charakteristika českých altlexů.....	62
7.2.1.1.1 Předložkové fráze	64
7.2.1.1.2 Altlexy realizované celými klauzemi	65
7.2.1.1.3 Verbální fráze	66
7.2.1.2 Detailnější lexikální charakteristika českých altlexů.....	69
7.2.2 Sémantická charakteristika českých altlexů	71
7.2.3 Příklady českých altlexů z PDT	74
7.2.4 Vzorce českých altlexů	77
7.2.5 Lemmatizace českých altlexů	84
8 ZÁVĚR	91
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	93
PŘÍLOHY	99
Příklady výpovědi s českými výrazy s diskurzí konektivní funkcí nalezených v Pražském závislostním korpusu	100

Seznam zkratek

A1	první slovesný argument
A2	druhý slovesný argument
ACMP	accompaniment (volné doplnění vyjadřující způsob uvedení nějaké okolnosti)
Adj	adjektivum
Altlex	alternativní vyjádření diskurzního konektoru
Anaph.	anaforická reference
COND	textová podmínka – výsledek podmínky
CONFR	konfrontace
CONJ	konjunkce
CONJALT	konjunktivní alternativa
CORR	rektifikace
DISJALT	disjunktivní alternativa
DTX	determinátor
EQUIV	ekvivalence
EXEMPL	exemplifikace
EXPLICAT	explikace
F_COND	nepravá podmínka – výsledek podmínky
F_OPP	nepravý kontrast
F_REASON	nepravá příčina – důsledek
GENER	generalizace
GRAD	gradace
JJX	adjektivní fráze
MainC	řídící věta
NoRel	no relation (žádný vztah)
NP	nominální fráze
NX	nominální fráze
OPP	opozice

PDT	Prague Dependency Treebank, Pražský závislostní korpus
PDTB	Penn Discourse Treebank
PPX	předložková fráze
PRECED	předčasnost – následnost
Prep	předložka
PURP	účel
REASON	textová příčina – důsledek
RESTR	restriktivní opozice
CONC	textová přípustka
SPEC	specifikace
SubC	závislá věta
SYNCHR	současnost
VP	verbální fráze
VX	verbální fráze

1 Předmluva

Soudržnost a srozumitelnost jsou základními atributy textu, jejichž zásluhou lidé rozumějí psaným i mluveným textům.¹ Jednotlivé jednotky koherentního textu jsou provázány explicitními i implicitními vztahy. Jak dokazují mnohé studie (srov. např. Irwinová a Pulverová 1984), lidé lépe rozumí textovým vztahům vyjádřeným explicitně (tj. pomocí konkrétních jazykových výrazů).

Je proto třeba těmto jazykovým prostředkům, které se podílejí na soudržnosti a srozumitelnosti textu, věnovat pozornost. Zabývaly se jimi již mnohé studie a projekty, mj. projekt *Od struktury věty k textovým vztahům* (Hajičová, GA ČR 405/09/0729, Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK v Praze) či *Koreference, diskurs a aktuální členění v kontrastivním pohledu* (Zikánová, GA ČR P406/12/0658, Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK v Praze). Textové vztahy (tj. vztahy mezi nadvětnými celky) jsou rovněž zachycovány ve stromových strukturách Pražského závislostního korpusu (PDT).

Pražský závislostní korpus uživatelům nabízí práci s jazykem na různých rovinách (morfologické, syntaktické a sémantické) a jako jediný český korpus v nejbližší době poskytne i práci s rovinou nadvětnou, diskurzí. V této nové verzi najdeme anotaci mezivýpovědních vztahů (typu příčina a důsledek, předčasnost a následnost, opozice, konfrontace atd.). V první fázi anotace diskurzí vztahů byly ovšem zachycovány pouze vztahy uvozené explicitními konektory (konektory jsou zde definovány jako prostředky z předem stanovených tříd – spojky, částicové výrazy, příslovce, některá užití zájmen typu *kromě toho*, ustálené víceslovné konektivní prostředky typu *na jedné straně* a písmenné nebo číselné prvky pro vyjádření vztahu výčtu).

V průběhu anotací diskurzí roviny v pensylvánském korpusu Penn Discourse Treebank (PDTB) ovšem Prasadová a kol. (2010) upozornili na širokou škálu vyjádření, kterou nazvali alternativní vyjádření konektorů. Jednalo se o takové jazykové prostředky, které mají stejnou konektivní funkci jako klasické konektory. Tato vyjádření také signalizují, že dané dva slovesné argumenty jsou v určitém diskurzím vztahu, ale jejich lexikálně-

---

¹ Tato práce vznikla s podporou projektu GA ČR P406/12/0658 *Koreference, diskurs a aktuální členění v kontrastivním pohledu*.

syntaktická povaha se od konektorů liší. Příkladem takovýchto českých prostředků (altlexů – alternativních lexikálních vyjádření diskurzních konektorů) jsou např. spojení *hlavním důvodem je...*; *odůvodnil to tím, že*; *důsledkem jejich odjezdu může být...* U nás na existenci podobných jazykových prostředků upozorňují zejména Hrbáček (1994) a Hoffmannová (1983).

Pokud tedy chceme souborně obsáhnout všechny prostředky podílející se na výstavbě textu, nemůžeme se omezovat pouze na výrazy z určitých tříd. Je proto potřeba důkladně prostudovat i alternativní vyjádření konektorů, která prolamují hranici jinak omezené kategorie prostředků spojujících textové jednotky v jeden koherentní celek.

2 Cíl práce

Předmětem práce jsou jazykové prostředky nazvané alternativní vyjádření diskurzních konektorů (tzv. altlexy) a jejím cílem je vytvořit jejich možnou klasifikaci pro češtinu (ve srovnání s jejich anglickými protějšky popsány ve studii od Prasadové a kol. 2010). V této práci tedy představujeme výsledky analýzy těchto výrazů a zjišťujeme, zda charakteristika a popis anglických altlexů (Prasadová a kol. 2010) je vhodná také pro češtinu.

Práce si klade za cíl zhodnotit české altlexy po stránce lexikální, syntaktické a sémantické, představit ukázky možných kombinací, do kterých mohou tato vyjádření vstupovat, výběrově popsat jejich strukturní vzorce a sestavit prozatímní seznam českých altlexů nalezených v PDT, který by usnadnil jejich další vyhledávání pro budoucí výzkum. Dalším cílem je sjednocení a prohloubení anotace alternativních lexikálních vyjádření v PDT.

3 Pražský závislostní korpus (PDT) versus pensylvánský korpus Penn Discourse Treebank (PDTB)

Pražský závislostní korpus (PDT) obsahuje velké množství českých textů (plná verze dat PDT 2.0 zahrnuje 7 110 ručně anotovaných textových dokumentů, tj. celkem 115 844 vět), které jsou zpracovány ve stromových strukturách na rovině morfologické, analytické (povrchově syntaktické) a tektogramatické (hloubkově syntakticko-sémantické). Pravidla anotace analytické a tektogramatické roviny přitom vycházejí z teorie Funkčního generativního popisu (srov. Sgall 1967).

Tektogramatická rovina je dále obohacena o anotaci aktuálního členění větného a anotaci koreferenčních vztahů. V nejbližší době bude Pražský závislostní korpus rozšířen také o zpracování roviny nadvětné, tj. diskurzní. Uživatelé tak budou mít možnost v korpusu vyhledávat diskurzní vztahy mezi slovesnými argumenty, které jsou signalizovány explicitním konektorem. Výhodou Pražského závislostního korpusu je tedy především to, že poskytuje anotaci několika jazykových rovin současně.

Pensylvánský korpus Penn Discourse Treebank (PDTB) je pokračováním projektu Penn Treebank (PTB), tj. anglického syntaktického korpusu. Korpus Penn Discourse Treebank uživatelům poskytuje anotaci diskurzních vztahů a obsahuje přibližně 49 000 vět. Texty přitom nejsou zpracovávány ve stromových strukturách (jako v Pražském závislostním korpusu), ale lineárně.

Penn Discourse Treebank zahrnuje anotaci diskurzních vztahů uvozených explicitními konektory (autoři předem stanovili seznam anglických konektorů, které byly posléze v textech vyhledávány), anotaci implicitních a nulových diskurzních vztahů mezi sousedními argumenty a anotaci diskurzních vztahů uvozených tzv. alternativními vyjádřeními konektorů (tj. jazykovými výrazy, které mají podobnou funkci jako konektory, ale které se nevyskytovaly na předem stanoveném seznamu anglických konektorů – srov. kapitola Alternativní vyjádření konektorů).

4 Úvod do problematiky diskurzní anotace v Pražském závislostním korpusu

Vzhledem k tomu, že práce vychází z jazykových dat PDT, uvádíme zde i základní informace o jejich diskurzní anotaci v tomto korpusu, tj. např. jak se zachycují textové vztahy ve stromových strukturách či proč by měly být anotovány i české altlexy (alternativní lexikální vyjádření textových konektorů).²

Skutečnost, že výzkum českých altlexů je pro další anotaci diskurzních vztahů potřebný, je patrná na následujícím příkladě z PDT:

- (1) *Hráč brazilského týmu napadl v dnešním utkání svého protihráče.
To je důvod, proč nebude hrát příští tři zápasy.*

Alternativním vyjádřením konektoru je v tomto případě spojení *to je důvod, proč*. Daný výraz signalizuje, že mezi danými argumenty (vymezení argumentu viz kapitola Vymezení základních pojmů) je vztah příčiny a důsledku. Ve výpovědi je možné ho nahradit klasickým diskurzním konektorem *a proto* – srov.:

- (2) *Hráč brazilského týmu napadl v dnešním utkání svého protihráče.
A proto nebude hrát příští tři zápasy.*

Z příkladu je patrné, že diskurzní vztah příčiny a důsledku může být vyjádřen jak altlexem (*to je důvod, proč*), tak klasickým konektorem (*a proto*). V rámci současné anotace diskurzních vztahů v PDT by byl ovšem zachycen pouze ve druhém případě (tj. pokud by byl vyjádřen explicitním konektorem), ačkoli význam obou příkladů je v podstatě stejný.

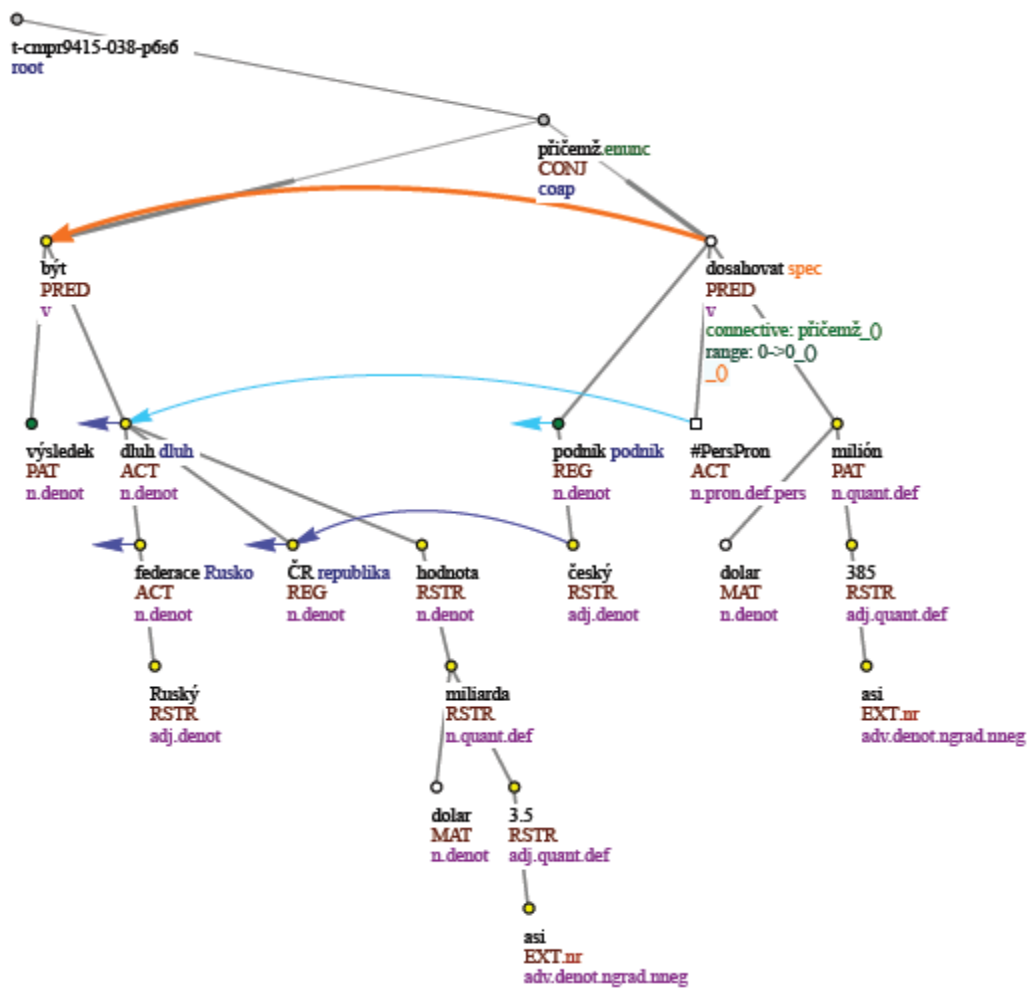
Pro ilustraci přikládáme několik obrázků s výpověďmi, jak jsou zachycovány v PDT, tj. ve stromových strukturách. Diskurzní vztahy jsou zde značeny oranžovými šipkami,

---

² Podrobný popis principů anotace diskurzu viz *Příručka pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu* (Mladová a kol. 2011).

oranžově je zobrazen také typ vztahu (uvedeny jsou anglické zkratky, např. EXPLICAT pro explikaci, SPEC pro specifikaci atd.), zeleně pak příslušná diskurzivní částice (uvozená anglickým názvem *connective* – konektor, dvojtečkou a příslušnou diskurzivní částicí, tj. např. *connective: přičemž*).

Diskurzivní vztahy se přitom značí mezi nadvětnými celky (tj. mezi dvěma slovesnými argumenty oddělenými v textu tečkou), ale v některých případech i v rámci jednoho souvětí, pokud příslušný vztah není zachycen (resp. zachycení daného vztahu není dostačující) na nižší, syntakticko-sémantické (tektogramatické) rovině PDT – srov. obrázek 1:

Obrázek 1: Příklad stromu z PDT s anotací vnitrovětného diskurzivního vztahu signalizovaného konektorem

Obrázek 1 zobrazuje stromovou strukturu výpovědi (3):

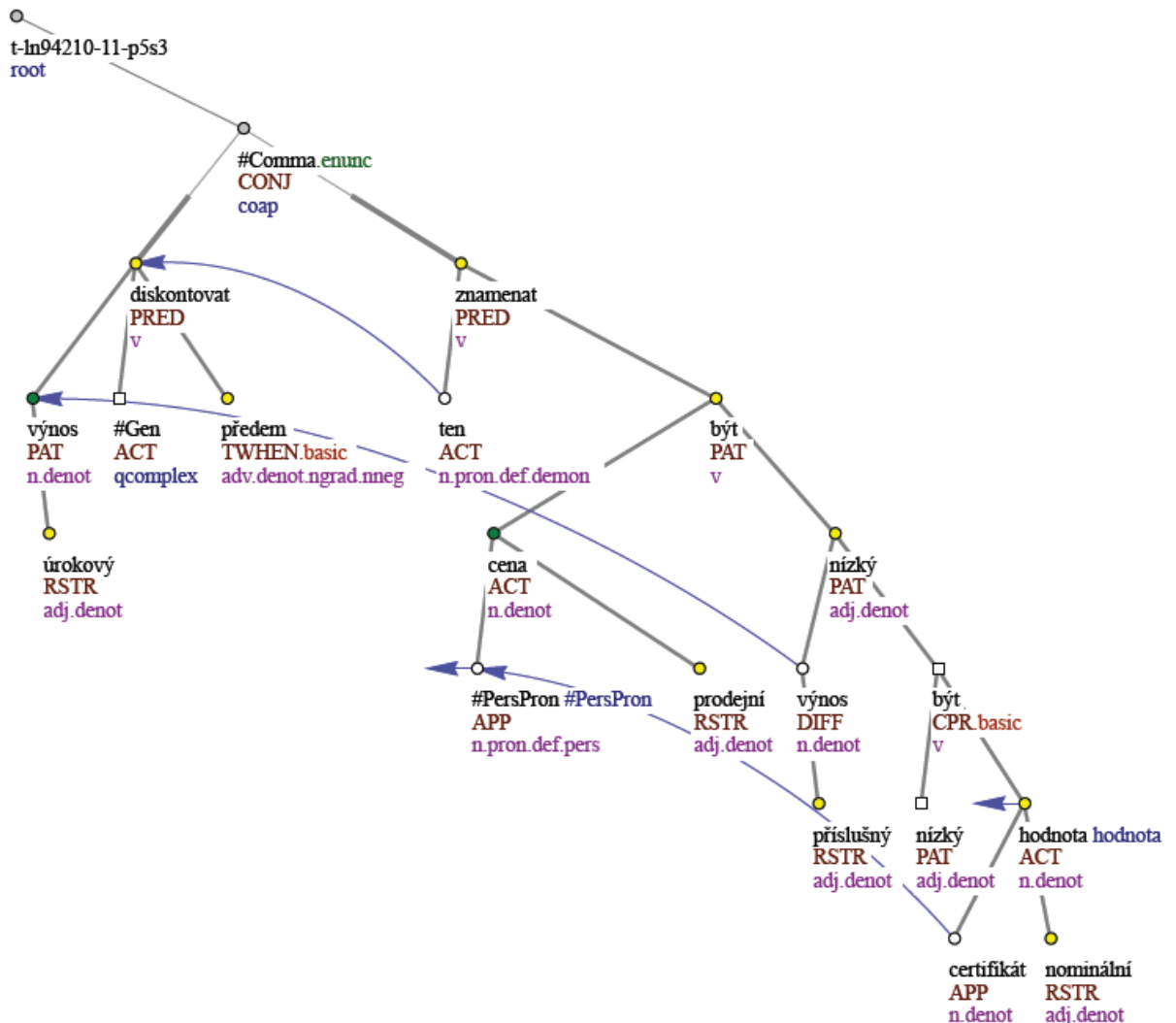
- (3) *Výsledkem je dluh Ruské federace vůči ČR v hodnotě asi 3,5 miliardy dolarů, příčemž vůči českým podnikům dosahuje asi 385 milionů dolarů.*

Mezi slovesnými argumenty je vztah specifikace (SPEC) (první argument je obecnější, druhý konkrétnější) signalizovaný konektorem *příčemž*. Vzhledem k tomu, že na syntakticko-sémantické (tektogramatické) rovině je mezi danými argumenty anotovaný pouze vztah konjunkce (na obrázku má zkratku CONJ u nejvyššího uzlu *příčemž*), je nutné přesnější vztah specifikace zachytit v rámci anotace diskurzu.

Jak již bylo řečeno, připravovaná nová verze PDT obsahuje pouze anotaci diskurzních vztahů uvozených explicitními konektory (jako je např. *příčemž*). Vztahy signalizované altlexy tedy prozatím zachycovány nejsou – srov. výpověď (4) a její stromovou strukturu v první fázi anotace textových vztahů v PDT (obrázek 2):

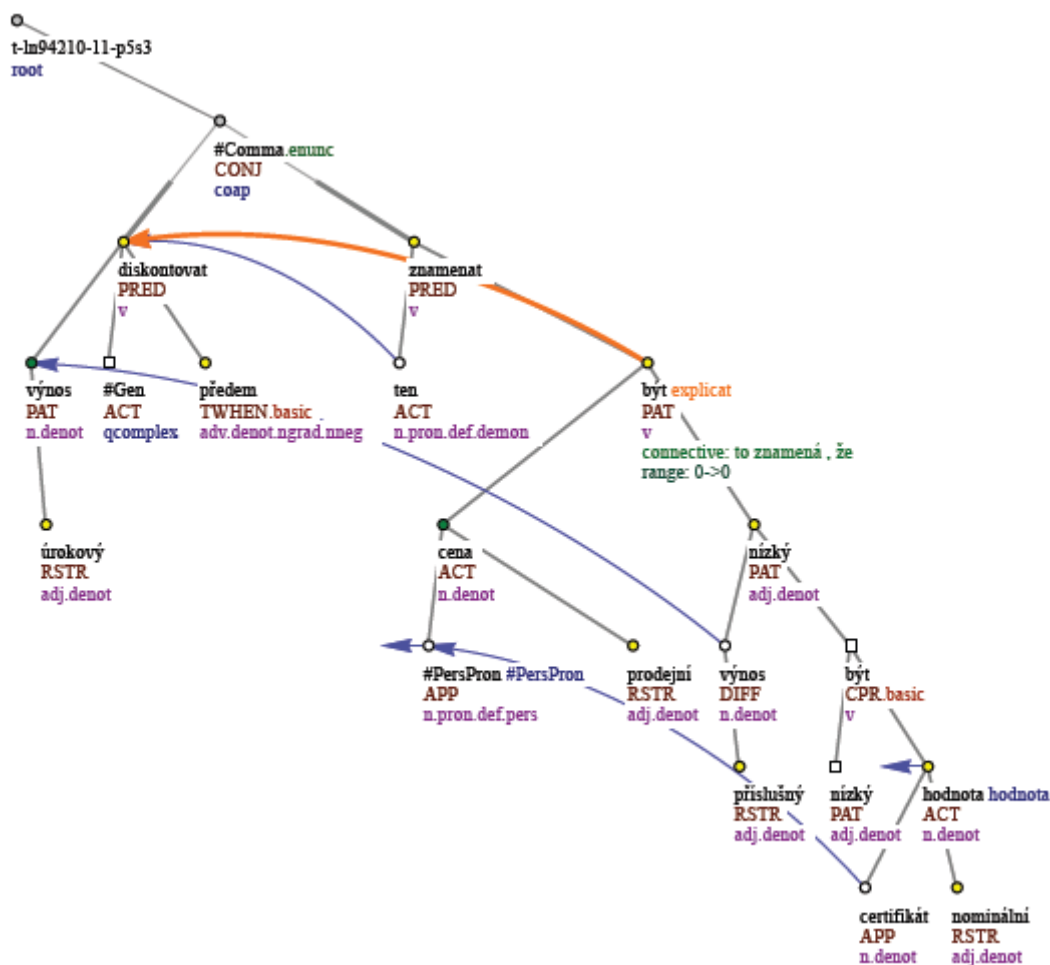
- (4) *Úrokový výnos je diskontován předem, to znamená, že jeho prodejní cena je o příslušný výnos nižší než nominální hodnota certifikátu.*

Obrázek 2: Příklad stromu z PDT bez anotace vnitrovětného diskurzního vztahu signalizovaného altlexem

V tomto případě je mezi danými argumenty (*úrovňový výnos je diskontován předem a jeho prodejní cena je o příslušný výnos nižší než nominální hodnota certifikátu*) diskurzni vztah explikace – EXPLICAT v terminologii anotace v PDT (tj. argument 2 vysvětluje či objasňuje obsah argumentu 1) – který je signalizován vyjádřením *to znamená, že*. Pokud by tedy altlexy nebyly do anotace diskurzu zahrnuty, podobné výpovědi by zůstaly zcela bez anotace. Je tedy patrné, že altlexy mohou tuto rovinu popisu značně obohatit – srov. obrázek 3 s návrhem, jak by budoucí anotace textových vztahů uvozených altlexy mohla vypadat:

Obrázek 3: Příklad stromu z PDT s anotací diskurzivního vztahu signalizovaného altlexem

Na tomto obrázku je mezi danými argumenty anotovaný příslušný vztah explikace (EXPLICAT) a jako diskurzivní částice přiřazeno spojení *to znamená, že*.

Dalším důvodem, proč do diskurzivní roviny zahrnout anotaci altlexů, je, že některé z nich jsou na sémantické (tektogramatické) rovině zachyceny spíše podle své struktury než podle svého významu. Jedná se především o předložkové výrazy (uvozené předložkou *s* – *s argumentací*, *s odůvodněním*, *s podmínkou*, *se slovy* atd.). Ty mají na sémantické (tektogramatické) rovině funktor ACMP (doprovod; accompaniment), tj. „funktory pro takové volné doplnění, které vyjadřuje způsob uvedením nějaké okolnosti (kterou tu představuje konkrétní nebo abstraktní předmět, osoba nebo děj), která děj nebo entitu vyjádřenou řídicím slovem doprovází, spojuje se s ní v určité společnosti, nebo naopak vyjadřuje vyloučení z tohoto společnosti.“ (Mikulová a kol. 2005: kapitola 6.6.1)

Jako základní formy funktoru ACMP jsou v anotátorské příručce Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu uvedeny tyto struktury:

1) předložkový pád substantiva – srov. nejčastější formy (převzaté z anotátorské příručky, Mikulová a kol. 2005: kapitola 6.6.1):

bez+2	<i>Pracuje bez brýlí.</i>
ruku v ruce s+7	<i>Podniká ruku v ruce s falešností.</i>
s+7	<i>Chodí s holí.</i>
spolu s+7	<i>Spolu s tebou to zvládnou.</i>
společně s+7	<i>Učitelé společně s žáky odjeli na kurz.</i>
v čele s+7	<i>skupina deseti odborníků v čele s ředitelem</i>
včetně+2	<i>školní pomůcky včetně sešitů</i>
v souvislosti s+7	<i>V souvislosti s růstem mezd se zvýšila poptávka.</i>
ve spojení s+7	<i>Udělal to ve spojení s Pavlem.</i>
zároveň s+7	<i>Vláda zároveň s růstem počítá i s poklesem.</i>

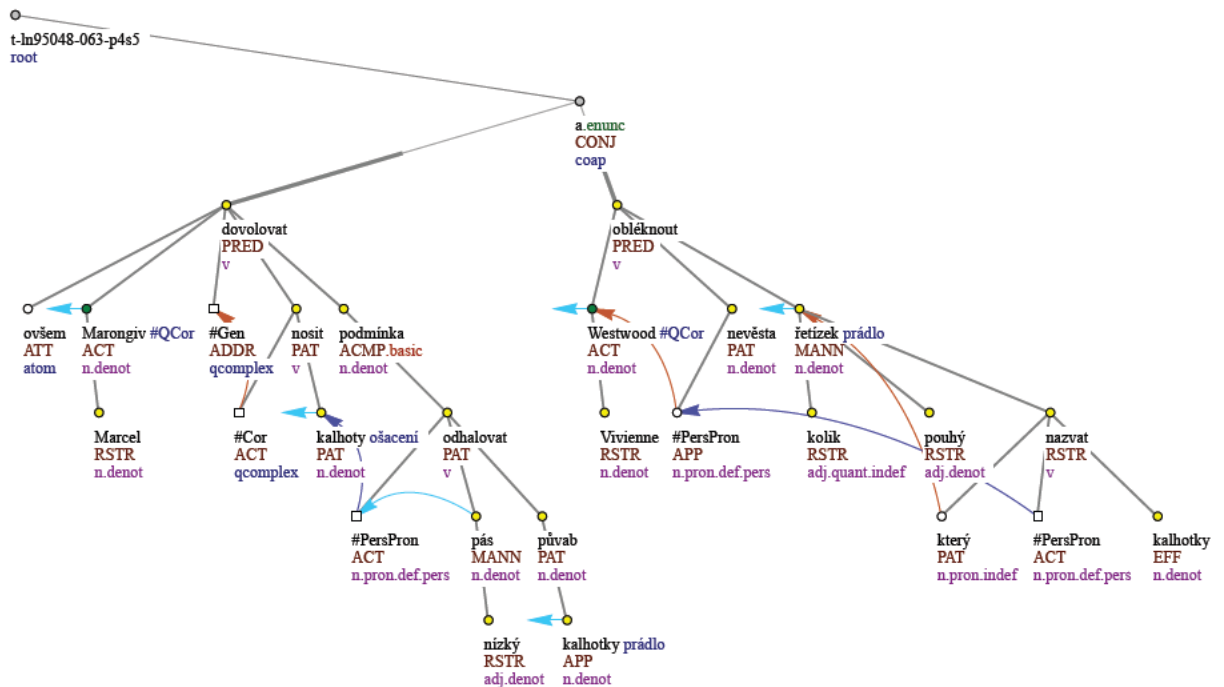
2) závislé klauze – srov. nejčastější formy (převzaté z Mikulová a kol. 2005: kapitola 6.6.1):

bez toho – aby	<i>Dodavatelé mají povinnost vykupovat vratné obaly bez toho, aby je vážali na nákup zboží.</i>
s tím – že	<i>Koupili dvě sady lega s tím, že dají každému synovi jednu.</i>

Funktor ACMP tedy o daném vyjádření říká, že se jedná o jakoukoli doprovodnou okolnost (nebo i její nepřítomnost – srov. *přišla bez kabelky*), jejíž sémantika ovšem není blíže specifikována (tj. funktor ACMP nerozlišuje např. spojení *přišel s holí* a *přišel s odůvodněním*) – srov. výpověď (5) z PDT:

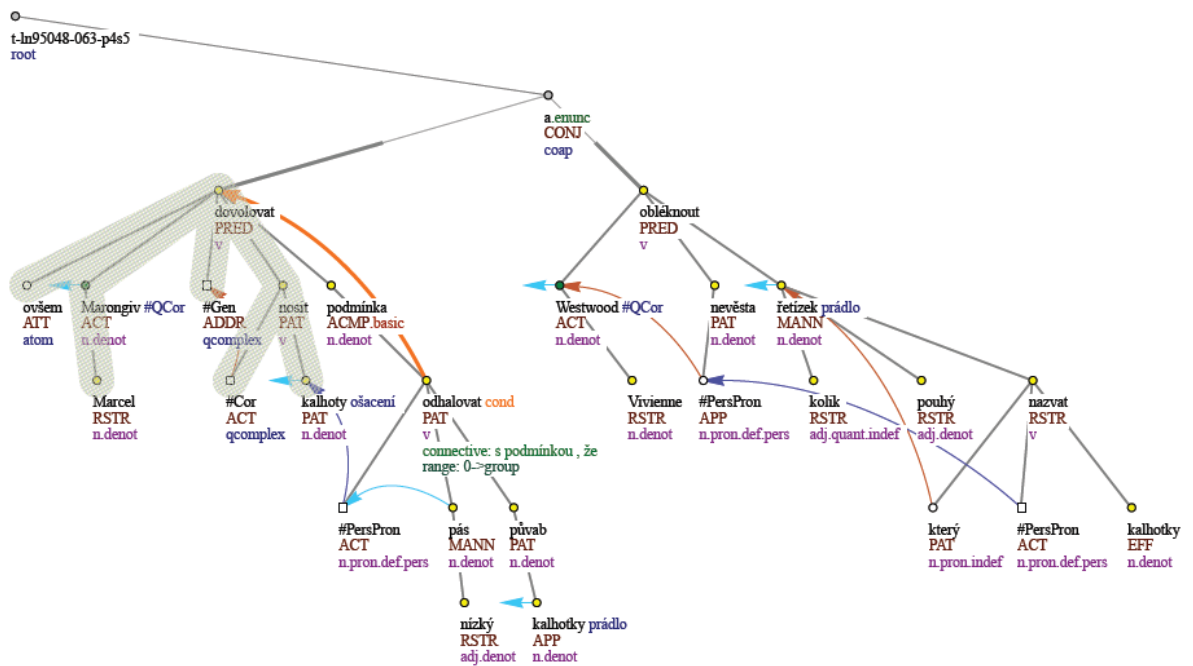
- (5) *Marcel Marongiv dovoluje nosit kalhoty, ovšem s podmínkou, že budou nízkým pasem odhalovat půvab kalhotek, a Vivienne Westwood „oblékla“ svou nevěstu do pouhých několika řetízků, které nazvala kalhotkami [zkráceno, M. R.].*

V této výpovědi je výraz *s podmínkou* anotován v současné verzi PDT (na tektogramatické rovině) jako ACMP (a protože se jedná o altlex, nikoli konektor, není odpovídající vztah mezi příslušnými argumenty prozatím zachycen na rovině diskurzu) – srov. obrázek 4:

Obrázek 4: Příklad stromu z PDT obsahujícího altlex s funktorem ACMP

Aby tedy byl zachycen odpovídající sémantický vztah mezi danými argumenty, je nutné jej v rámci diskurzu anotovat. Mezi prvním argumentem (*Marcel Marongiv dovoluje nosit kalhoty*) a druhým argumentem (*budou nízkým pasem odhalovat půvab kalhotek*) je vztah podmínky (COND) signalizovaný spojením *s podmínkou, že*, tj. *Marcel Marongiv dovoluje nosit kalhoty, pokud budou nízkým pasem odhalovat půvab kalhotek* – srov. obrázek 5 s navrhovanou kompletní diskurzí anotací:

Obrázek 5: Příklad stromu z PDT obsahujícího altlex s funktorem ACMP doplněný diskurzí šipkou

Na obrázku 4 je oranžovou diskurzí šipkou zachycen podmínkový vztah mezi danými argumenty a spojení *s podmínkou, že* je označeno jako diskurzí částice.³

Z daných příkladů je patrné, že výzkum a anotace alternativních vyjádření konektorů jsou pro komplexní anotaci diskurzí vztahů nezbytné a mohou ji výrazným způsobem obohatit.

³ První argument je navíc označen jako skupina, tj. uzly patřící do prvního argumentu jsou seskupeny dohromady a označeny jednou barvou. Skupinu je nutno používat při anotaci operující s vedlejšími větami. Pokud šipka vede ke skupině, znamená to, že do daného argumentu patří pouze a jedině uzly této skupiny. Tímto způsobem se zamezí tomu, aby druhý argument odkazoval sám na sebe. Šipka totiž vede od něj k jeho mateřskému uzlu, tj. k uzlu, pod který sám spadá – podrobný popis principů anotace diskurzu viz *Příručka pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu* (Mladová a kol. 2011).

5 Teoretická část – základní pojmy

5.1 Pojetí diskurzu a textu

Termín diskurz je v jednotlivých lingvistických studiích používán velmi různě. Americká lingvistka Ellen Princeová o diskurzu například řekla, že je to bezpochyby jeden z nejšíře chápaných a zároveň nejvágněji definovaných termínů současné lingvistiky – srov. „Discourse analysis is without doubt one of the most widely used and loosely defined terms in the entire field of linguistics.“ (Princeová 1988: 164)

5.1.1 Diskurz a text ve světové literatuře

Jedním z prvních lingvistů, kteří se diskurzem zabývali, byl Zellig Sabbettai Harris (1952). Ve svých pracích Harris přímo užívá termín diskurz ní analýza (*discourse analysis*). Diskurz přitom chápe jako pokračování hierarchie *morfém – slovo – klauze – věta – diskurz*. Jeho přístup k diskurzu je tedy strukturní (srov. např. *Methods in Structural Linguistics* /1951/).

Jak jsme právě naznačili, v lingvistických studiích se můžeme setkat s několika různými pojetími diskurzu a textu. Jednotlivými přístupy k diskurzu se zabývá kniha *Approaches to Discourse* (1994) významné americké lingvistky Deborah Schiffrinové. Diskurz ní přístupy dělí do dvou skupin – na hledisko strukturní a funkční.

a) Strukturní (formální) hledisko:

▲ Diskurz – jazykové jevy nad rovinou věty

Diskurz může být chápán jako manifestace jazyka přesahující rámec věty (podle tohoto pojetí se tedy zabývá nadvětnými vztahy). Výzkum se zde zaměřuje především na organizaci textů, na hledání jazykových prostředků, které jednotlivé úseky textu spojují. Diskurz je v tomto pojetí užíván jako synonymum k textu a je chápán jako hierarchizovaný, tj. má svou vnitřní strukturu (srov. Hovy 1990). Diskurz je tak definován analogicky jako věta (syntaktická struktura) – je možné jej rozložit na menší jednotky či segmenty spojené strukturními vztahy do větších úseků, přičemž na vrcholu je diskurz řízen uzlem nesoucím informaci o koherenci

celého textu. Pokud je text koherentní, každá jeho menší jednotka musí být začleněna do sítě strukturních vztahů. Diskurzí konektory jsou v tomto přístupu definovány především na základě své funkce, tj. jakou roli hrají v označování strukturních vztahů mezi jednotlivými segmenty. Výsledkem takového přístupu je potom klasifikace daných vztahů.

Ačkoli se jednotliví autoři vzájemně liší v tom, co považovat za zmíněný segment textu, obecně se shodují na tom, že diskurz je ucelená síť vztahů a lze ho dělit na menší jednotky – srov.: „In all these approaches it is assumed that there is such a thing as discourse and that it can be divided up into units“. (Blakemoreová 2002: 152)

b) Funkční hledisko

▲ Diskurz – „jazyk v praxi“, jazyk v kontextu

Dalším z možných přístupů k diskurzu je chápat jej jako „jazyk v praxi“ (vžitý je anglický termín *language in use*). Diskurz se tedy v tomto pojetí nemůže omezovat na popis jazykových forem nezávisle na jejich funkci, ale musí se zaměřovat právě na užití jazyka pro konkrétní účely lidské komunikace – srov. „The analysis of discourse is, necessarily, the analysis of language in use. As such it cannot be restricted to the description of linguistic forms independent of the purpose or functions which those forms are designed to serve in human affairs. While some linguists may concentrate on determining the formal properties of a language, the discourse analyst is committed to an investigation of what that language is used for.“ (Brown a Yule 1983: 1) Diskurz je tak vnímán jako systém, ve kterém se realizují jednotlivé funkce (Schiffrinová 1994) a realizuje se studiem jakéhokoli aspektu použití jazyka (Fasold 1990).

Mezi další autory, kteří chápou diskurz jako „jazyk v praxi“ (ne jako gramatickou jednotku stojící nad větou), patří např. i Halliday a Hasanová (1976). Ti zároveň říkají, že ačkoli se text neskládá z vět, je jimi realizován (srov. „Although a text does not consist of sentences, it is realized or encoded in sentences.“ /Halliday a Hasanová 1976: 2/). Halliday a Hasanová tak v podstatě kombinují oba přístupy (strukturní i funkční) – chápou diskurz jako „jazyk v praxi“, odmítají jeho rozdělení do vět, ale zároveň se pokoušejí hledat vztahy mezi jednotkami textu, které jsou analogické k hierarchizační struktuře vět.

Diskurz může být také vnímán jako jakékoli užití jazyka v kontextu, tedy jako forma sociálních aktivit. Lingvisté se v rámci tohoto pojetí zabývají otázkou, jak diskurz reflektuje a zároveň vytváří společnost (srov. především sociolingvistické práce Gumperze /např. 1964, 1981/ a Goffmana /např. 1963, 1981/). Podle Schiffrinové je to právě kontext, který strukturní a funkční hledisko odlišuje. Strukturní přístup je přitom podle ní vytržen z kontextu. Jednotky textu (Schiffrinová je nazývá *výpovědi* – *utterances*) jsou jednotkami produkce jazyka (psaného či mluveného), a jsou tedy nutně inherentně kontextualizované (srov. „Utterances are units of language production /whether spoken or written/ that are inherently contextualized.“ /Schiffrinová 1994: 41/) Znamená to tedy, že zatímco ze strukturního hlediska je diskurz abstraktním objektem analogickým k větě, z hlediska funkčního je produktem konkrétní realizace výpovědi v kontextu. Podle Blassové (1990) se ovšem diskurz nemusí nutně skládat ze sekvence výpovědí. Podle ní je každodenní diskurz plný osamocených, ale naprosto přijatelných, koherentních výpovědí závislých pouze na kontextu. Podobné myšlenky vyjadřuje také Blakemoreová, která pro ilustraci uvádí známý nápis na eskalátorech londýnského metra – srov. příklad (6):

(6) *Dogs must be carried. (Psy musíte nést.)*

(Blakemoreová 2002: 165)

Podle Blakemoreové nesmí čtenář interpretovat anglický nápis izolovaně (pak by ho mohl pochopit tak, že pokud s sebou nemá psa, nesmí do metra vstoupit), ale právě v kontextu dané situace a v kontextu svých zkušeností se světem – pak je daná výpověď jednoznačná, přijatelná a zcela koherentní (*Pokud s sebou máte psa, musíte ho nést*).

Také pojetí diskurzních konektorů se v obou přístupech liší (srov. oddíl Konektory).

Pod pojem diskurz spadají v tomto přístupu různé disciplíny, např. teorie řečových aktů (srov. např. Austin 1962; Searle 1969), pragmatika (srov. např. Grice 1957), interakční sociolingvistika (srov. např. Gumperz 1964, 1981; Hoffman 1963, 1981), etnografie komunikace (srov. např. Hymes 1974), konverzační analýza (srov. např. Garfinkel 1967; Sacks, Schegloff, Jefferson 1974), teorie variace (srov. např. Labov 1984) atd.

Jak již bylo naznačeno, s pojetím diskurzu souvisí i vymezení textu. Zatímco ve strukturním pojetí jsou oba termíny zaměnitelné, ve funkčním je autoři striktně odlišují (srov. Widdowson 2007). Text definují jako produkt či výsledek komunikace (předmětem studia jsou psané texty či přepisy mluvené komunikace bez ohledu na jejich produkci a zpracování), zatímco diskurz jako proces (důraz je kladen na komunikační funkci jazyka, tedy na to, jakým způsobem autor utváří sdělení a jak tomuto sdělení rozumí adresát v konkrétní situaci). Diskurz je tak podle tohoto pojetí nutně zakotven v konkrétním prostoru, čase, situaci atd.

O rozdílu obou přístupů hovoří ve své knize i Blakemoreová, která vidí odlišnost v tom, zda je jazyk či diskurz chápán jako něco vnějšího či vnitřního ve vztahu k lidské mysli. Srov. termíny *E-language* (z anglického „external to the human mind“ /Blakemoreová 2002: 153/) a *I-language* (z anglického „internal to the human mind“ /Blakemoreová 2002: 153/). O tomto vymezení hovoří i Schiffrinová. Obě autorky se již ale neshodují v tom, jaké lingvisty k oběma pojmům přiřazují. Zatímco podle Schiffrinové je zakladatelem externího přístupu k jazyku Chomsky, který se tak řadí po bok strukturalistů (srov. např. Harris), Blakemoreová oponuje, že Chomsky zaznamenal ve svém přístupu k jazyku vývoj od externího k internímu. Z uvedených neshod je patrné, že mezi strukturním a funkčním hlediskem nelze vymezovat ostré hranice. Vzájemně se striktně nevylučují, ale spíše doplňují. Autoři je také často kombinují (viz Halliday a Hasanová 1976). Sama Schiffrinová se ve své knize snaží o syntézu obou přístupů a zdůrazňuje, že jejich přísné rozlišování by bylo značně zjednodušující.

▲ Diskurz – nad „jazykem v praxi“

Předešlé zmíněné přístupy ovšem nejsou jediné. Někteří autoři jdou v chápání diskurzu ještě dále, „za“ jazyk užívaný v praxi (toto pojetí už Schiffrinová neuvádí). Tento přístup můžeme nazvat „diskurz – nad jazykem v praxi“ (z anglického *discourse: beyond language in use* – srov. např. Coupland a Jaworski 2006). Podle autorů diskurz totiž přesahuje používání jazyka v konkrétních situacích a zasahuje do sociálního, politického či kulturního uspořádání. Reflektuje a zároveň utváří společenský řád – srov. „The quotations above consistently emphasize 'language in use'. But there is a large body of opinion that stresses what discourse is beyond language in use. Discourse is language use relative to social,

political and cultural formations – it is language reflecting social order but also language shaping social order [...] discourse is an inescapably important concept for understanding society and human responses to it, as well as for understanding language itself.“ (Coupland a Jaworski 2006: 3)

Z předešlého srovnání jednotlivých přístupů je patrné, že vymezení diskurzu se může ve velké míře lišit. Coupland a Jaworski ve své knize *The Discourse Reader* říkají, že ať už je diskurz cokoli a jakkoli konkrétně či abstraktně je tento termín užíván, shodneme se alespoň na tom, že má místy něco společného s jazykem, významem a kontextem – srov. „Whatever discourse is, and however concretely or abstractly the term is used, there will be at least agreement that it has focally to do with language, meaning and context.“ (Coupland a Jaworski 2006: 11)

5.1.2 Diskurz a text v české literatuře

V českém prostředí převládá spíše strukturní (formální) koncepce diskurzu, tj. zkoumání vztahů nad rovinou věty. Vychází se zde totiž především z tradičního strukturalistického pojetí Pražské školy, např. ze studií Viléma Mathesia o aktuálním členění větném, které se mimo jiné dotýkají právě textových vztahů (srov. např. 1939, 1943). Na Mathesia pak navazují např. Jan Firbas (srov. např. studie o tzv. funkční perspektivě větné – 1962, 1978, 1982) či Petr Sgall a Eva Hajičová, kteří se zaměřují např. na stupeň aktivovanosti jednotlivých výrazů v textu – 1980, 1998, 1999, 2001.

Další přední studií zabývající se textem a vztahy v rámci textu je *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny* Josefa Hrbáčka (1994). Hrbáček chápe text jako „jazykovou strukturu komunikátu“ (Hrbáček 1994: 7). Jeho pojetí je tedy opět strukturní – text definuje jako strukturu promluvy, která se skládá z výpovědí. O textu podle něj můžeme mluvit tam, kde se syntagmaticky spojují dvě výpovědi (pokud tedy vyloučíme jednovýpovědní promluvy).

V českém prostředí se problematikou textu dále zabývali např. Karel Hausenblas (1964, 1971), Jana Hoffmannová (1983), František Daneš (1985) či Jan Kořenský (1992).

V současné době probíhají anotace diskurzních vztahů v textech z Pražského závislostního korpusu, a to v rámci projektů *Od struktury věty k textovým vztahům* (Hajičová, GA ČR 405/09/0729) či *Koreference, diskurs a aktuální členění v kontrastivním pohledu* (Zikánová, GA ČR P406/12/0658). K publikaci se rovněž připravuje manuál pro zmíněnou anotaci diskurzních vztahů (Mladová a kol. 2011).

5.1.3 Vymezení jednotky diskurzu

Vymezení jednotky diskurzu se stejně jako samotný diskurz v různých pojetích značně liší (jednotkou diskurzu tak může být v závislosti na konkrétním pojetí *výpověď*, *věta*, *klauze*, „*T-Unit*“, *řádek*, *intonační jednotka*, *tónová skupina* či „*centrum pozornosti*“). Tuto různorodost budeme demonstrovat na základě knihy Barbary Johnstonové *Discourse analysis* (2002), která se srovnáním jednotlivých přístupů přímo zabývá. Jednotky diskurzu (pro psaný text a přepisy mluvené komunikace) mohou být podle Johnstonové mimo jiné následující:

- *výpověď* – ve smyslu konkrétní realizace věty, v mluvené podobě úsek řeči s jednotnou intonací ohraničený pauzami;
- *věta* – jednotka vyjadřující ucelenou myšlenku, obsahující podmět a přísudek (zdůrazňuje podobnosti a rozdíly mezi psaným a mluveným diskurzem);
- *klauze* – jednotka obsahující podmět, určité sloveso a jeho doplnění;
- „*T-Unit*“ – hlavní věta a její závislé věty (souvětí podřadné);
- *intonační jednotka* – řada slov vyjadřující ucelenou kognitivní myšlenku oddělená pauzami;
- *tónová skupina* – úsek řeči skládající se z hlavního přízvuku a jedné či více dalších slabik;
- „*centrum pozornosti*“ (z anglického *center of interest*) – sled intonačních jednotek odpovídající přibližně jedné predikaci (často má formu věty).

Některé lingvistické studie pracují ovšem i s jinými pojmy. V připravované *Příručce pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu* (Mladová a kol. 2011) najdeme např. termíny *textová (diskurzí) jednotka* či *segment textu (diskurzu)*. V této práci budeme termíny diskurz a text užívat synonymně (jazyk nad úrovní

věty), jako jednotku diskurzu ve shodě se zmíněným manuálem pro anotaci PDT pak pojem *textová (diskurzí) jednotka*.

5.2 Koheze a koherence

Koheze a koherence jsou základními vlastnostmi textu, které zajišťují jeho kontinuitu či vnitřní propojenost. Mluvíme-li tedy o prostředcích sloužících k usouvztažení textových jednotek, máme na mysli prostředky koheze a koherence. Proto je nejprve nutné oba termíny pro účely této práce vymežit.

Pojmy koheze a koherence bývají v textové lingvistice chápány často různě. V některých studiích jsou oba termíny víceméně zaměnitelné nebo se pro ně užívá souhrnného označení koherence (srov. *Mluvnice češtiny 3; Příruční mluvnice češtiny*; Mann a Thompsonová 1988; Hrbáček 1994), v jiných jsou důsledně rozlišovány – koherence je zde chápána jako významová spojitost na úrovni hloubkové struktury, zatímco koheze jako její povrchová manifestace (srov. *Encyklopedický slovník češtiny*; Halliday a Hasanová 1976; Hoey 1991; de Beaugrande a Dressler 1981; Brown a Yule 1983, Hobbs 1979; Blakemoreová 2002) – srov.: „Cohesion concerns the ways in which the components of the surface text, i.e. the actual words we hear or see, are mutually connected within a sequence; coherence concerns the ways in which the components of the textual world, i.e., the configuration of concepts and relations which underlie the surface text, are mutually accessible and relevant.“ (de Beaugrande a Dressler 1981: 3–4) Rozdíl mezi koherencí a kohezí zde bývá vyjádřen i tak, že koherence je připisována textu čtenářem, zatímco koheze je vlastností textu samotného.

5.2.1 Koheze a koherence ve světové literatuře

5.2.1.1 *Cohesion in English* – Halliday a Hasanová 1976

Významnou knihou o koherenci je *Cohesion in English* autorů Hallidaye a Hasanové. Ti chápou kohezi ze sémantického hlediska. Podle nich je vlastností takového textu, ve kterém interpretace dané jednotky diskurzu závisí na jednotce další. Jedna tedy předpokládá druhou v tom smyslu, že bez pochopení předchozí nemůže být efektivně dekodována ani jednotka následující. Tímto způsobem jsou jednotlivé presupozice integrovány do textu, který tak naplňuje princip koheze – srov.: „The concept of cohesion is a semantic one [...] Cohesion

occurs where the interpretation of some element in the discourse is dependent on that of another. The one presupposes the other, in the sense that it cannot be effectively decoded except by recourse to it. When this happens, a relation of cohesion is set up, and two elements, the presupposing and the presupposed, are thereby at least potentially integrated to the text.“ (Halliday a Hasanová 1976: 4)

Pro vazbu mezi dvěma jednotkami autoři zavádějí pojem „kohezní pouto“ (*cohesive tie*), které vstupuje do vyššího celku, tzv. „kohezního řetězce“ (*cohesive chain*). Kohezi přitom dělí na gramatickou a lexikální. Do gramatické koheze spadají reference (osobní, ukazovací a srovnávací), substitute (nominální, verbální, větné), elipsy (nominální, verbální, větné) a spojovací prostředky; pod kohezi lexikální řadí opakování (tj. vyjádření stejnou jednotkou, synonymem, slovem nadřazeným, podřazeným či obecným) a kolokace.

Pro účely této práce jsou zajímavé zejména pasáže o spojovacích prostředcích a kohezi větné, ve kterých autoři upozorňují na skutečnost, že vztah mezi dvěma slovesnými jednotkami může být uvozen řadou spojovacích výrazů vyskytujících v několika synonymních formách (srov. *as a result vs. as a result of that /výsledkem bylo/ vs. /výsledkem toho bylo/*).

5.2.1.2 Další vybraní autoři

Většina autorů zabývajících se kohezí vyjadřuje víceméně podobně hlavní myšlenky popsané v předešlé části. Proto jim zde nebudeme věnovat větší prostor, zaměříme se pouze na vybrané pasáže, které se u Hallidaye a Hasanové neobjevují. Zajímavý je například pohled na kohezi u Hoeyho (1991) – text je podle něj částečně organizován, částečně vytvářen přítomností určitých slov či gramatických aspektů, které spojují textové jednotky a které nutí čtenáře přečíst si okolní kontext, aby je mohli interpretovat – srov. „Cohesion may crudely be defined as the way certain words or grammatical features of a sentence can connect that sentence to its predecessors (and successors) in a text [...] A text is in part organized, in part created, by the presence in each sentence of these elements that require the reader to look to the surrounding sentences for their interpretation.“ (Hoey 1991: 4)

Koheze je tedy podle Hoeyho realizována explicitními prostředky – přítomnými v gramatice či vyjádřenými lexikálně. Jiní autoři se v rámci koheze zabývají i implicitními textovými vztahy, tj. vztahy nevyjádřenými explicitními jazykovými prostředky, ale závislémi pouze na sémantice a inferenci (srov. Taboadová 2006 či anotovaný korpus implicitních i explicitních textových vztahů Penn Discourse Treebank /PDTB/). Více o implicitních vztazích viz kapitola Explicitní vs. implicitní diskurzivní vztahy.

Zajímavé je rovněž pojetí koherence (pojem koherence užívají jako souhrnný termín pro koherenci i kohezi) u Manna a Thompsonové (1988), kteří ji chápou jako absenci nelogičností či mezer v textu. Každá textová jednotka tak musí být do textu zapojena či začleněna. Pokud tedy text obsahuje takovou jednotku, od které či ke které nevede žádný textový vztah, text je nekoherentní.

5.2.2 Koheze a koherence v české literatuře

V českých studiích o koherenci a kohezi (srov. např. Hoffmannová 1983, Hrbáček 1994, *Mluvnice češtiny 3* 1987, *Příruční mluvnice češtiny* 1995) opět nacházíme základní myšlenky, které byly v předchozím textu již zmíněny. V následující části proto uvádíme pouze jednotlivé zajímavosti či odlišnosti.

Zajímavé funkční hledisko přináší v *Nárysu textové syntaxe spisovné češtiny* Josef Hrbáček. V kapitole Funkční pojetí textové koherence říká, že „text jazykového projevu není vhodné popisovat jen jako statický objekt (jako výsledek jazykové činnosti), nýbrž též jako proces vedoucí k dosažení společenské interakce pomocí jazykového nástroje“. (Hrbáček 1994: 22) Funkční jednotka promluvy pak podle něj výrazně přispívá ke koherenci jejího textu.

Mluvnice češtiny 3 rovněž zdůrazňuje funkční a myšlenkovou ucelenost koherentního textu a upozorňuje na text „pseudokoherentní“, ve kterém sice příslušné koherenční mechanismy fungují, „nejsou však podloženy skutečnou myšlenkovou uceleností a spojitostí“. (*Mluvnice češtiny 3* 1987: 633) Takový text se podle autorů ovšem v autentických jazykových projevech spíše nevyskytuje, výjimkou mohou být některá literární díla, zejména absurdní dramata.

Pro naše účely je ovšem zajímavější pojetí konkrétních výrazových prostředků koheze a koherence, tj. to, jak jednotliví autoři chápou a vymezují diskurzní konektory (o nich více v části Konektory).

Na základě jednotlivých českých i světových studií můžeme konstatovat, že koheze a koherence jsou nejčastěji chápány jako konstitutivní rysy textu zajišťující jeho kontinuitu. Jejich jazykové prostředky jsou obvykle řazeny do různých (víceméně si odpovídajících) kategorií (reference, substituce, elipsa, spojovací prostředky, opakování, kolokace – srov. Halliday a Hasanová 1976; koreference, sémantická ekvivalence, meziproporční vztahy – srov. Hrbáček 1994; substituce, opakování, modifikované a derivované opakování – srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002).

V této práci se budeme držet tradičního rozlišení koherence a koheze (významová spojitost na úrovni hloubkové struktury vs. její povrchová manifestace). Zabývat se budeme pouze takovými jazykovými prostředky koheze, které usouvztažňují jednotlivé textové argumenty jako významové celky, tj. budeme zkoumat vztahy mezivětné (srov. kapitola Vymezení základních pojmů). Stranou tak necháváme všechny ostatní kategorie, jako jsou např. koreference, substituce, elipsa, opakování slov či kolokace.

5.3 Explicitní vs. implicitní diskurzní vztahy

Vztahy v rámci textu mohou být signalizovány explicitními jazykovými prostředky (např. konektory), nebo mohou být vyjádřeny pouze implicitně (tj. dané výpovědi nejsou propojeny žádným explicitním jazykovým výrazem a vztah mezi nimi vyplývá pouze z významu obou argumentů; příslušný konektor je ovšem možné mezi dané výpovědi doplnit). Jako explicitní diskurzní vztah tak můžeme chápat následující příklad (7) – srov.:

(7) *Mám velký hlad. A proto už jdu na oběd.*

Naopak diskurzní vztah u stejných výpovědí bez konektoru *a proto* budeme označovat jako implicitní – srov.:

(8) *Mám velký hlad. Už jdu na oběd.*

Ačkoli se mezi výpověďmi v příkladě (8) nevyskytuje explicitní spojující výraz, z významu obou vět je zřejmé, že jde o vztah příčiny a důsledku. Implicitní vztahy ovšem někdy mohou nabízet více interpretací. Diskurzní konektor totiž čtenářům/posluchačům při interpretaci daného vztahu do značné míry pomáhá.

5.3.1 Explicitní a implicitní diskurzní vztahy ve světové literatuře

Implicitním a explicitním vztahům se ve své knize věnuje např. Blakemoreová (2002). Její přístup je z velké části srovnávací – snaží se totiž interpretovat přístup vybraných předních lingvistů a na této interpretaci demonstruje své názory. Podle ní se např. Halliday a Hasanová (1976) ve své knize snaží popsat, jakými různými jazykovými prostředky mohou být signalizovány vztahy v textu, a pojem koheze je tedy u nich omezen na vztahy lingvisticky vyjádřené. Blakemoreová naopak říká, že formální soudržnost textu není nezbytná ani dostačující pro porozumění textu (srov.: „It is generally recognized that connectivity of form is neither necessary nor sufficient for textual well-formedness or

acceptability.“ /Blakemoreová 2002: 159/) Své myšlenky dokládá na následujících příkladech:

- (9) *There was £5 in his wallet. (So) he hadn't spent the money. (V peněžence měl 5 liber. /Takže/ své peníze neutratil.)*
I cooked myself an egg and (then) started on my essay. (Uvařila jsem si vajíčka a /potom/ začala psát esej.)
(Blakemoreová 2002: 159)

Blakemoreová říká, že v daných výpovědích se na povrchu nemusí konektory *takže* a *potom* vůbec objevit, a jejich význam zůstane přesto zachován. Hobbs (1979) ještě přidává, že samotná provázanost výpovědí kohezním poutem (ať už jde o jakýkoli typ kohezního prostředku⁴) nestačí k jejich porozumění. Čtenář/posluchač si se samotnými lingvistickými prostředky nevystačí, ale musí je přesahovat. Jako příklad Hobbs uvádí následující výpověď – srov.:

- (10) *John can open Bill's safe. He knows the combination. (John umí otevřít Billův sejf. /On/ zná kombinaci.)*
(Hobbs 1979: 78)

Podle Hobbse může v daném příkladě *on* odkazovat jak k *Johnovi*, tak k *Billovi*. Aby čtenář/posluchač dokázal zvolit správnou interpretaci, sama koheze mu v tomto případě nepostačí – musí být obeznámen i se situací, ve které byla výpověď napsána či pronesena. Hobbs na tomto příkladě ukazuje, že míra přijatelnosti textu není závislá ani tak na provázanosti formy, jako na provázanosti či soudržnosti obsahu (tj. koherence). Podle Hobbse a Blakemoreové je klíčem k porozumění textu právě koherence. Blakemoreová dokonce říká, že přijatelnost a koherence jsou v podstatě synonymní (srov.: „It is the search of coherence that leads to successful comprehension, and thus that it provides the key to a theory of

---

⁴ V příkladě (10), který autor pro ilustraci uvádí, se jedná o koreferenci. Hobbsova myšlenka ovšem platí i pro rovinu diskurzu.

discourse comprehension. However, let us first examine the assumption which underlies this approach, namely, that acceptability and coherence are one and the same.“ /Blakemoreová 2002: 160/).

Jasně se zde tedy ukazuje, že diskurzí vztahy mohou být implicitní a explicitní, přičemž někteří autoři (srov. Halliday a Hasanová 1976) se implicitními víceméně nezabývají a omezují se na studium konkrétních jazykových prostředků uplatňujících se v rámci koheze. Jiní autoři (srov. Hobbs 1979, Blakemoreová 2002) zdůrazňují, že explicitní vyjádření kohezních vztahů je pro porozumění textu možné, ale ne nezbytné.

Simone Dolková (2010) naopak ve své studii vyjadřuje myšlenku, že vztahy vyjádřené explicitním jazykovým výrazem jsou pro čtenáře/posluchače často snáze interpretovatelné a že diskurzí konektor může zabránit dvojznačností. Dále se autorka zabývá i délkou jednotlivých výpovědí v závislosti na porozumění textu. Říká, že zatímco by se mohlo zdát, že kratší výpovědi budou pro čtenáře/posluchače přijatelnější či lépe interpretovatelné, nemusí tomu tak být vždy. Význam dvou krátkých vět a jejich vzájemný vztah může být naopak často zamlžený a nejasný, zatímco u delší výpovědi obsahující explicitní konektor může být interpretace zásadně usnadněna. (Srov.: „Two short sentences are not always more easily comprehended than one long sentence. As discussed before, connectives can make relationships explicit and this facilitates text comprehension.“ /Dolková 2010: 15/) Pro ilustraci uvádí autorka ve své studii tři příklady převzaté od Andersona and Davisona (1988) – srov.:

- (11) *I moved the switch. The lights went off. (Stiskl jsem vypínač. Světla zhasla.)*
- (12) *I moved the switch, because the lights went off. (Stiskl jsem vypínač, protože světla zhasla.)*
- (13) *The lights went off because I moved the switch. (Světla zhasla, protože jsem stiskl vypínač.)*

(Dolková 2010: 15)

Příklady (12) a (13) jsou delší než příklad (11), ale zatímco příklad (11) může být podle Dolkové interpretovaný dvěma způsoby – jako (12) i (13), a jeho význam je tudíž zamlžený, zbylé dva příklady obsahující explicitní konektor jsou jednoznačné.

Explicitností textových vztahů se zabývaly také Irwinová a Pulverová (1984). Zkoumaly mimo jiné to, zda děti rozumí lépe textům, ve kterých jsou vztahy mezi výpověďmi vyjádřené explicitně, nebo zda upřednostňují, když je text kratší (tj. bez explicitních diskurzních prostředků). Zjistily, že děti lépe rozumí textům obsahujícím explicitní konektory, i když délka daného textu tím narůstá.

5.3.2 Explicitní a implicitní diskurzní vztahy v české odborné literatuře

V českém prostředí se o explicitních a implicitních vztazích zmiňuje např. Hrbáček (1994). V kapitole o rematických vztazích říká, že všechny zkoumané rematické vztahy mohou být vyjádřeny explicitně i implicitně. Explicitní kategorii vymezuje jako vztahy vyjádřené „konektory a jinými lexikálními prostředky“ (Hrbáček 1994: 52), implicitní jako vztahy, které „jsou dány jen poměrem obsahů výpovědí“ (Hrbáček 1994: 52).

Příruční mluvnice češtiny zmiňuje explicitní a implicitní vztahy v rámci kapitoly Konkurence mezi znaky různých kódů – Konkurenty implicitní a explicitní. Explicitnost a implicitnost přitom autoři nechápu jako dvě oddělené množiny, ale jako škálu či osu vymezenou „z jedné strany pólem krajní implicitnosti, z druhé pólem maximální explicitnosti“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 742). Obě osy jde přitom dále prodlužovat, ale výsledkem jsou „komunikáty vadné pro svou výrazovou neúplnost (defektnost), nebo naopak pro výrazovou nadbytečnost (abundantnost)“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 742). Implicitnost a explicitnost pak autoři rozebírají na jednotlivých jazykových rovinách. Na rovině textové se podle nich na koherenci textu podílejí jazykové prostředky s různým stupněm explicitnosti. Explicitní vyjadřování vztahů v rámci textu přitom označují jako „příznakovou redundanci“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 749) typickou pro „texty intelektualizované povahy“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 749). Je tedy patrné, že autoři chápou implicitnost či explicitnost textových vztahů jako jeden ze stylistických rysů. Hovoří dokonce o samostatném implicitním a explicitním stylu, přičemž „volba vhodného stupně

explicitnosti patří k základním stylistickým dovednostem“ (*Příruční mluvnice češtiny* 1995: 750). Dodávání konektorů do textu pak podle nich zvyšuje koherenci textu (srov. podobné závěry u Irwinové a Pulverové /1984/).

5.3.3 Explicitní a implicitní diskurzní vztahy v PDT a PDTB

Jedním z hlavních rozdílů mezi anotací diskurzních vztahů v Pražském závislostním korpusu (PDT) a v Penn Discourse Treebanku (PDTB) se týká právě implicitních vztahů. Zatímco v PDT jsou zatím anotovány pouze vztahy explicitní, PDTB zachycuje mezi bezprostředně sousedícími diskurzními argumenty i vztahy implicitní. PDTB navíc mimo jiné zavádí anotaci tzv. *NoRel* vztahů (anglická zkratka pro *no relation*), tj. označuje i sousední výpovědi, mezi kterými není žádný diskurzní vztah. Skutečnost, že mezi dvěma výpověďmi v textu není diskurzní vztah, naznačuje, že je zde pravděpodobně předěl v textu. Takové výpovědi jde posléze automaticky vyhledávat a strukturovat text do jednotlivých úseků.

V první verzi PDT s anotovanými diskurzními vztahy jsou zachycovány pouze vztahy explicitní. Anotace implicitních a *NoRel* vztahů se ovšem připravuje pro jednu z dalších verzí PDT.

5.4 Konektory

Konektory představují specifickou skupinu jazykových vyjádření, které přispívají ke kohezi textu. Jeden způsob, jak anotovat diskurzní vztahy, je také založen na vyhledávání a identifikaci právě těchto prostředků (v odborné literatuře se vedle označení konektory můžeme setkat s termínem diskurzní částice – *discourse marker*). Jednotliví autoři se již ovšem neshodují, jaké výrazy do této kategorie spadají (srov. kapitola Cíl práce). Hlavní rozdíl mezi jednotlivými přístupy je, zda pod pojmem konektory rozumí uzavřenou (tj. zahrnující předem dané syntaktické třídy⁵) či otevřenou (tj. syntakticky a lexikálně neomezenou) množinu jazykových výrazů.

V následující části se pokusíme shrnout další hlavní myšlenky o konektorech z vybraných světových i českých studií.

5.4.1 Konektory ve světové literatuře

Halliday a Hasanová (1976) chápou diskurzní konektory (nazývají je *conjunctive elements* nebo *conjunctives* – tedy konjunktivní prostředky) jako nepřímé kohezní prostředky. Vyjadřují tedy zásadní myšlenku, že konektory nemají čistě anaforickou funkci (tj. samy nic nezastupují), ale jsou nositeli jistého významu, který předpokládá či vyžaduje přítomnost nějaké předchozí (či následující) jednotky textu. Jinými slovy: pokud výpověď začíná konektorem, který odkazuje na předchozí kontext, nemůže tato výpověď stát v textu jako první – srov.: „Conjunctive elements are cohesive not in themselves but indirectly, by virtue of their specific meanings; they are not primarily devices for reaching out into the preceding (or following) text, but they express certain meanings which presuppose the presence of other components in the discourse.“ (Halliday a Hasanová 1976: 226) Toto vymezení konektorů přebíráme také pro jejich alternativní vyjádření – viz kapitola Alternativní vyjádření konektorů.

---

⁵ Termín *syntaktické třídy* bychom v českém prostředí mohli nahradit termínem *slovní druhy* (nejde ale o zcela synonymní pojmy). Ovšem vzhledem k tomu, že v této práci pracujeme také se zahraniční literaturou a srovnáváme výsledky analýzy českých alternativních vyjádření konektorů s výsledky analýzy jejich anglických protějšků, přebíráme zde i některé termíny používané v anglických článcích. Snažíme se tedy především o zachování jednotné terminologie.

Další významnou studií o konektorech je *Relevance and Linguistic Meaning* od Diane Blakemoreové (2002). Její studie je cenná mimo jiné proto, že přináší srovnání dosavadních přístupů ke konektorům. Podle ní se vymezení konektorů liší ve strukturním a funkčním pojetí diskurzu (srov. kapitola Pojetí diskurzu a textu). Zatímco ze strukturního hlediska se konektory podílejí na povrchovém vyjádření vztahů mezi jednotkami textu (chápaného jako abstraktní pojem analogický k větě), z funkčního hlediska na vyjádření vztahů mezi tzv. jednotkami chování (*units of behaviour*, ve zkratce *UOB*). Ty představují určitý typ činnosti v procesu (resp. její abstrakci). Srov.: „The difference between her functionalist approach and the one she calls 'structuralist' or 'formalist' is that whereas the structuralist view sees discourse markers as encoding connections between structural units, the functionalist approach regards them as marking connections between units of behaviour.“ /Blakemoreová 2002: 153/)

Ve svých novějších pracích (2000; srov. jejich výzkumy z roku 1992 v kapitole Klasifikace diskurzních vztahů) Sanders a Noordman vyjadřují myšlenku, že zatímco diskurzní vztahy jsou součástí samotného diskurzu, konektory pouze slouží posluchači/čtenáři k tomu, aby z dané množiny vztahů vybral ten správný (srov.: „[...] they [discourse connectives, M. R.] guide the hearer in selecting the right relation“ /Sanders a Noordman 2000: 56/). Konektory tedy podle nich působí jako spojnice mezi konkrétními vztahy v textu a abstraktní množinou diskurzních vztahů, tj. každý konektor je již předem přiřazený k určitému diskurznímu vztahu (např. *proto* ke vztahu příčiny a důsledku), a když se objeví v nějakém konkrétním textu, umožní posluchači/čtenáři daný vztah správně interpretovat. Autoři také předem stanovují počet diskurzních vztahů, ke kterým jednotlivé konektory přiřazují. Jeden diskurzní vztah přitom může vyjadřovat několik konektorů (např. konektory *but* a *however* mohou oba signalizovat vztah kontrastu).

Tomuto přístupu oponuje ve své knize právě Blakemoreová. Říká, že pokud bychom přistoupili na definici konektorů jako pouhých ukazatelů správného vztahu, ztratili bychom možnost jednotlivé konektory vzájemně odlišit. Jinými slovy: nemohli bychom definovat rozdíly v jejich významu, které určují míru zapojenosti konektorů do vlastního obsahu výpovědi – srov.: „In treating, say, *but* and *however* as guides for selecting the relation of contrast we would be failing to identify those aspects of their encoded meanings that

distinguish the contribution they make to the interpretation of the utterances that contain them.“ (Blakemoreová 2002: 162) Blakemoreová ovšem zároveň připouští, že pokud bychom se snažili od sebe detailně odlišovat jednotlivé konektory a hledat pro ně jemnější označení diskurzního vztahu, který uvozují, došlo by ke značnému nárůstu diskurzních vztahů. Ve výsledku by tak téměř každý konektor mohl signalizovat svůj jedinečný vztah. Srov.: „This suggests that either we accept that not every aspect of the contribution made by these expressions can be explained in terms of the role that they play in coherence or we conclude that each of the expressions just listed is linked to a different coherence relation. The first suggestion leaves us with the problem of saying what role these expressions play in addition to guiding the hearer in their search for coherence, while the second leads to the proliferation of undefined coherence relation.“ (Blakemoreová 2002: 162)

Podobně jako Prasadová a kol. (2010) Blakemoreová říká, že většina prací zabývajících se diskurzem se omezuje na výčet diskurzních vztahů a konektorů, aniž by se na něm vzájemně shodovaly – srov.: „As I have shown in the final chapter of this book, this is matched by a corresponding focus on the classification of coherence or discourse relations. In neither case has this concern with classification yielded an account of discourse markers that is universally accepted by those who are working with them. Indeed, as I remarked in the introduction of this book, it is not even agreed what the set of discourse markers for any given language is.“ (Blakemoreová 2002: 184) Tyto studie se podle Blakemoreové omezují pouze na deskriptivní popis.

Přístupy jednotlivých autorů se také liší v tom, zda mezi konektory zahrnují souřadící a podřadící spojky. Někteří autoři (Redekerová 1991, Fraser 1996) spojky od diskurzních konektorů odlišují, jiní je mezi ně zahrnují (Halliday a Hasanová 1976, Hovy 1990, Knott a Dale 1994), tj. výrazy typu *and*, *but*, *however* (*a*, *protože*, *avšak*) někteří jako konektory klasifikují, jiní ne.

5.4.2 Konektory v české odborné literatuře

Také v českém prostředí jsou diskurzí konektory chápány velmi různě. Jednotlivá pojetí se opět liší především v tom, zda konektory vnímají jako uzavřenou třídu jazykových výrazů z předem daných tříd, nebo jako otevřenou množinu jakýchkoli jazykových prostředků, které slouží ke strukturaci textu.

K prvnímu pojetí se přiklání např. Hrbáček (1994), který ve své knize rozlišuje spojovací prostředky (nazývá je junktory) a připojovací prostředky (konektory). Junktory přitom chápe jako výrazy, které „vyjadřují sémantické vztahy mezi výpověďmi uvnitř výpovědního celku (uvnitř výpovědního spojení), kdežto připojovací prostředky vyjadřují sémantické vztahy mezi výpověďními celky („přes tečku“). (Hrbáček 1994: 56) Mezi konektory pak řadí spojky, příslovce, částice a předložkové výrazy, vždy se však musí jednat o vyjádření, která nejsou větnými členy. Lexikální prostředky, které funkci větných členů plní (srov. např. *důsledkem druhého pohybu*), Hrbáček mezi konektory nepočítá.

Druhý přístup zastává např. Hoffmannová (1983). Hoffmannová hovoří o tzv. textových orientátorech a chápe je v širokém slova smyslu. Definuje je jako „orientační ukazatele, které fungují v textu jako záměrné instrukce určené podavatelem adresátovi“. (Hoffmannová 1983: 108) Vymezuje je jako velkou, otevřenou skupinu, která má usnadnit recepci textu v celé jeho složitosti. Textové orientátory tedy neomezuje syntakticky ani lexikálně – jako příklady uvádí výrazy ze všech syntaktických tříd (srov. např. *ale, přece, přesněji řečeno, v důsledku toho, během, po této stránce*) i celé klauze (srov. např. *to znamená; abychom ještě zdůraznili; shrnujeme tedy*).

Je tedy zřejmé, že jednotliví autoři se ve vymezování konektorů značně liší. Výrazy, které např. Hrbáček za konektory nepovažuje (viz např. větné členy typu *důsledkem druhého pohybu*), Hoffmannová mezi konektory řadí. Na začátku každé diskurzí práce je proto nutné jasně stanovit, jak bude v daném textu tento termín používán. V této práci se budeme držet vymezení konektorů tak, jak je stanoveno pro PDT, tj. budeme je chápat jako spojovací či připojovací výrazy, které usouvztažňují dva slovesné argumenty na rovině popisu diskurzu. Jedná se přitom o výrazy z těchto tříd: spojky souřadící, spojky podřadící, částicové výrazy, příslovce, některá užití zájmen, ustálené víceslovné konektivní prostředky vzniklé spojením

různých výrazů, písmenné nebo číselné prvky pro vyjádření vztahu výčtu, dvě interpunkční znaménka: dvojtečka a pomlčka (srov. Mladová a kol. 2011).

5.5 Alternativní vyjádření konektorů

5.5.1 Alternativní vyjádření konektorů v odborné literatuře

Alternativní vyjádření konektorů je termín převzatý ze studie *Realization of Discourse Relations by Other Means: Alternative lexicalizations* (Prasadová a kol. 2010). Autoři v ní popisují, jak zjistili existenci těchto vyjádření při anotaci jazykových dat v PDTB. V první fázi anotace anotátoři označovali pouze takové diskurzní vztahy, které byly signalizovány explicitními konektory – ty byly vymezeny jako výrazy z předem stanovených syntaktických tříd (souřadící a podřadící spojky, předložkové fráze, adverbia). V další fázi byly anotovány vztahy implicitní – anotátoři zároveň k příslušnému implicitnímu vztahu doplňovali, který konektor by vztahu mezi danými argumenty nejlépe odpovídal (nazvali je konektory implicitní). Stávalo se ovšem, že anotátoři mezi příslušnými argumenty viděli diskurzní vztah, ale nebyli schopni k nim přiřadit žádný konektor, protože by vzniklé výpovědi nezněly jazykově dobře. Autoři studie tyto případy blíže zkoumali a zjistili, že vzniklé výpovědi „nezní dobře“ kvůli tomu, že diskurzní vztah je v nich již signalizovaný jiným, alternativním vyjádřením. Pokud bychom mezi dané argumenty ještě vložili příslušný konektor, diskurzní vztah by v nich byl signalizován dvakrát. Dochází zde tedy k významové nadbytečnosti. Tuto skutečnost můžeme ilustrovat na příkladu z PDT – srov. příklad (14):

- (14) *Téměř každý vytěžený diamant má kvalitu drahokamu, a to je důvod, proč se tak nákladná těžba z moře firmě vyplácí.*

Mezi danými argumenty je vztah příčiny a důsledku signalizovaný spojením *to je důvod, proč*, které podle kritérií PDTB nepatří mezi konektory. Pokud bychom mezi dané argumenty vložili konektor typický pro daný vztah (*proto*), vznikla by následující výpověď:

- (15) *Téměř každý vytěžený diamant má kvalitu drahokamu, a to je proto důvod, proč se tak nákladná těžba z moře firmě vyplácí.*

Z příkladu (15) je patrné, že vztah příčiny a důsledku je mezi argumenty signalizován dvakrát. Příslušný konektor je nadbytečný, protože jeho funkci ve výpovědi již plní jiné spojení. Toto spojení a další podobné výrazy autoři studie nazvali alternativní vyjádření konektorů (tzv. altlexy). Autoři dále představují lexikálně-syntaktický a sémantický rozbor altlexů, který blíže představíme v analytické části této práce, ve které ho budeme srovnávat s rozbohem českých altlexů nalezených v PDT.

Realization of Discourse Relations by Other Means: Alternative lexicalizations (Prasadová a kol. 2010) je první studie věnovaná analýze anglických altlexů. Nicméně narážky na to, že diskurzí vztahy mohou být uvozeny různými jazykovými prostředky nacházíme i jinde – srov. např. Hoffmannová (1983), která pod pojmem konektory chápe jakýkoli jazykový výraz či spojení signalizující vztah v rámci textu (srov. kapitola Konektory v české literatuře).

Zajímavé myšlenky (využitelné pro analýzu konektorů a altlexů) můžeme najít již v Austinových studiích (1962) o teorii řečových aktů. Austin zde hovoří o performativních a konstativních výpovědích (*performative and constative utterances*) v souvislosti s indikátory, v nichž je zakódována ilokuční informace. Mezi tyto indikátory řadí např. performativní slovesa či adverbia typu *proto*. Pro nás je zajímavé, že určitým adverbiím a performativním slovesům, která se vztahují k předchozímu kontextu, přisuzuje stejnou funkci – srov. např. *therefore* (*proto*) nese podobnou informaci jako *I conclude* (*usuzuji*) nebo *although* (*ačkoli*) jako *I concede* (*připouštím*) (srov. Austin 1962: 75). K interpretaci Austinových myšlenek v rámci vyjadřování diskurzí vztahů přistupuje i Blakemoreová (2002), která jeho příklady zasazuje do konkrétních výpovědí – srov.:

- a) ***I conclude that Tom will not leave.*** (*Usuzuji, že Tom neodejde.*)
- b) ***I predict that Tom will not leave.*** (*Předpokládám, že Tom neodejde.*)
- c) ***Therefore Tom will not leave.*** (*Proto Tom neodejde.*)
- d) ***Probably Tom will not leave.*** (*Tom pravděpodobně neodejde.*)

(Blakemoreová 2002: 40)

V těchto výpovědích jsou indikátory ilokuční informace *usuzuji, předpokládám, proto a pravděpodobně*, které zde plní podobnou funkci. Z hlediska diskurzu jsou pro nás zajímavé příklady a) a c) (ve zbylých větách s *I predict* a *probably* se jedná o vyjádření jistotní modality, a nepatří proto do roviny diskurzu). Z uvedených příkladů je patrná funkční podobnost určitých adverbíí a performativních sloves. Pro nás je tedy přínosná skutečnost, že jednu skupinu alternativních vyjádření konektorů tvoří právě performativní slovesa typu *usuzovat*.

O existenci koherenčních jazykových prostředků z jiných tříd, než jsou klasické konektory, hovoří také Eugene Winter ve své studii *A clause-relational approach to English texts: A study of some predictive lexical items in written discourse* (1977). Winter zde hovoří o tom, že lexikální jednotky z otevřených tříd (jako jsou podstatná jména, slovesa či přídavná jména) mohou mít funkci ukazatelů větných vztahů a mohou mít vliv na organizaci a strukturaci textu. Podobně hovoří i Michael Hoey ve své knize *Signalling in Discourse* (1979) a *Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse Analysis* (2001).

Ze současných autorů můžeme jmenovat Diane Blakemoreovou (2002), která ve své knize popisuje různé jazykové prostředky, kterými lze vyjádřit některé vztahy, např. vztah přeformulování. Za diskurzí konektory přitom považuje výrazy *in other words* (*jinými slovy*) nebo *that is* (*to je*) a jako sémanticky komplexní protějšek k nim uvádí např. *to put it in other words* (*řeceno jinými slovy / abych to vyjádřil jinými slovy*). Významnou studií zabývající se různými způsoby, jak je možné signalizovat vztahy v textu, je také *Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations* (2006) od Maite Taboadové.

Je tedy patrné, že myšlenky o různých způsobech, jak vyjádřit diskurzí vztahy, se objevují již dříve. Někteří autoři (srov. např. Hoffmannová 1983) tyto prostředky nazývají souhrnně konektory, jiní (srov. např. Prasadová a kol. 2010) pracují se dvěma kategoriemi – konektory a jejich alternativní vyjádření. Před anotací těchto jazykových vyjádření je tedy nutné stanovit, z jakého teoretického rámce budeme vycházet.

5.5.2 Alternativní vyjádření konektorů v Pražském závislostním korpusu (PDT) a pensylvánském korpusu Penn Discourse Treebank (PDTB)

Anotace explicitních konektorů a jejich alternativních vyjádření se v pojetí pensylvánského korpusu Penn Discourse Treebank a Pražského závislostního korpusu liší. Obě pojetí se nepatrně odlišují v tom, z jakých syntaktických tříd (či slovních druhů) konektory vymezují (srov. Penn Discourse Treebank – souřadící a podřadící spojky, předložkové fráze, adverbia; Pražský závislostní korpus – souřadící a podřadící spojky, adverbia, částicové výrazy, některá užití zájmen, ustálené víceslovné konektivní prostředky vzniklé spojením různých výrazů, písmenné nebo číselné prvky pro vyjádření vztahu výčtu), ale především také v metodě, jakou při vyhledávání konektorů v textech autoři použili.

Autoři projektu Penn Discourse Treebank předem vytvořili seznam anglických konektorů, na základě kterého byly konektory v textech označovány. Anotátoři ovšem v průběhu anotací nacházeli i jiné výrazy se stejnou funkcí, které ovšem na seznamu nebyly. Pro tyto výrazy proto byla zavedena zvláštní kategorie s označením alternativní lexikální vyjádření diskurzivních konektorů. Zavedení dvou kategorií (konektory vs. altlexy) tedy vyvstalo z potřeb praktických anotací, ne na základě hlubšího teoretického opodstatnění.

Pro anotaci Pražského závislostního korpusu předem žádný seznam českých konektorů sestaven nebyl. Anotátoři tedy dostali za úkol diskurzivní konektory sami v textu nacházet a označovat, aniž by přitom používali předem daný seznam. Zároveň měli vyhledávat i alternativní vyjádření konektorů, tj. převážně víceslovná spojení s konektivní funkcí. Anotátoři tedy nedostali předem striktní definice konektorů a altlexů, ale interpretace daných vyjádření byla nechána na jejich uvážení. Cílem bylo nashromáždit dostatečný materiál výrazů, které anotátoři neinterpretují jako explicitní konektory, ale které mají podle nich podobnou funkci, a posléze rozhodnout, zda rozlišení konektorů a altlexů má své opodstatnění.

Vzhledem k tomu, že v současné době neexistuje komplexní charakteristika jazykových prostředků, které mají konektivní diskurzivní funkci, ale nepatří mezi „tradiční“ slovní druhy, které jsou u konektorů nejčastěji zmiňované (tj. především spojky a příslovce), a vzhledem k tomu, že tuto charakteristiku si naše práce klade přímo za cíl, zachováváme zde

obě kategorie (tj. konektory i alternativní vyjádření konektorů). Je ovšem možné, že v jedné z budoucích verzí Pražského závislostního korpusu budou obě kategorie sloučeny pod souhrnný název diskurzní konektory. Tuto otázku ovšem necháváme prozatím otevřenou.

5.6 Klasifikace diskurzních (textových) vztahů

Klasifikace a konečný výčet diskurzních vztahů se v různých pojetích opět liší. I v tomto ohledu je proto nutné stanovit, podle jakých měřítek budeme dané vztahy hodnotit.

Např. podle Hobbse (1979) probíhá produkce koherentního textu následovně: Autor vytvoří první úsek textu. Následně si vybere vztah z nabídky všech diskurzních (koherentních) vztahů a doplní další úsek textu, který daný vztah naplňuje. Opakováním tohoto procesu vytvoří ucelený, koherentní text, ve kterém je každá jednotka v jasně identifikovatelném vztahu k jiné. Jak upozorňuje Blakemoreová (2002), úspěch tohoto přístupu závisí na úplném seznamu daných vztahů. Sestavení takového seznamu je ovšem problematické. Jednotliví autoři se totiž ve výčtu a vymezení diskurzních vztahů značně liší. Například Hovy (1990) uvádí sedmdesát diskurzních vztahů, Mann a Thompsonová (1988) ve své knize *Rhetorical Structure Theory* šestnáct, v PDT se jich uplatňuje dvacet dva. Sám Hobbs nespecifikuje přesné číslo, ale říká, že je „relativně malé“ (srov. Hobbs 1979: 3). Jednotlivé seznamy se ovšem neliší pouze počtem, ale i názvy a definicemi daných vztahů. Například většina autorů se shoduje, že v rámci diskurzu existuje vztah *elaborace*, ne všichni už se ovšem shodnou na tom, co tento vztah znamená. Zatímco Hobbs chápe elaboraci značně široce (řadí pod ní repetice, opravy či přeformulování, tázací dovětky atd.), Mann a Thompsonová vymezují elaboraci a přeformulování jako dvě samostatné kategorie.

Zajímavé je psycholingvistické pojetí diskurzních vztahů u Sanderse, Spoorena a Noordmana (1992). Ti přicházejí s myšlenkou, že z kognitivního hlediska je nepravděpodobné, aby měl mluvčí povědomí o všech uvedených vztazích, a proto je výhodnější vygenerovat kompletní seznam diskurzních vztahů kombinací čtyř kognitivních rysů:

- i) *basic operation (additive – causal)* (základní operace /aditivní – kauzální/)
- ii) *source of coherence (semantic – pragmatic)* (zdroj koherence /sémantický – pragmatický/)
- iii) *polarity (positive – negative)* (polarita /negativní – pozitivní/)
- iv) *order of segments (positive – negative)* (pořadí segmentů /základní – nezákladní/)

(Sanders, Spooren a Noordman 1992: 52)

Jak sami autoři uvádějí, tento přístup popírá, že by každý diskurzí konektor mohl vyjadřovat různé diskurzí vztahy. Mezi diskurzími vztahy a konektory je naopak vztah jedna ku jedné. V rámci podobných přístupů založených na koherenci (srov. anglický termín *coherence-based approach*; dále např. Hobbs 1979) je tak klasifikace diskurzí konektorů založena na široce vymezených kategoriích, které umožňují přiřadit soubor konektorů právě k jednomu vztahu. Proto například konektory jako *so (tak)*, *hence (proto)* či *therefore (proto)* jsou jednotně klasifikovány jako vyjadřující kauzální vztah, zatímco *however (však)*, *but (ale)*, *yet (přesto)*, *still (nicméně)* jako vyjadřující souhrnně vztah odporovací či kontrastivní.

Omezení konektoru na jeden určitý diskurzí vztah kritizuje ve své knize Blakemoreová (2002). Říká, že tento přístup neumožňuje vidět rozdíly mezi jednotlivými konektory. Upozorňuje například, že *however (však)*, *but (ale)* a *nevertheless (ovšem)* nejsou plně synonymní (více o tom viz Alternativní vyjádření) a jejich prosté přiřazení k odporovacímu vztahu odlišnosti mezi nimi nereflektuje.

V této práci budeme opět používat klasifikaci diskurzí vztahů tak, jak je vymezena pro PDT – srov. tabulka 1 uvádějící příslušné diskurzí vztahy, jejich zkratky používané v PDT, orientaci diskurzí šipek ve stromové struktuře a příkladové výpovědi (tabulka je převzata z připravované *Příručky pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů /diskurzu/ v Pražském závislostním korpusu* – Mladová a kol. 2011):

Název vztahu		zkratka	orientace – šipka vede vždy k A1	příklad
TEMPORAL	(A A B)			
předčasnost - následnost	precedence - succession	preced	A2 probíhá dřív, šipka vede zpravidla doprava	<i>Lampa chvíli prskala. Nakonec zhasla. Lampa zhasla. Předtím chvíli jen prskala.</i>
současnost	synchronous	synchr	A1 je vlevo	<i>Desátá hodina odbila. Lampa ještě svítila.</i>
CONTINGENCY	(A -> B)			
textová příčina- důsledek	reason - result	reason	A2 je příčina, A1 důsledek	<i>Dostal výpověď. Pracoval totiž nezodpovědně. Tahal za lano silně. Utrhlo se.</i>
<i>nepravá příčina - důsledek</i>	<i>pragmatic reason - result</i>	<i>f_reason</i>		<i>Babička je doma, protože se svítí v kuchyni.</i>
textová podmínka – výsledek podmínky	condition – result of the condition	cond	A2 je podmínka, A1 výsledek podmínky	<i>Já udělám palačinky. Ale ty mi musíš nejdřív koupit vajíčka.</i>
<i>nepravá podmínka – výsledek podmínky</i>	<i>pragmatic condition – result of the condition</i>	<i>f_cond</i>		<i>Máš žízeň? V ledničce je džus. Jestli ty tomu rozumíš, tak já teda ne.</i>
účel	purpose	purp	A1 je děj, A2 účel	<i>Cvičí. Chce totiž zhubnout.</i>
explikace	explication	explicat	A2 je vysvětlení	<i>Je zloděj. Kradl totiž v obchodě.</i>
COMPARISON	(A A B)			
konfrontace (dříve juxtapozice)	confrontation	confr (dříve juxt)	A1 je vlevo	<i>Dělník je smrtelný, práce je živá, Antonín umírá, žárovka zpívá.</i>
opozice (= v tektogramatice ADVS)	opposition	opp	A1 je vlevo	<i>Všechno slyšel. Neviděl ale nic.</i>
<i>nepravý kontrast</i>	<i>pragmatic</i>	<i>f_opp</i>	A1 je vlevo	<i>O víkendu má pršet. Ale Češi</i>

	<i>opposition</i>			<i>stejně ucpou dálnice.</i>
restriktivní opozice	restrictive opposition + exception	restr	A2 je omezení či výjimka	<i>Přijdu rád. Jen ještě nevím kdy.</i>
textová připustka	concession	conc	A2 je to, co bývá v závislé přípustkové klauzi	<i>Zemřeli. A přece (stejně) ještě mluví.</i>
rektifikace (neboli replacement)	correction (or replacement) +chosen alternative (substitution)	corr	A1 je negované, příp. to, co je druhou větou opraveno	<i>Nečekal doma. Šel za ní do práce. Žena se raději baví. Totiž nechává se raději bavit.</i>
gradace	gradation	grad	A1 je nižší stupeň	<i>Běžel. Ba utíkal.</i>
EXPANSION	(A A B)			
konjunkce	conjunction	conj	A1 je vlevo	<i>Šel pořád rovně. Nekoukal nalevo ani napravo.</i>
exemplifikace	instantiation	exempl	A1 je obecnější, A2 je příklad	<i>Nikdy netrávila večery doma. Chodila například na procházky s přáteli.</i>
specifikace	specification	spec	A1 je obecnější, A2 je detail, ne příklad	<i>Jel do zatáček opatrně. Vždy si nadjížděl. Snaží se omezit zadlužení. Vydělává víc peněz.</i>
ekvivalence	equivalence	equiv	A1 je vlevo	<i>Metoda záleží jenom na vás. Prostě to udělejte podle sebe.</i>
generalizace	generalization	gener	A1 je konkrétnější, A2 obecnější	<i>Půjčovali mu peníze. Zkrátka pomáhali mu.</i>
konjunktivní alternativa	conjunctive alternative	conjalt	A1 je vlevo	<i>Můžeme jít do kina. Nebo můžeme zajít na kávu (nebo obojí).</i>
disjunktivní alternativa	disjunctive alternative	disjalt	A1 je vlevo	<i>Chovej se tu slušně. Nebo sem nechod'!</i>

Tabulka 1: Systém sémantických diskurzivních vztahů používaných v PDT

5.7 Vymezení základních pojmů

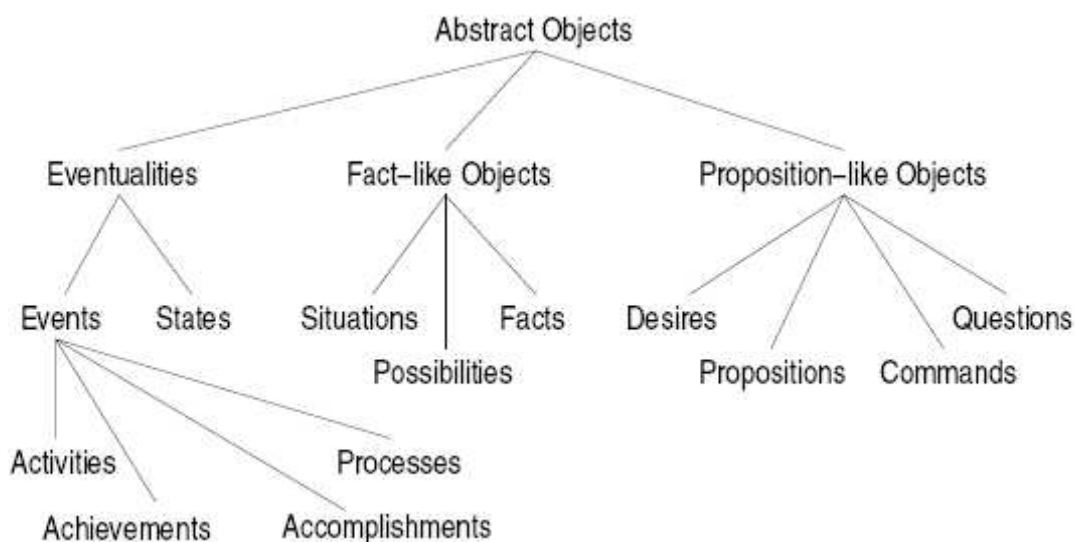
Z předchozí analýzy jednotlivých teoretických přístupů je patrné, že diskurz, text, koheze či diskurzí konektory mohou být chápány velmi odlišně. Proto zde shrneme, jak dané základní pojmy (včetně těch, které jsme v předchozí části podrobněji nerozebírali, ale které jsou přesto pro náš výzkum důležité) budeme chápat v této práci. Protože zde používáme data Pražského závislostního korpusu a náš výzkum může přispět k anotaci těchto dat pro budoucí verzi PDT, přebíráme zde také pojetí, se kterým se pracuje v rámci anotací PDT. Jednotlivé definice jsou přejaté z připravované *Příručky pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu* (Mladová a kol. 2011).

Termíny *diskurz* a *text* budeme užívat synonymně nebo téměř synonymně – srov. pojetí v příručce Mladové a kol. (2011: 5): „[...] nebo jen s malou odchylkou ve smyslu užívání termínu *diskurz* pro jazykové projevy obecně. Pojmu *text* je pak užíváno ve smyslu psaného dokumentu, artefaktu, nejčastěji ve významu konkrétního textu z PDT, na kterém provádíme analýzu. Zároveň ale zůstaneme u již tradičního užívání slova *text* u pojmů jako *textová koherence*, *textová koreference*, atd. Synonymně užíváme výrazy jako *segment textu/diskurzu*, *textová/diskurzí jednotka*, *textový/diskurzí argument*, *textové/diskurzí vztahy* atd.“

Dále je třeba vymezit termíny konektor, diskurzí částice či spojovací výraz – srov.: „*Spojku* rozumíme tradiční slovnědruhovou kategorii, *spojovacím výrazem* jakýkoli jazykový výraz, který má spojovací funkci na rovině větného popisu, (*diskurzí* či *textový*) *konektorem* spojovací či připojovací výrazy, které mají tuto funkci na rovině popisu diskurzu. U tohoto pojmu vycházíme jednak z tradice popisu v českých lingvistických příručkách (nevymezujeme ovšem opozici junktor – konektor, naopak chápeme junktory, čili spojovací prostředky mezi klauzemi, jako součást diskurzí konektorů), jednak z překladu anglického výrazu *discourse connective*. Označení *diskurzí částice (discourse marker)* patří těm jazykovým výrazům, které signalizují určitý diskurzí vztah, avšak nemusí mít pouze funkci konektivní (tedy spojit dva textové segmenty).“ (Mladová a kol. 2011: 5)

Diskurzí/textové vztahy chápeme jako vztahy mezi dvěma slovesnými argumenty, tj. určitými segmenty textu, nejčastěji klauzemi. Slovesný argument je v pojetí PDT i PDTB

definován jako abstraktní objekt (srov. Asher 1993). Abstraktní objekty jsou podle Ashera hierarchizovány následujícím způsobem – srov. obrázek 6:

Obrázek 6: Hierarchie abstraktních objektů (Asher 1993)

Jako abstraktní objekty tedy můžeme chápat klauze, mohou jimi být ale i jiné syntaktické struktury (např. posloupnost více vět, nominalizace, deiktické výrazy atd.). V rámci anotace korpusu PDT i PDTB jsou ovšem zpracovávány pouze vztahy mezivětné.

Vymezení argumentů se zároveň řídí tzv. principem minimality (*minimality principle*), převzatým z principů anotace pro PDTB. Podle něj slovesný argument obsahuje minimální možnou informaci potřebnou pro interpretaci daného diskurzního vztahu. Jakýkoli další úsek textu, který je pro interpretaci relevantní, ale ne nezbytný, je chápán pouze jako doplňkový – srov.: „[...] only as many clauses and/or sentences should be included in an argument selection as are minimally required and sufficient for the interpretation of the relation. Any other span of text that is perceived to be relevant (but not necessary) in some way to the interpretation of arguments is annotated as supplementary information, labelled Sup1 and Sup2, for Arg1 and Arg2 respectively.“ (Prasadová a kol. 2007: 14)

V rámci korpusu Penn Discourse Treebank jsou anotovány i tyto doplňkové úseky textu, v Pražském závislostním korpusu zatím zpracovávány nejsou. Princip minimality je nicméně pro vymezení základních argumentů používán i v PDT.

Posledními důležitými termíny jsou pro nás koheze a koherence. Pojem koherence bude užíván jako „významová spojitost a soudržnost textu a je jedním ze základních předpokladů pro srozumitelnost textu“ (Mladová a kol. 2011: 5, 6), zatímco koheze ve smyslu „projev koherence na výrazové, povrchové rovině“ (Mladová a kol. 2011: 6).

6 Metody a postup práce

Analýzu českých altlexů jsme prováděli na datech Pražského závislostního korpusu (PDT) obsahujících první fázi anotace diskurzu. V korpusu jsme vyhledávali všechny výrazy či spojení výrazů, která byla opatřena anotátorskou poznámkou „altlex“.

Takto nashromážděný materiál nám sloužil k vlastní analýze. V první fázi jsme u každého vyhledaného výrazu posuzovali, zda se skutečně jedná o alternativní vyjádření diskurzního konektoru, tj. zda daný výraz signalizuje určitý vztah mezi dvěma slovesnými argumenty. Protříděný jazykový materiál jsme posléze posuzovali po stránce lexikální, syntaktické a sémantické a výsledky jsme srovnávali s klasifikací anglických altlexů (na základě studie od Prasadové a kol. 2010).

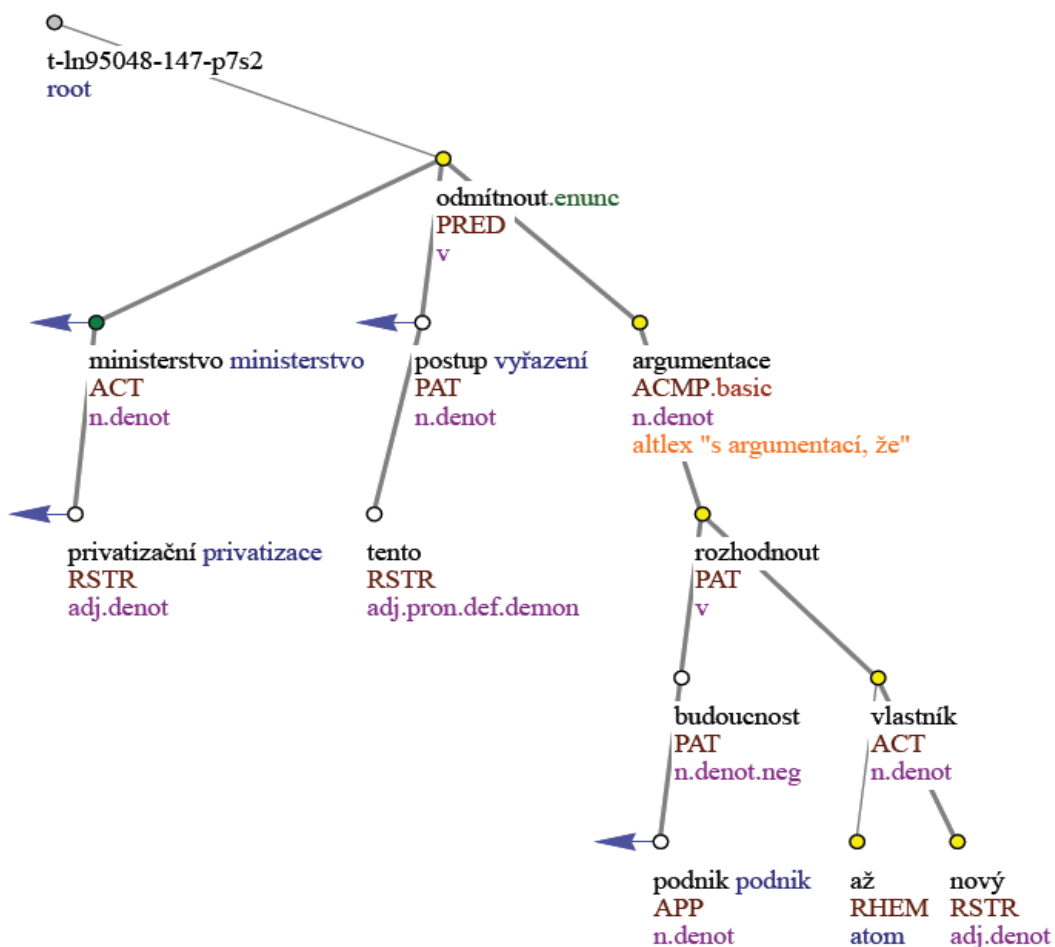
Poté jsme se u vybraných českých altlexů zaměřili na to, v jakých realizacích se mohou v textu vyskytovat, tj. do jakých kombinací mohou vstupovat. Pokusili jsme se u nich sestavit jejich obecný vzorec, podle kterého by bylo možné tyto kombinace (alespoň do určité míry) automaticky generovat.

Na závěr jsme se pokusili sestavit seznam všech vyhledaných altlexů, který by usnadnil vyhledávání zbylých, neoznačených altlexů v PDT a usnadnil tak jejich připravovanou anotaci i budoucí výzkum.

7 Analytická část

7.1 Popis získaného materiálu – altlexy v PDT

Anotace alternativních vyjádření konektorů již probíhá v rámci anotace diskurzních vztahů v Pražském závislostním korpusu PDT. Anotátoři dostali pokyn u každého jazykového vyjádření, které signalizuje určitý diskurzní vztah a které nepatří mezi konektory (podle kritérií stanovených pro účely PDT), napsat komentář „altlex“. V první fázi anotace se tedy mezi danými výpověďmi neznačí diskurzní vztah (jako u výpovědí uvozených klasickými konektory), ale jde zatím spíše o shromáždění dostatečného materiálu pro výzkum altlexů – srov. obrázek 7 s ukázkou stromu, ve kterém je výraz opatřen prvotní anotátorskou poznámkou „altlex“ (tj. výraz *s argumentací, že* ve výpovědi *Privatizační ministerstvo tento postup odmítlo s argumentací, že o budoucnosti podniků by měli rozhodnout až noví vlastníci.*):

Obrázek 7: Ukázká stromu s výrazem anotovaným jako altlex

Daný výraz (v tomto případě *s argumentací, že*) má tuto poznámku zanesenu v atributu *discourse_comment* (diskurzivní komentář). Podle toho, zda mají v tomto atributu vyplněno slovo „altlex“, lze všechny relevantní uzly vyhledat automaticky.

Celkově bylo v PDT (který obsahuje 43 955 vět) nalezeno 306 výskytů, které byly opatřeny prvotní anotátorskou poznámkou „altlex“. Toto číslo je ovšem spíše orientační, protože některá označená vyjádření byla podle našeho názoru interpretována nesprávně (tj. daná vyjádření nepatří mezi altlexy, protože nesignalizují žádný diskurzivní vztah) – srov. příklad (16), ve kterém bylo spojení *v případě zájmu o* označeno jako altlex, ačkoli zde podle našeho názoru nemá konektivní funkci:

(16) *V ceně je ubytování na sedm dní s bohatou selskou snídaní, uvítací příděvek, malý dárek a pobytová taxa.*

V případě zájmu o pokoj bez vlastního příslušenství (sprcha a WC na chodbě) by cena za dospělého činila 3180 Kč a za dítě 1265 Kč.

Výsledné číslo, se kterým tato práce pracuje, tedy bylo zredukováno na 261 výskytů.

Na druhou stranu je zřejmé, že PDT jistě obsahuje i další altlexy, které ovšem anotátory označeny nebyly. Mohlo se tedy stát, že některý anotátor jeden konkrétní altlex označoval, jiný neoznačoval, a celkový počet výskytů daného typu altlexu tak zatím není konečný. Stejně tak je pravděpodobné, že PDT obsahuje zcela nové typy altlexů, které v rámci první fáze anotace nebyly zachyceny.

Pro ilustraci jsme podle lemmatu vyhledali jeden typ altlexů v celém PDT (vyjádření obsahující slovo *řečeno*) a zjišťovali jsme, jak jsou anotovány. Mezi danými vyjádřeními byly např. výrazy *stručně řečeno* či *jednoduše řečeno*. Celkově obsahuje nadcházející verze PDT 53 takových vyjádření, z nichž 23 slouží jako diskurzivní částice (tj. slouží k usouvztažnění dvou argumentů), a měly by proto být v diskurzivních anotacích zachyceny – srov. příklad (17) s diskurzivním vztahem explikace:

(17) *Odvrácenou stranou podobného stylu práce je nesystematičnost, takže často dochází – slovy Miroslava Macka – k adhocracii.*

Jinak řečeno, problémy se řeší, až když hoří, nebo jsou stranickým bagrem odsouvány na zítřek.

Oproti tomu zbylé výrazy s *řečeno* altlexy nejsou (tj. nemají konektivní funkci) – srov. příklad (18):

(18) *Vše podstatné již bylo řečeno a mám za to, že nezazněl jediný důvod, proč majetek církvi, který má konkrétního vlastníka, nevrátit.*

Anotace těchto prostředků (které mají konektivní funkci a měly by být anotovány) je zatím ovšem nekonzistentní. 3 z daných výrazů byly označeny jako altlexy, 7 jako konektory a zbytek (tedy 13) zůstal zcela bez anotace – srov. tabulka 2:

Vyjádření	Celkové číslo	Použito jako diskurzivní částice	Anotováno		Neannotováno
			jako konektor	jako altlex	
<i>(jednoduše, krátce, obecně...) řečeno</i>	53	23	7	3	13

Tabulka 2: Anotované a neannotované příklady altlexů

Znamená to tedy, že současná předběžná anotace českých altlexů v PDT je pravděpodobně spíše nekonzistentní. Důvodem je, že anotace těchto vyjádření je zatím v první fázi a jejich výzkum právě probíhá. Detailnější a propracovanější anotace altlexů je zamýšlená pro jednu z budoucích verzí PDT a bude založena na této analýze.

7.2 Vlastní analýza – klasifikace českých altlexů

Mezi 261 výskyty jsme identifikovali 94 typů českých altlexů (za jeden typ altlexů např. považujeme altlexy se slovesem *následovat*, které se ve funkci altlexu objevilo celkem v 10 výskytech). Následně jsme provedli jejich lexikálně-syntaktickou a sémantickou klasifikaci a porovnali jsme ji s charakteristikou anglických altlexů z PDTB 2.0.

7.2.1 Lexikálně-syntaktická charakteristika českých altlexů

Prasadová a kol. popisují anglické altlexy na základě jejich syntaktické a lexikální flexibility. Prvním parametrem, který pro altlexy stanovují, je to, zda dané vyjádření patří do jedné ze syntaktických tříd určených pro explicitní konektory v PDTB (tj. zda daný výraz patří mezi podřadicí spojky, souřadicí spojky, předložkové fráze či adverbia). Druhý parametr zkoumá anglické altlexy s ohledem na lexikální stabilitu, tj. zda je daný výraz či spojení výrazů ustálené či volné. Na základě těchto kritérií Prasadová a kol. navrhují podrobnější dělení anglických altlexů na tři skupiny:

- a) syntakticky předem definované, lexikálně ustálené (srov. př. *for one thing – jednak*),
- b) syntakticky volné, lexikálně ustálené (srov. př. *what's more – navíc*),
- c) syntakticky a lexikálně volné (srov. př. *that is why – to je důvod, proč*).

Podobnou klasifikaci jsme se pokusili aplikovat také na české altlexy z PDT. V tomto pojetí jsou syntaktické třídy předem definované pro klasické konektory následující:

- „a) spojky souřadicí: *a, ale, však, nebo, proto...*
- b) spojky podřadicí: *ačkoliv; místo, aby; s tím, že...*
- c) částicové výrazy (včetně rematizačních výrazů): *totiž, ovšem, zkrátka, dokonce, také, například...*
- d) příslovce: *potom, následně, stejně, současně, tak...*
- e) některá užití zájmen: *kromě toho, k tomu, naproti tomu, tím...*

f) ustálené víceslovné konektivní prostředky vzniklé spojením různých výrazů: *na jedné straně, stručně řečeno, jinými slovy...*

g) písmenné nebo číselné prvky pro vyjádření vztahu výčtu: *a), b), 1., 2....*“

(Mladová a kol. 2011: 20)

Je tedy zřejmé, že počet syntakticky určených tříd pro konektory je v PDT vyšší než v PDTB. Vymezení konektorů a altlexů se tak v těchto pojetích nepatrně liší. Zatímco PDTB chápe jako širší třídu altlexy a konektory definuje striktněji, PDT vymezuje pro konektory širší syntaktické i lexikální pole. Z toho vyplývá, že některé výrazy, které jsou v pojetí PDTB chápány jako altlexy (např. *simply speaking – stručně řečeno*), jsou v PDT, podle *Příručky pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu* (Mladová a kol. 2011: 20), chápány jako konektory. Tato skutečnost se samozřejmě projevila v procentuálním vyjádření altlexů z první skupiny podle Prasadové a kol. (tj. altlexů syntakticky přijatých, lexikálně ustálených), které by měly být v PDTB (i v PDT) následně přehodnoceny a přeannotovány na konektory. Zatímco PDTB obsahuje 14,7 % takovýchto jazykových vyjádření z celkového počtu 624 výskytů všech anglických altlexů (srov. Prasadová a kol. 2010), jejich procento v PDT je vyšší – 26 % z celkových 261 výskytů – srov. tabulka 3⁶:

	Syntakticky předem definované	%	Syntakticky volné	%	Celkem
Počet typů altlexů	37	39	57	61	94
Počet výskytů altlexů	68	26	193	74	261

Tabulka 3: Altlexy v PDT z předem definovaných a volných syntaktických tříd

Pokud tedy výraz označený jako altlex patří do jedné ze syntakticky předem definovaných tříd, znamená to, že by měl být v PDT přeannotován na klasický konektor. Tato

⁶ „Syntakticky předem definované“ znamená, že dané výrazy patří do jedné ze syntaktických tříd přijatých pro české konektory v PDT; ostatní syntaktické třídy jsou označeny jako „syntakticky volné“. Tato terminologie je převzata ze studie o anglických altlexech v PDTB (Prasad a kol. 2010).

skutečnost ukazuje, že diskurzí konektory (alespoň v pojetí PDT) by neměly být chápány jako uzavřená skupina (tj. omezeny na neměnný seznam určitých výrazů), ale spíše jako otevřená třída jazykových vyjádření, která se tedy může neustále rozrůstat.

Dané výrazy, patřící do syntakticky předem definovaných tříd, jsou ovšem v připravované verzi PDT brány jako altlexy, a proto je tak budeme označovat i v této práci.

Otázkou pro budoucí práci také je, zda je hranice mezi českými konektory a altlexy v PDT vymezena vhodně a jednoznačně, příp. zda je potřeba konektory a altlexy od sebe vůbec odlišovat – srov. kapitola Alternativní vyjádření konektorů v Pražském závislostním korpusu (PDT) a pensylvánském korpusu Penn Discourse Treebank (PDTB). Zdá se, že sporná může být minimálně jedna ze syntakticky předem definovaných tříd pro konektory, a to „ustálené víceslovné konektivní prostředky vzniklé spojením různých výrazů“ (Mladová a kol. 2011). Problém je především v tom, že hranice mezi ustálenými a volnými kombinacemi nejsou ostré, a není tedy jasné a jednoznačně definovatelné, co všechno pod tuto kategorii spadá. Víceslovná vyjádření si spíše můžeme představit na škále s různou mírou ustálenosti, jejíž dva extrémy tvoří zcela volná a naopak idiomatická (tj. ustrnulá) spojení. Pokud bychom tedy chtěli u dvou konkrétních víceslovných vyjádření ohodnotit, zda jsou volná (tj. zda patří mezi altlexy) či ustálená (tj. zda je můžeme řadit mezi konektory), mohli bychom narazit na problém, zda je jedno spojení ustálenější než druhé, a tedy celkově na to, jaká pro lexikální „ustálenost“ zvolit kritéria. Takto by se totiž mohlo stát, že dvě podobná vyjádření budou interpretována odlišně (jedno jako konektor, druhé jako altlex). Velkou část altlexů tvoří právě (alespoň do určité míry) ustálené výrazy, a nabízí se tedy otázka, proč některé ustálené výrazy chápat jako konektory, jiné jako altlexy. Z tohoto důvodu dáváme přednost hodnotit výrazy z této kategorie jako altlexy (jak jsou také chápány v pojetí PDTB), abychom se tak vyhnuli debatám o míře jejich ustálenosti. Dalším argumentem je skutečnost, že tato víceslovná spojení jsou v současné době anotována spíše nekonzistentně (viz část o výrazech s *řečeno*). Nicméně tato problematika vyžaduje ještě širší diskuzi, a to především nad tím, zda v budoucí verzi Pražského závislostního korpusu vymezovat dvě kategorie (konektory a jejich alternativní vyjádření) nebo zda všechna jazyková vyjádření sloužící k usouvztažnění slovesných argumentů nazývat souhrnně konektory. Zdá se, že zavedení kategorie alternativních vyjádření konektorů bylo v pensylvánském korpusu Penn Discourse Treebank

dáno především potřebami praktických anotací (autoři projektu potřebovali zavést zvláštní kategorii pro jazyková vyjádření, která mají stejnou funkci jako konektory, ale která nebyla zahrnuta do předem sestaveného seznamu anglických konektorů). Otázkou tak zůstává, zda rozlišení konektorů a jejich alternativních vyjádření má také teoretické opodstatnění – srov. kapitola Alternativní vyjádření konektorů v Pražském závislostním korpusu (PDT) a pensylvánském korpusu Penn Discourse Treebank (PDTB).

7.2.1.1 Detailnější syntaktická charakteristika českých altlexů

Ze syntaktického hlediska jsme dále zkoumali, zda jsou vyhledané české altlexy zapojeny do větné struktury, tj. zda plní funkci větného členu či nikoliv. Zjišťovali jsme tedy, zda altlexy ve větě působí jako výrazy rozvíjející jiné větné členy či celou větu (jako tzv. větné modifikátory). Poté jsme analyzovali jejich syntaktickou strukturu. Cílem bylo zjistit, zda české altlexy podléhají jistým syntaktickým vzorcům, příp. kterými z nich se řídí nejčastěji.

Z analýzy jazykového materiálu vyplynulo, že 78 typů (doposud nalezených) českých altlexů (tj. 83 %) je zapojeno do větné stavby, a plní tedy funkci větného členu, zatímco 16 typů (tj. 17 %) nikoli (tj. plní funkci větných modifikátorů). Těchto 16 typů zahrnuje altlexy, které komentují celou výpověď jako tzv. disjunkty nebo slouží pouze ke strukturování textu, a tedy nezasahují do obsahu dané výpovědi. Disjunkty či větné modifikátory chápeme jako výrazy, které se vztahují „k obsahu celé věty či k způsobu jeho vyjádření“ (Dušková 2006: 474) – srov. např. altlexy *přeloženo*, *jednoduše řečeno*, *pravda* atd. Jako výrazy strukturující text označujeme altlexy typu *za prvé* – *za druhé*. Srov. tabulka 4:

	Altlexy		Celkem
	Zapojené do větné stavby	Nezapojené do větné stavby	
Příklady	<i>Jiný⁷</i>	<i>Rozumějme</i>	
	<i>Kvůli tomu</i>	<i>Přeloženo</i>	
	<i>Stejným dechem</i>	<i>Jak je vidět</i>	
	<i>Podobně</i>	<i>Pravda</i>	
	<i>I přes tato fakta</i>	<i>Jednoduše řečeno</i>	
	<i>Důsledkem tohoto kroku</i>	<i>Za prvé – za druhé</i>	
	<i>To je důvod, proč</i>	<i>Dlužno dodat</i>	
Počet typů	78	16	94
%	83	17	100

Tabulka 4: Syntaktická charakteristika českých altlexů: Zapojení do větné stavby

Dalším kritériem, podle kterého jsme české altlexy hodnotili, je jejich syntaktická struktura, tj. zkoumali jsme typy syntaktických frází, ve kterých se altlexy objevují. Analýza jazykového materiálu ukázala, že vyhledané altlexy byly realizovány frázemi nominálními, adjektivními, číslovkovými, slovesnými, příslovečnými, předložkovými, částicovými nebo celými klauzemi (klauzemi zde rozumíme větné a polovětné konstrukce, tj. – v pojetí PDT – takové stromy, jejichž hlavními uzly jsou slovesa v určitém či neurčitém tvaru).

⁷ *Jiný* ve spojení s anaforickým vyjádřením – např. *Do zástavy může přitom být vždy dána jen taková pohledávka, podle níž má být věřiteli poskytnuta nějaká věc, právo nebo jiná majetková hodnota – zpravidla bývá zastavována pohledávka peněžní. Jiným zvláštním druhem zástavního práva je zastavení cenných papírů.*

7.2.1.1.1 Předložkové fráze

Největší skupinu mezi vyhledanými altlexy tvoří předložkové fráze (33 typů z celkových 94). Tuto skupinu altlexů je dále možno členit na dvě podskupiny.

a) **Jádro lexikálního významu altlexu neseno předložkou**

První podskupina zahrnuje výrazy, u kterých jsou jádro lexikálního významu a schopnost působit jako altlex neseny předložkou. Tyto altlexy se skládají ze sekundární předložky a výrazu anaforické reference, která variuje. Pro ilustraci můžeme uvést altlex *na rozdíl od toho*. Neměnná část nesoucí význam diskurzního vztahu (tj. signalizující, o jaký diskurzní typ se jedná) je v tomto případě *na rozdíl od* klasifikovaná celkově jako sekundární předložka (klasifikuje ji tak např. Kroupová 1984). Druhou část altlexu zde tvoří anaforické vyjádření *toho*, které se může obměňovat (srov. např. *na rozdíl od toho / této skutečnosti / předchozího* atd.). Dalšími příklady této podskupiny mohou být altlexy *nemluvě o tom, na základě čehož, navzdory tomu, souběžně s tím, vzhledem k tomu, vinou toho, v rozporu s* atd.

b) **Jádro lexikálního významu altlexu neseno jménem**

Do druhé podskupiny patří altlexy, které jsou tvořeny primární předložkou a neměnným podstatným jménem, které signalizuje, že daný výraz se podílí na utváření diskurzního vztahu, a také naznačuje, o jaký typ diskurzního vztahu se jedná. Příkladem takového altlexu může být spojení *z tohoto důvodu*. Jádro lexikálního významu je v tomto případě neseno slovem *důvod*, které také signalizuje, že mezi danými dvěma argumenty jde o vztah příčiny a důsledku – srov. výpovědi z PDT (altlex *z tohoto důvodu* je zde možné nahradit konektorem *a proto*):

- (19) *S ohledem na toto ustanovení by se hrubé chování muselo týkat vaší osoby a nestačí pouze nevhodné zacházení s předmětem darovací smlouvy, to je darem.*
Z tohoto důvodu by byla vaše žaloba na vrácení daru u soudu zamítnuta.

7.2.1.1.2 Altlexy realizované celými klauzemi

Druhou nejobsáhlejší skupinu tvoří české altlexy realizované celou klauzí, které je opět možné rozdělit do dvou tříd.

a) **Klauze obsahující slovesa s oslabeným lexikálním významem**

První (a zároveň početnější) podskupinu tvoří klauze obsahující finitní slovesa s oslabeným lexikálním významem (např. *být, tvořit, sloužit, uvést*), přičemž jádro lexikálního významu je nesené jiným komponentem (zpravidla podstatným jménem) – srov. např. *důvodem je, rozdílem je, výjimku tvoří, jako příklad slouží, jako důvod uvádí*. Otázkou proto zůstává, do jaké skupiny altlexy tohoto typu řadit – zda pod celé klauze nebo je přehodnotit a přeřadit pod fráze, v nichž jádro lexikálního významu nese jméno (tedy např. pod fráze nominální).

b) **Polovětné konstrukce**

Druhá podskupina obsahuje polovětné konstrukce, tj. klauze, jejichž jádrem je sloveso v neurčitém tvaru – např. *jednoduše řečeno, přeloženo, dlužno dodat*. Všechny altlexy tohoto typu plní ve větě funkci větných modifikátorů. V této práci je řadíme pod klauze, protože se objevují v ustálených polovětných konstrukcích a slovesa sama nevystupují jako altlexy – srov. slovesa *říct* či *přeložit* sama o sobě ještě nesignalizují diskurzní vztah. Mohou se naopak vyskytovat v takovém kontextu, ve kterém diskurzní funkci postrádají, tj. ve kterém neslouží k usouvztažnění dvou slovesných argumentů v rámci textu – srov. např. výpovědi typu *Petr to řekl mamince* či *Jana přeložila větu do angličtiny*. Znamená to tedy, že daná slovesa nejsou altlexy inherentně, ale stávají se jimi až v jisté ustálené formě a příslušném kontextu (*přeloženo*) či v kombinaci s jinými výrazy (*jednoduše řečeno*). Srov. příklad (20) z PDT, ve kterém spojení *jednoduše řečeno* signalizuje diskurzní vztah generalizace, a příklad (21), ve kterém výraz *přeloženo* uvádí vztah ekvivalence:

- (20) *Každý odklad nejenže přináší velké ztráty na dané investici, ale také se nepříznivě promítá do ekonomiky země i veřejného života.*
Pokud budeme do vysokorychlostní železnice investovat v potřebném optimálním čase, můžeme využít všech jejich výhod.
Se zpožděním naopak žádné výhody nezískáme.
Jednoduše řečeno, čím déle budeme projekt odkládat, tím vyšší pak budou náklady.
- (21) *Pořadatelem je EKULT – nadace pro ekologii a kulturu a v podtitulu Lipnice' 94 můžeme číst: Malý festival pro malou planetu.*
Přeloženo: Lipnice opět (promiňte ta nevhodná, leč přesná slova) ideově jde před svou dobou.

Na druhou stranu je jádro či hlavní uzel těchto altlexů tvořen slovesem. To může být argumentem pro to, aby byly dané výrazy řazeny pod verbální fráze. V takovém případě by bylo možné celou skupinu altlexů tvořených klauzemi zrušit, protože všechny typy altlexů, které obsahuje, mohou být přeřazeny jinam. Obě podskupiny ovšem vykazují oproti ostatním třídám, do kterých by mohly být zařazeny, své společné specifické znaky (srov. výše), a proto je prozatím necháváme ve zvláštní skupině.

7.2.1.1.3 Verbální fráze

Třetí největší skupinu tvoří verbální fráze. Jejich hlavními uzly jsou slovesa, která sama lexikálně signalizují určitý diskurzivní vztah. K tomu, aby plnila funkci altlexů, se tedy nemusí pojít s jinými výrazy ani nejsou vázané na určitou formu (jako např. *přeloženo* či *jednoduše řečeno*). Jedná se tedy o altlexy lexikálně i formálně volné (podle terminologie Prasadové a kol. 2010). Dané altlexy se v textu mohou vyskytovat v celém paradigmatu. Jedná se např. o slovesa *předcházet*, *následovat*, *zduvodnit* atd. – srov. příklady z PDT:

(22) *Gyula Horn se vyslovil pro možné zavedení majetkové daně.*

Zdůvodnil to tím, že utahování opasků se nemůže vztahovat pouze na lidi žijící ze mzdy.

(23) *Hranice jedné miliardy Kč by banka chtěla dosáhnout koncem roku 1996.*

Předcházet bude řada postupných kroků.

Přesné počty jednotlivých typů altlexů u příslušných syntaktických frází jsou uvedeny v následující tabulce 5:

		Příklady	Počet typů altlexů	%
Nominální fráze		<i>Stejným dechem</i>	2	2
		<i>Chvilku nato</i>		
Adjektivní fráze		<i>Další</i>	2	2
		<i>Jiný</i>		
Číslovkové fráze		<i>První – druhý...</i>	1	1
Verbální fráze		<i>Předcházet</i>	19	20,3
		<i>Následovat</i>		
		<i>Zdůvodnit</i>		
		<i>Způsobit</i>		
		<i>Kontrastovat</i>		
Adverbiální fráze		<i>Přesněji</i>	4	4,3
		<i>Současně</i>		
Předložkové fráze	Podskupina 1	<i>Souběžně s tím</i>	18	19
		<i>Kvůli tomu</i>		
		<i>Nemluvě o</i>		

		<i>Na rozdíl od toho</i>		
	Podskupina 2	<i>Z tohoto důvodu</i>	15	16
		<i>V jehož důsledku</i>		
		<i>V této souvislosti</i>		
		<i>Pro tento účel</i>		
Částečné fráze		<i>Pravda</i>	6	6,4
		<i>Tím spíše</i>		
		<i>Právě tak</i>		
Celé klauze	Podskupina 1	<i>Důvodem je</i>	19	20
		<i>Výjimkou je</i>		
		<i>Výsledkem je</i>		
		<i>Jako příklad uvádí</i>		
	Podskupina 2	<i>Rozumějme</i>	8	9
		<i>Přeloženo</i>		
		<i>Jak je vidět</i>		
		<i>Jednoduše řečeno</i>		
Celkem			94	100

Tabulka 5: Syntaktická charakteristika českých altlexů: syntaktické fráze

7.2.1.2 Detailnější lexikální charakteristika českých altlexů

Z lexikálního hlediska hodnotí Prasadová a kol. anglické altlexy podle toho, zda jsou lexikálně volné či ustálené. Striktně pak anglické altlexy přiřazují do jedné z daných skupin. V této práci ovšem nechápeme volná a ustálená lexikální vyjádření jako dvě uzavřené či oddělené entity, ale jako škálu se dvěma póly (srov. Howarth 1998, 2000).

První reprezentují spojení obsahující určité slovo, které je altlexem inherentně, tj. samo o sobě (v daném významu) signalizuje jistý diskurzivní vztah a vstupuje do různých volných kombinací. Ty se vyznačují tím, že jsou gramaticky i lexikálně neomezené. Pro ilustraci můžeme uvést slovesné altlexy, které se v textu mohou vyskytovat v celém paradigmatu, tj. objevují se ve všech slovesných časech, v aktivu i pasivu, s modálními výrazy atd. – srov. nalezené příklady pro jeden typ altlexu, slovesa *dodat* (ve významu ‚dodatečně říci, poznamenat‘ /SSČ pro školu a veřejnost 2001: 62/): *k tomu je třeba dodat, dodal, dodává člen organizace, dodejme*.

Druhý pól tvoří ustálená víceslovná vyjádření, jejichž složky se stávají altlexy pouze v dané kombinaci. Tato spojení jsou lexikálně i gramaticky omezená, jejich podstatou je tedy jistá anomálie či nepravidelnost (srov. Čermák 2007). Vykazují přitom buď nepatrnou míru variability (tj. vyskytují se v omezeném počtu kombinací jako např. *jednoduše/krátce/obecně řečeno*), nebo jsou plně ustrnulá (tj. omezená na jedinou možnou kombinaci – např. *tím spíš*). Tyto altlexy jsou obvykle neúplné gramatické struktury, které patří mezi tzv. *lexical bundles* (lexikální svazky či celky) charakterizované jako nejčastěji se vyskytující sekvence slov, které se podílejí na organizaci a strukturaci textu (Biber a Conradová, 1999).

Ne všechny vyhledané altlexy ovšem bylo možné podrobit takto striktní kategorizaci (tj. nebylo možné stanovit, zda je daný výraz či spojení výrazů lexikálně zcela volné či ustálené) – srov. např. altlex *sloužit jako příklad*. Toto spojení nesplňuje všechny podmínky zcela ustrnulých (idiomatických) spojení (nejedná se např. o neúplnou gramatickou strukturu, sloveso může být časováno atd.), ale zároveň jej nejde zařadit mezi spojení volná, protože vykazuje jistou míru očekávání a prediktability, typickou pro ustálená spojení.

Z tohoto důvodu neuplatňujeme na české altlexy striktní lexikální kategorizaci, ale chápeme je jako škálu od plně volných kombinací po idiomatická spojení. Zároveň je třeba

dodat, že zcela ustálených spojení by bylo mezi vyhledanými altlexy pouze několik a že většina z nich se vyskytuje blíže k hranici volných kombinací.

7.2.2 Sémantická charakteristika českých altlexů

Ze sémantického hlediska mají diskurzní částice (tj. konektory i altlexy) mezi ostatními kohezními prostředky (tj. např. vedle reference, substituce či elipsy) speciální pozici. Signalizují totiž jednak daný diskurzní vztah a zároveň obsahují anaforický výraz, který odkazuje k prvnímu argumentu (Forbes-Riley a kol. 2006). Anaforická reference může být přítom na povrchu vyjádřená či nevyjádřená (resp. podle terminologie Prasadová a kol. explicitní či implicitní). Prasadová a kol. uvádí jako příklad pro angličtinu výrazy *as a result of that* (výsledkem toho) a *as a result* (výsledkem).

Situace mezi českými altlexy se zdá být podobná. České altlexy také obsahují anaforickou referenci, která může být explicitní či implicitní. Vyjádřit na povrchu anaforickou referenci může být u některých z nich dokonce obligatorní – srov. tabulka 6. Kategorie „obligatorní a implicitní“ znamená, že daný výraz nemá možnost anaforickou referenci na povrchu vyjádřit. Např. je nemožné říci **toto stručně řečeno*, ale pouze *stručně řečeno*. Kategorie „obligatorní a explicitní“ zahrnuje altlexy, které jsou bez vyjádření anaforické reference negramatické – nelze např. říci samotné **kvůli*, ale je nutné referenci vyjádřit (*kvůli tomu*). Kategorie altlexů s „fakultativní“ anaforickou referencí znamená, že u daného výrazu máme dvě možnosti – buď referenci na povrchu vyjádřit (tj. explicitně), nebo nevyjádřit (tj. altlex ji vyjadřuje implicitně) – viz tabulka 6:

	Obligatorní	Fakultativní
Implicitní	<i>Jednoduše řečeno</i>	<i>Dodal</i>
	<i>Přeloženo</i>	<i>První – druhý</i>
	<i>Jak je vidět</i>	<i>Důvodem je</i>
	<i>Stejným dechem</i>	<i>Příkladem je</i>
Explicitní	<i>Nemluvě o tom</i>	<i>Důvodem toho je</i>
	<i>Kvůli tomu</i>	<i>Důsledkem tohoto kroku je</i>
	<i>I přes tato fakta</i>	<i>Dodal k tomu</i>
	<i>S tím kontrastuje</i>	<i>Výsledkem toho je</i>

Tabulka 6: Implicitní a explicitní anaforická reference – příklady

Analýza jazykového materiálu ukázala, že altlexy s obligatorní implicitní referencí jsou lexikálně ustálené výrazy, které nejsou kombinovatelné s jinými lexikálními jednotkami, tj. ani s anaforickou referencí (*jak je vidět*).

Další skupinou jsou altlexy vyjadřující anaforickou referenci obligatorně. Jsou to především slovesa, která vyžadují toto doplnění kvůli své valenci. Např. sloveso *kontrastovat* vyžaduje doplnění patientem, kterým je (v případě altlexu) právě anaforické vyjádření. Není proto např. možné říci **jiná skutečnost kontrastuje*, ale pouze *s tím kontrastuje jiná skutečnost*. Anaforická reference je vyjádřená obligatorně také u altlexů, jejichž jádrem je předložka, vyžadující doplnění v určitém tvaru (v případě altlexů jde opět právě o anaforické vyjádření) – srov. př. typu *i přes tato fakta, nemluvě o tom*.

Altlexy, které vyjadřují anaforickou referenci fakultativně, jsou podobné jako v angličtině (srov. Prasadová a kol. 2010). Jedná se o výrazy typu *the result (of this) is – výsledkem (toho) je* a o výrazy s elipsou podstatného jména typu *the second (step) is – druhým (krokem) je*.

Z celkového počtu (tj. 94) typů českých altlexů vyhledaných v PDT vyjadřuje anaforickou referenci 41 % fakultativně, 31 % obligatorně a 28 % ji na povrchu vyjádřit nemůže. Ukazuje se tedy, že všechny tři typy jsou vzájemně poměrně vyrovnané – srov. tabulka 7:

Typy altlexů (z celkového počtu 94)						
				Počet	%	
Fakultativní typy (existují implicitní i explicitní varianty)⁸				39	41	
Obligatorní typy	Implicitní	26	55	28	59	
	Explicitní	29		31		
Celkem				94	100	

Tabulka 7: Implicitní a explicitní anaforická reference – typy altlexů

⁸ Fakultativní typy nejsou rozděleny na implicitní a explicitní, protože mohou existovat v obou variantách. Vyjádření anaforické reference na povrchu závisí na konkrétních výskytech altlexů, ne na jejich typech.

Kromě jednotlivých typů altlexů jsme analyzovali také jejich konkrétní výskyty v PDT. Cílem bylo zjistit, zda altlexy s fakultativní anaforickou referencí mají tendenci tuto referenci na povrchu spíše vyjadřovat nebo nevyjadřovat, tj. zda se v konkrétních jazykových datech vyskytuje častěji např. vyjádření *příkladem toho je* nebo *příkladem je*. Jsme si zároveň vědomi toho, že počet vyhledaných altlexů v PDT není konečný a že některé altlexy mohou být v současné první fázi anotovány nekonzistentně (viz výrazy s *řečeno* v tabulce 2). Současná čísla jsou tedy spíše orientační a je nutno je přezkoumat po důkladnější anotaci altlexů v PDT – srov. tabulka 8:

Konkrétní výskyty altlexů (z celkového počtu 261)			
	Obligatorní	Fakultativní	Celkem
Implicitní	35	98	133
Explicitní	60	68	128
Celkem	95	166	261

Tabulka 8: Implicitní a explicitní anaforická reference – výskyty altlexů

Analýza jazykových dat ukázala, že PDT obsahuje 166 altlexů (resp. jejich konkrétních výskytů, ne typů) vyjadřujících anaforickou referenci fakultativně. Z tohoto počtu se 98 příkladů (tj. 59 %) vyskytlo s referencí na povrchu nevyjádřenou, 68 (tj. 41 %) s vyjádřenou. Zdá se tedy, že když je u daného vyjádření možnost výběru, je zde slabá tendence anaforickou referencí nevyjádřit. Jak již bylo ale řečeno výše, počet altlexů v PDT není zatím definitivní, a proto bychom tento postřeh měli brát spíše jako hypotézu, kterou je potřeba potvrdit či vyvrátit na větším množství jazykových dat.

7.2.3 Příklady českých altlexů z PDT

K rozčlenění českých altlexů z hlediska jejich lexikálně-syntaktické a sémantické charakteristiky uvádíme pro ilustraci k některým výše zmíněným typům altlexů jejich konkrétní příklady a relevantní kontext vyhledaný v PDT. Z příkladů je patrné, že altlexy jsou velmi heterogenní skupinou nejen syntakticky a lexikálně, ale také dosahem. Některé usouvztažňují dvě sousední výpovědi – srov. př. (26) s lexémem *kontrastovat* nebo př. (27) s lexémem *následovat*, jiné mají dosah přes větší počet výpovědí, někdy i celý odstavec – srov. př. (24) s altlexem *jak je vidět*. U každého příkladu uvádíme, o jaký typ diskurzního vztahu se mezi danými argumenty (podle naší interpretace) jedná (srov. tabulka 1: Systém sémantických diskurzních vztahů používaných v PDT). Jednotlivé typy altlexů jsou řazeny podle abecedy:

- altlex ***jak je vidět***: typ diskurzního vztahu – generalizace, první argument je konkrétnější, druhý obecnější, altlex *jak je vidět* je zde nahraditelný konektorem *zkrátka* – srov.:

(24) *V mnohém je její pohled shodný s názorem Johna McEnroea, který však na rozdíl od Navrátilové nepožívá prezidentské pravomoci a letošní US Open vidí z televizní komentátorské kukaně.*

Přesto jde ve svých návrzích ještě dál. Údernost servisu by snížil pravidlem, které by při podání přikovalo obě nohy hráčů k zemi.

Doslova převratná jsou jeho doporučení vzhledem ke Grand Slamům: Vždycky jsem snil o tom, že turnaje velké čtyřky se mají hrát pod střechou.

Sportovec, tedy i tenista má právo na dokonalé podmínky pro svůj výkon, a to sluníčko či vítr rozhodně nejsou.

Proč by se Wimbledon nemohl uskutečnit jako halový turnaj?

Jak je vidět, McEnroe si z anglické tradice nic nedělá.

- altlex **jako příklad uvádí**: typ diskurzního vztahu – exemplifikace, první argument je obecnější, druhý vyjadřuje příklad. Spojení *jako příklad uvádí to, že* je zde možné nahradit konektorem *například* (*Například v roce 1991 se při prezidentských volbách rozhodl...*) – srov.:
- (25) *Na první pohled rozhodný Jelcin říká, že je často mučen nerozhodností a že někdy dělá z unáhlenosti chyby, kterých pak lituje.*
Jako příklad uvádí to, že se v roce 1991 při prezidentských volbách rozhodl pro Alexandra Ruckého jako svého viceprezidenta.
- altlex s lexémem **kontrastovat**: typ diskurzního vztahu – opozice (obsah druhého argumentu je v rozporu s obsahem prvního argumentu), spojení *s tím kontrastuje skutečnost, že* je možné nahradit konektorem *ale* – srov.:
- (26) *Ačkoli produktivita evropských dolů stále stoupá, nejsou s to konkurovat levnému uhlí ze zámoří.*
S tím kontrastuje skutečnost, že poptávka po uhlí prudce stoupá, zvláště v asijských zemích, které se dnes na světovém trhu s uhlím podílejí více než 40 %.
- altlex s lexémem **následovat**: typ diskurzního vztahu – předčasnost a následnost, děj jednoho argumentu probíhá dříve než děj druhého argumentu, altlex *následovat* má podobný význam jako konektory *poté, pak, potom*; z této skutečnosti je patrné, že užití daných konektorů by bylo v dané výpovědi nadbytečné – to, že jeden děj probíhá před druhým, by bylo řečeno dvakrát (srov. *potom následuje*) – srov.:
- (27) *IPF musí nejprve navýšením základního kapitálu účetně převést získaný majetek do svého vlastnictví.*
Následuje žádost o provedení změny zapsaných údajů do Obchodního rejstříku.

- altlex se spojením **nemluvě o**: typ diskurzního vztahu – gradace (porovnávána je zde různá míra jedné vlastnosti, tj. vliv žvýkaček na psychiku), spojení *nemluvě o tom, kdy* je možné nahradit konektorem *dokonce* (*Slouží dokonce k rovnoměrnému vstřebávání léku...*) – srov.:

(28) *O kladném vlivu žvýkaček na psychiku dnes již lékaři vesměs nepochybují.*

Podle průzkumů uskutečněných v řadě zemí se většina dentistů domnívá, že při vhodné volbě zaručují žvýkačky ústní hygienu, a proto je jejich vliv spíše pozitivní.

Nemluvě o tom, kdy přímo slouží k rovnoměrnému vstřebávání léku, či dokonce k odnaučování kouření.

- altlex **výjimkou je**: typ diskurzního vztahu – restriktivní opozice, druhý argument vyjadřuje omezení či výjimku – srov.:

(29) *Přijímání darů je všeobecně výslovně zakázané.*

Je to prevence před nedorozuměním obchodních – kooperujících partnerů.

Výjimkou jsou pozornosti jako kytka, kalendář, diář, ale u pozorností typu dražší hodinky je třeba zvažovat, zda hodnota předmětu nepřesahuje záměr vytvořit ovzduší sympatie a tak ulehčit komunikaci.

Příklady dalších výpovědí nalezených v PDT viz Přílohy.

7.2.4 Vzorce českých altlexů

Prasadová a kol. (2010) ve své studii představují základní vzorce anglických altlexů. Říkají, že altlexy ze skupiny lexikálně i syntakticky volných vyjádření jsou modifikovatelné – mají tedy své jádro a k němu obligatorní a fakultativní doplnění v podobě nominální fráze (NX), předložkové fráze (PPX), slovesné fráze (VX) či adjektivní fráze (JJX). Příkladem anglického altlexu a jeho komplexního vzorce je např. *a consequence of their departure could be* (důsledkem jejich odjezdu může být), jehož obecným vzorcem je <DTX> consequence (<PPX>) <VX>. <DTX> zde znamená obligatorní přítomnost determinátoru (členu *a*), (<PPX>) fakultativní předložkovou frází *of their departure* (v textu se totiž může objevit samotné *a consequence could be*, tj. bez předložkové fráze), <VX> označuje obligatorní verbální frází (v tomto konkrétním případě *could be*). Z daného obecného vzorce tedy můžeme automaticky generovat jeho jednotlivé realizace v textu – srov. např. *a consequence was* (důsledkem bylo), *a consequence of this is* (důsledkem toho je) atd.

Prasadová a kol. tedy ukazují, že některé anglické altlexy nalezené v PDTB (dále např. *a major reason is – hlavním důvodem je*) mohou být vyjádřeny několika různými variantami (srov. *the reason is – důvodem je, a possible reason for the increase is – možným důvodem nárůstu je* atd.).

Podobně lze analyzovat i české altlexy. Jádrem některých z nich je jedno slovo, které signalizuje, že dané vyjádření může působit jako altlex a o jaký typ diskurzivního vztahu se jedná. Opět se zde ovšem projevují typologické rozdíly mezi angličtinou a češtinou (především ve flexi a slovosledu). Vzorce českých altlexů tak musíme chápat poněkud volněji – v konkrétních realizacích může být jiný slovosled (srov. *jako důvod uvedl rozdílné názory* vs. *rozdílné názory uvedl jako důvod*) a vybrané lexikální jednotky se mohou objevovat v různých pádech (př. *to je důvod/důvodem, proč*). Pro ilustraci možných vzorců českých altlexů jsme vybrali *důvod*, který nabízí širokou škálu variací.

Dané slovo a slova s ním příbuzná se vyskytují celkem v šesti typech českých altlexů (z celkového počtu 94). Ke každému z nich jsme sestavili jeho obecný vzorec, tj. takový vzorec, podle kterého je možné generovat konkrétní varianty či realizace daného typu altlexu. Pro jednotlivá doplnění jsme zvolili tyto zkratky: Prep – předložka, Adj – adjektivum, SubC –

závislá věta, MainC – řídicí věta, VP – verbální fráze, NP – nominální fráze, anaph. – anaforická reference. Fakultativní doplnění jsou naznačena kulatými závorkami – srov. tabulka 9:

Altlex – důvod	
Typ	Vzorec
1) <i>S (pozdějším) odůvodněním, že</i>	<Prep> (<Adj>) <i>odůvodnění</i> <SubC>
2) <i>Z tohoto/vedeného důvodu / z důvodu této skutečnosti</i>	<Prep> <anaph. Pron>/<anaph. Adj>/<anaph. NP> <i>důvod</i> <MainC>
3) <i>To / tato skutečnost je (hlavní) důvod, proč / úspěchu</i>	<anaph. Pron>/<anaph. NP> <VP> (<Adj>) <i>důvod</i> <NP>/<SubC>
4) <i>(Hlavním) důvodem (toho/rozdělení) je, že / skutečnost</i>	(<Adj>) <i>důvod</i> (<anaph. Pron>/<anaph. NP>) <VP> <NP>/<SubC>
5) <i>Uvést (jako) (hlavní) důvod (toho/odchodu), že / skutečnost</i>	<VP> (<Prep>) (<Adj>) <i>důvod</i> (<anaph. Pron>/<anaph. NP>) <NP>/<SubC>
6) <i>Z/odůvodnit to / tuto skutečnost tím, že / složitostí</i>	<i>z/odůvodnit</i> <anaph. Pron>/<anaph. NP> <NP>/<SubC>

Tabulka 9: Typy altlexů obsahující slovo *důvod* a slova s ním příbuzná

Pro ilustraci uvádíme i konkrétní výpovědi s příslušnými altlexy. Pro takovouto analýzu bylo ovšem zapotřebí širšího vzorku dat, než poskytuje PDT. Pokud tedy následující příklady nepochází z PDT, uvádíme u nich v závorce příslušný zdroj.

Typ *s* (pozdějším) odůvodněním, že vykazuje poměrně malou míru variability – podle dostupného materiálu se zdá, že vždy uvozuje vedlejší větu. Příklady se tak liší pouze tím, zda je podstatné jméno modifikováno přívlastkem, srov. př. (30) vyhledaný internetovým vyhledávačem Google, či nikoli – srov. př. (31):

- (30) *Náměstek ředitele FBIS S. Devátý potvrdil, že na sněmu Antikomunistické aliance (AA) FBIS použila zpravodajskou techniku, a to s odůvodněním, že odbor vnitřní bezpečnosti FBIS vyšetřoval únik tajných informací.*
- (31) *Někdejší místopředseda ODS Macek dal v roce 2006 na sjezdu stomatologické komory Rathovi pohlavek s pozdějším odůvodněním, že nešlo o jeho exministrské kroky, ale o osobní spor – Rath o Mackovi v minulosti řekl, že se oženil kvůli penězům.*

Dalšími nalezenými příklady byla např. vyjádření *s trochu zvláštním odůvodněním, že;* *s patetickým odůvodněním, že* atd.

Dalším typem je altlex *z tohoto/uvedeného důvodu / z důvodu této skutečnosti*, který se v PDT objevil v několika variantách. Podstatné jméno *důvod* zde musí být modifikováno anaforickým vyjádřením realizovaným buď zájmenem (32), přídavným jménem (33), či podstatným jménem (32) (příklad vyhledaný internetovým vyhledávačem Google). Může se objevit také v množném čísle (34), následuje pak zbytek hlavní věty – srov.:

- (32) *S ohledem na toto ustanovení by se hrubé chování muselo týkat vaší osoby a nestačí pouze nevhodné zacházení s předmětem darovací smlouvy, to je darem.
Z tohoto důvodu by byla vaše žaloba na vrácení daru u soudu zamítnuta.*
- (33) *Podle jeho názoru ani židovský náboženský symbol nevystihuje pravdu o židovské válečné tragédii, neboť ke genocidě Židů došlo na základě perzekuce rasové, nikoliv náboženské; zavražděn byl i pokřtěný žid, protože pro vrahy byl stále – Žid.
Z uvedených důvodů rabín Weiss se svou skupinou protestoval.*

(34) *Práce začaly od 1. 7. 2008. Směrem od Blanska po řeku Svitavu práci provádí Silnice Brno, po spešovském katastru budou práce provádět Dopravní stavby Brno. Z důvodu této stavby je nutno odsouhlasit kácení stromů a keřů na k. ú. Spešov, které brání v budování silnice.*

(35) *Jaké důsledky může mít skutečnost, že stát má majetkový podíl tam, kde by ho mít neměl, se ukázalo v minulých dnech. Včera zřetelně vyšlo najevo, že právě z těchto důvodů deník Telegraf už není nezávislým listem.*

Typ *to / tato skutečnost je (hlavní) důvod, proč / úspěchu* vyžaduje v pozici subjektu anaforicickou referenci, v podobě zájmena (36) či nominální fráze (37) (příklad vyhledaný internetovým vyhledávačem Google), následuje vedlejší věta uvozená *proč*. Slovo *důvod* může být modifikované adjektivem (38) (příklad nalezený internetovým vyhledávačem Google). Za tímto typem altlexu může následovat vedlejší věta – srov. např. (36), nebo nominální fráze (39) (příklad z textu z internetu) – srov.:

(36) *Jako téměř vždy, když jde o velmi lukrativní zakázku, ozvaly se po schválení výsledků městskou radou námitky těch, kdo nezvítězili a cítí se poškozeni.*

To je důvod, proč ještě nebyla podepsána smlouva s dodavatelem, či přesněji organizátorem rekonstrukčních prací už třetí měsíc uzavřeného objektu.

(37) *Než to rozjedou v Čechách, tak kolem toho bude zase politických a jiných tahanic a obchodních pletich, že na dobu 5 let můžeme být klidní, že by hrozilo celostátní vysílání HDTV. Tato situace je právě důvod, proč se do nákupu televize s HD neženu.*

(38) *Navíc něco uskutečnit znamená něco změnit a každá z nás má přirozeně obavy. To je hlavní důvod, proč většinou setrváváme v situaci, která nám nevyhovuje.*

(39) *Barry má jen dobrého agenta.*

To je důvod jeho úspěchu.

Dalším typem je *altlex (hlavním) důvodem (toho/rozdělení) je, že / skutečnost*, který se může objevovat v různých podobách. Slovu *důvod* může předcházet přívlastek (40) (příklad nalezený internetovým vyhledávačem Google) a může být fakultativně rozvíto anaforickou referencí (41). Po slovese *být* následuje jmenná fráze (42) či celá vedlejší věta (43) (příklad z textu z internetu) – srov.:

- (40) *Tandemové kolo potřebuje pevnější ráfky a silnější výplety. Optimum je 40–48 paprsků. Hlavním, ale ne jediným důvodem je nosnost.*
- (41) *Švédský výrobce nákladních automobilů a letecké techniky Saab-Scania bude k letošnímu květnu rozdělen na dvě nezávislé společnosti Saab AB a Scania AB. Obě nové firmy budou plně vlastněny holdingovou skupinou Investor. Důvodem rozdělení je snaha o lepší koncentraci činností a posílení konkurenceschopnosti obou firem v situaci zostřené konkurence jak v odvětví nákladních automobilů, tak i v letectví.*
- (42) *Mimořádná valná hromada Podnikatelské banky, která se konala minulý týden, byla přerušena. Důvodem byl návrh generálního ředitele banky zvýšit základní jmění o 150 až 300 milionů korun.*
- (43) *Upozorňujeme, že absolutní shoda je již z principu nemožná, mimo jiné i proto, že barvy vyvolané fotografie velmi výrazně ovlivňuje světlo, při kterém je prohlížena. Dalším důvodem je, že fotografie může obsahovat řadu barev, které vidíme na monitoru, ale minilab je nedokáže vyvolat (výjimečně tomu může být i naopak) výsledkem je, že i fotografie, která je celkově věrná, může obsahovat detaily, které se od zobrazení na monitoru viditelně liší.*

Typ *uvést (jako) (hlavní) důvod (toho/odchodu), že / skutečnost* může být realizován v následujících variantách. Může se objevovat s předložkou *jako* (44) i bez ní (45) (příklad

z textu z internetu), s přívlastkem (46) (příklad z textu z internetu) a rovněž fakultativně s anaforickou referencí (46) (příklad z textu z internetu). Následuje nominální fráze (46) (příklad z textu z internetu) či vedlejší věta (44) – srov.:

(44) *Náměstkyně jihoafrického ministra kultury a exmanželka Nelsona Mandely Winnie Mandelová obvinila několik dní před koncerty Rolling Stones z rasismu a jako důvod uvedla, že si na organizaci vystoupení vybrali bělošského manažera.*

(45) *I přes to ho chtěl trenér Turecka Fatih Terim v sezoně 2008/2009 povolát do tureckého A týmu. Özil to ale odmítl a uvedl důvod, že jede na soustředění reprezentace Německa do 21 let.*

(46) *Martin Stropnický k 1. dubnu odejde z Divadla na Vinohradech. Jako hlavní důvod odchodu uvedl zrušení přípravných prací na inscenaci Amadeus, které nařídilo vedení divadla na žádost budoucího šéfa Tomáše Töpfera.*

Posledním typem je altlex *z/odůvodnit to / tuto skutečnost tím, že / složitostí*, který se může fakultativně vyskytovat s anaforickou referencí (47) a který se pojí buď s nominální frází (48), či celou vedlejší větou (47) – srov.:

(47) *Vláda včera odmítla tři návrhy zásad zákona o referendu poslanců ČMUS, LB a ČSSD.*

Zamítnutí odůvodnil premiér V. Klaus tím, že návrhy jsou v rozporu s ústavou.

(48) *Zákon minulý týden vláda vrátila předkladatelským ministerstvům (zemědělství a životního prostředí) k přepracování.*

Své rozhodnutí zdůvodnila údajnou přílišnou složitostí předlohy.

Příklad (49) (z textu z internetu) je dokladem toho, že altlex *z/odůvodnit* se může vyskytovat i bez vyjádření anaforické reference na povrchové rovině (tj. nemusíme říci *zdůvodnil to trenér*

Nádvorník, ale je možné použít pouze zdůvodnil *trenér Nádvorník*). Jedná se ovšem o uvození přímé řeči. V tomto použití se tak *z/odůvodnit* řadí do zvláštní skupiny slovesných altlexů, jako jsou slovesa *dodat, upřesnit, argumentovat, pokračovat, doplňovat* – srov.:

(49) *V minulých dnech ukončila Vlašim testování obránce Ibrahima z Francie, Holka ze Sparty a také Ševra z Příbrami.*

„Jejich výkonnost neodpovídala našim požadavkům,“ zdůvodnil trenér Nádvorník.

Podobné vzorce je možné sestavit i u dalších typů altlexů, nesmí se ovšem jednat o lexikálně ustálená spojení, která nevstupují do volných kombinací (srov. např. *jak je vidět, rozumějme, dlužno dodat, přeloženo* atd.).

7.2.5 Lemmatizace českých altlexů

Na základě předchozí analýzy jsme se pokusili sestavit seznam českých altlexů v PDT (tj. výrazů či spojení označených v první fázi anotace jako altlexy – příkladové výpovědi, které nebyly uvedeny v předchozí části práce, viz Přílohy). Podle daného seznamu bude možné v další fázi tyto typy altlexů vyhledávat a do anotace zachycovat. Pro některé typy altlexů bylo možné zvolit jako zástupné jedno klíčové slovo, které tvoří jádro daného altlexu a signalizuje příslušný diskurzní vztah (srov. např. *důvod, důsledek, podmínka, příklad, případ*). Jedná se o slova, která mohou volně vstupovat do různých kombinací (kombinace, které se objevily mezi vyhledanými jazykovými daty v PDT, uvádíme v následujícím seznamu za dvojtečkou).

Další skupinu tvoří v seznamu výrazy, které se altlexy stávají až po spojení s anaforickou referencí odkazující k druhému argumentu (jedná se např. o předložky typu *kvůli, mezi, na rozdíl od, vinou, navzdory*). Z vyhledaného vzorku dat tak bude nutné vytřídit doplnění, která nejsou anaforická, a tudíž neslouží k usouvztažnění dvou argumentů v určitý diskurzní vztah.

Poslední skupinu tvoří lexikálně ustálené výrazy (např. *přeloženo, rozumějme*) či spojení (*jak je vidět, dlužno dodat*). Ty plní funkci altlexu pouze v omezeném počtu gramatických struktur, a proto pro ně nemohla být zvolena klíčová slova, tj. jako lemma pro výraz *přeloženo* nevolíme infinitiv *přeložit*, protože daný výraz funguje v textu jako altlex pouze v jedné ze svých forem. Zvolením lemmatu *přeloženo* tak výrazně omezíme vyhledání výskytů, které by pro nás nebyly relevantní (např. *Autor přeložil knihu do češtiny.*). U víceslovných spojení opět nevolíme jako lemma klíčové slovo, ale celé vyjádření, protože jednotlivé složky se stávají altlexem až ve vzájemné kombinaci – srov. tabulka 10:

Seznam vyhledaných českých altlexů v PDT	
<i>Argumentovat</i>	<i>Přeloženo</i>
<i>Další</i>	<i>Přes</i>
<i>Díky</i>	<i>Přesněji</i>
<i>Dlužno dodat</i>	<i>Přičíst</i>
<i>Do třetice</i>	<i>Příčina: být příčinou</i>
<i>Dodat/dodávat</i>	<i>Přidávat</i>
<i>Doplňovat</i>	<i>Příklad: být příkladem; příklad pochází z; jako příklad slouží; uvést jako příklad</i>
<i>Důsledek: důsledkem tohoto kroku je; v jehož důsledku; to je důsledek</i>	<i>Případ: být opačným případem; neplatí to v případě, v (tomto) případě; to je případ; v horším případě</i>
<i>Důvod: s odůvodněním; z tohoto důvodu; z těchto důvodů; z uvedených důvodů; to je důvod, proč; důvodem je; důvodů je několik; uvést jako důvod</i>	<i>Přispívat</i>
<i>Jak je vidět</i>	<i>Přístupovat</i>
<i>Jako poslední</i>	<i>Rozdíl: být rozdílem</i>
<i>Jiný</i>	<i>Rozpor: to je v rozporu</i>
<i>Konečný</i>	<i>Rozumějme</i>
<i>Kontrastovat</i>	<i>Řečeno: stručně řečeno; jinak řečeno; zjednodušeně řečeno; jednoduše řečeno</i>
<i>Kvůli</i>	<i>Se slovy, že</i>
<i>Mezi</i>	<i>Souviset</i>
<i>Na prvním místě</i>	<i>Stejným dechem</i>
<i>Na rozdíl od</i>	<i>Tím spíš</i>
<i>Na základě</i>	<i>Týkat se</i>
<i>Na závěr</i>	<i>Účel: za tím/tímto účelem; pro tento účel</i>

<i>Následovat</i>	<i>Upřesnit</i>
<i>Navzdory</i>	<i>V (této) souvislosti</i>
<i>Nehledě na</i>	<i>Ve skutečnosti</i>
<i>Nemluvě o</i>	<i>Vést</i>
<i>O to více</i>	<i>Vinou</i>
<i>Ppodmínka: být podmínkou; s podmínkou, že</i>	<i>Výjimka: být výjimkou; tvořit výjimku</i>
<i>Podobně</i>	<i>Vyplývat</i>
<i>Pokračovat</i>	<i>Výsledek: být výsledkem</i>
<i>Pravda: pravda; pravda je</i>	<i>Vzhledem k</i>
<i>Pravděpodobnější</i>	<i>Za první – za druhé</i>
<i>Právě tak</i>	<i>Zdůvodnit/zdůvodňovat/odůvodnit/odůvodňovat</i>
<i>První – druhý ...</i>	<i>Znamenat</i>
<i>Předcházet</i>	<i>Způsobit</i>

Tabulka 10: Seznam vyhledaných českých altlexů v PDT

Uvedený seznam je ovšem třeba brát pouze jako pomocné vodítko k vyhledávání altlexů v PDT. Vyhledané výpovědi je samozřejmě nutné procházet a rozhodovat se, zda daná vyjádření skutečně signalizují mezi dvěma slovesnými argumenty diskurzní vztah. Je tedy nutné znát příslušný kontext a posuzovat jednotlivé výpovědi individuálně. Tento seznam zároveň není konečný, vychází pouze z omezeného vzorku jazykových dat. Vyhledáváním výpovědí podle prozatímního seznamu může být ovšem práce podstatně usnadněna.

Mezi výrazy označenými jako altlex se vyskytla také některá příslovečná určení času adverbialní povahy (např. *později, souběžně, současně*) a příslovečná určení času, jejichž jádrem je podstatné jméno (např. *od té doby, v téže době, během pár let, chvíli nato*). Ta jsme se nakonec rozhodli do seznamu nezařadit. Nemůžeme totiž temporální strukturu textu ztotožňovat s rovinou diskurzu. Temporální struktura zahrnuje širokou škálu jazykových prostředků (např. slovesný čas, vid), které se nacházejí mimo rámeček diskurzu. Z tohoto důvodu se temporálními vztahům v diskurzní anotaci věnujeme jen okrajově. Přííslovečná

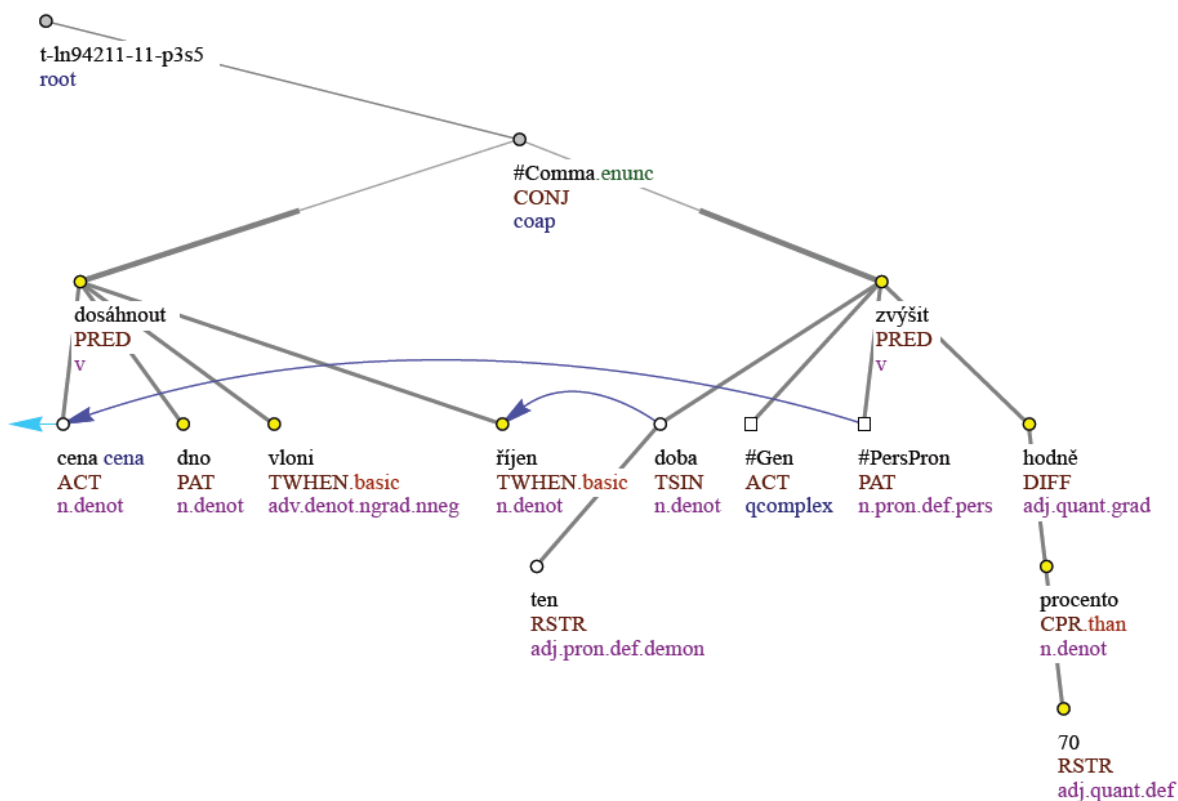
určení času tedy podle našeho názoru tvoří samostatnou, specifickou skupinu, kterou bude potřeba ještě blíže prozkoumat a rozhodnout, jak k daným výrazům jednotně přistupovat.

Specifická povaha příslovečných určení času se projevuje v tom, že ve většině případů v sobě nesou informaci, zda děj, ke kterému se vztahují, proběhl dříve, později či současně s dějem jiného argumentu. Z tohoto důvodu by se téměř každé příslovečné určení času dalo chápat jako altlex – srov. např. výpovědi typu *Dnes jsem byl doma. Zítra jedu pryč*. Výrazy *dnes – zítra* signalizují, že mezi výpověďmi je vztah předčasnosti a následnosti. Ten je nicméně signalizován již samotnými slovesnými časy. Je tedy patrné, že vztah předčasnosti a následnosti lze vyjadřovat různými způsoby, přičemž škála těchto způsobů je široká (od lexikálního vyjádření po čistě morfologické). Otázkou tedy zůstává, pokud bychom chápali příslovečná určení času jako altlexy, zda bychom neměli jako způsoby vyjadřující temporální diskurzí vztah zachycovat také slovesné časy a vidy (které však v současné době nejsou v anotaci PDT pojímány jako explicitní signalizátory diskurzího vztahu).

Na druhou stranu by se v rámci diskurzu měly anotovat všechny vztahy mezi dvěma slovesnými argumenty, které nejsou zachyceny na tektogramatické rovině (tj. i některé vnitrovětné). Pokud bychom se tedy rozhodli relevantní příslovečná určení času neanotovat, temporální vztah by mezi danými argumenty zůstal nezachycen – srov. např. větu z PDT:

(50) *Cena dosáhla dna vloni v říjnu, od té doby se zvýšila o více než 70 procent.*

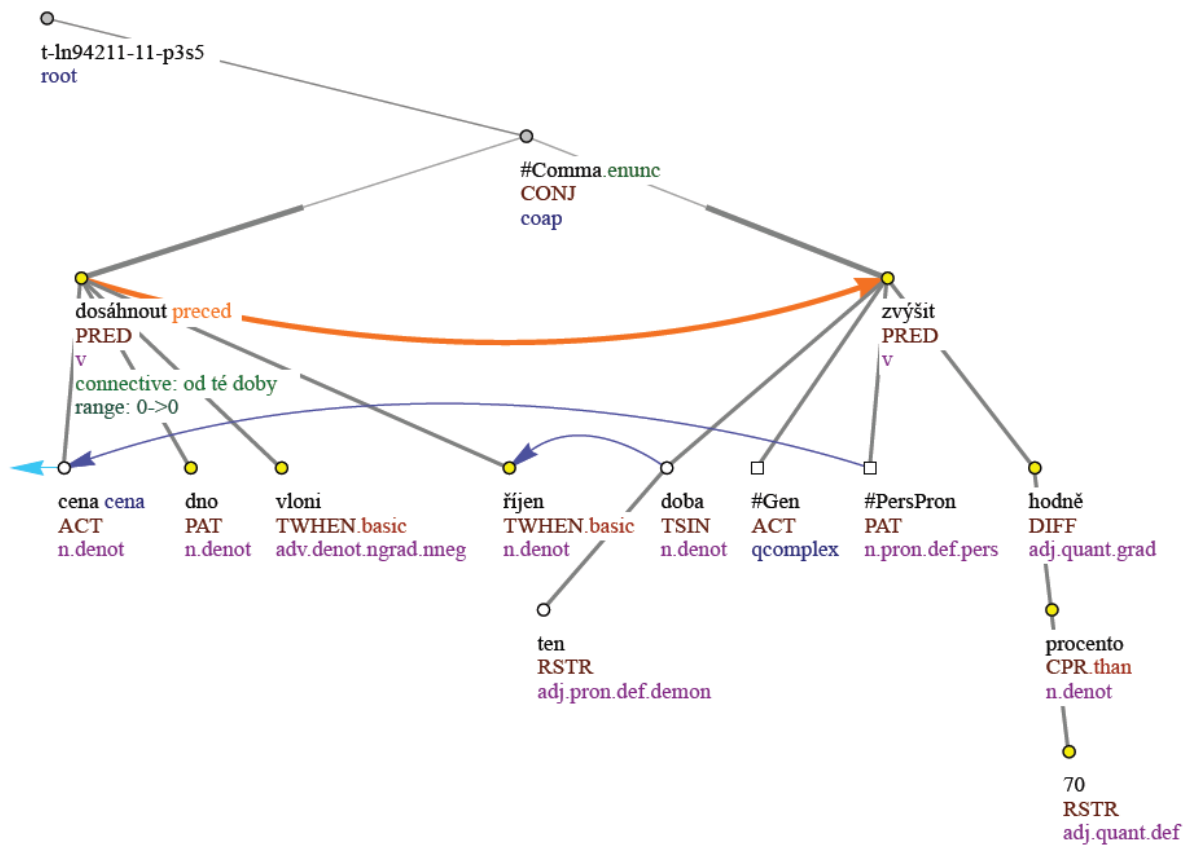
Mezi dvěma slovesnými argumenty je v tomto případě vztah předčasnosti a následnosti (tj. argument 1 – *cena dosáhla dna* – proběhl dříve než argument 2 – *zvýšila se o více než 70 procent*). Tento vztah je na povrchu signalizován příslovečným určením času *od té doby*. Nicméně na tektogramatické rovině tento vztah zachycen není – mezi danými argumenty je anotována prostá konjunkce (CONJ) – srov. obrázek 8:

Obrázek 8: Ukázka stromu s příslovečným určením času bez diskurzivní anotace

Anotace dané výpovědi na rovině diskurzu by vztah mezi příslušnými argumenty zachytila diskurzivní šipkou (s výrazem *od té doby* označeným jako diskurzivní částicí signalizující temporální vztah předčasnosti a následnosti, tj. PRECED) – srov. obrázek 9:

Obrázek 9: Ukázka stromu s příslovečným určením času s diskurzí anotáci

Stejná situace nastává mezi dvěma argumenty přesahujícími rámec věty. Ty tektogramatická rovina nezachycuje, a nejsou proto spojeny ani prostou konjunkcí – srov. např. výpovědi z PDT s příslovečným určením času *v téže době*:

(51) *Když v roce 1990 vrátili z nakladatelství Československý spisovatel Ladislavu Fuksovi reedice dvou knih (Myši Natalie Mooshabrové a Příběh kriminálního rady), které byly už ve stránkových korekturách, propadl hluboké depresi.*

Rozhodl se dál nepsat.

Přibližně v téže době redaktor Jiří Tušl, s nímž se dobře znal téměř čtvrt století a který působil de facto jako jeho sekretář či mluvčí, přišel s nápadem začít pracovat na spisovatelových pamětech.

Mezi danými argumenty je vztah současnosti (SYNCHR), tj. děje výpovědí probíhají najednou. Pokud bychom tedy o relevantních příslovečných určení neuvažovali jako o altlexech, značná část mezivýpovědních vztahů by zůstala nezachycena.

Z příkladů je proto patrné, že příslovečným určením času a temporálním vztahům obecně bude třeba věnovat větší pozornost, aby byly anotovány konzistentně. Je nutné např. také rozhodnout, zda do anotace zahrnout i slovesné časy, tj. zda diskurzní částice může být vyjádřena čistě morfologicky apod.

Předběžný seznam ostatních alternativních vyjádření konektorů usnadní vyhledávání zbylých výskytů, které zatím v anotacích nebyly zachyceny, a umožní také vyhledat jiná spojení, která mají podobnou strukturu jako výrazy ze seznamu. Ukazuje se například, že jednu výraznou skupinu českých altlexů tvoří spojení předložky *s* a podstatného jména signalizujícího příslušný diskurzní vztah (srov. výrazy ze seznamu – *s odůvodněním, že; s podmínkou, že*). Dá se tedy předpokládat, že existují i jiná podobná spojení, která ovšem v prozatímní anotaci zachycena nebyla (např. *s objasněním, že; s vysvětlením, že*). Daný seznam tímto způsobem tedy umožní sestavování dalších obecných struktur českých altlexů.

8 Závěr

Analýza jazykových anotovaných dat pro nadcházející verzi PDT ukázala, že značný počet diskurzivních vztahů v češtině není realizován pomocí klasických konektorů, ale pomocí jiných jazykových prostředků, tzv. alternativními vyjádřeními konektorů. Pokud bychom tyto diskurzivní prostředky nezohlednili, anotace diskurzu by byla značně ochuzená a neúplná (tj. některé diskurzivní vztahy by v anotaci nebyly vůbec zachyceny).

Z lexikálně-syntaktické a sémantické charakteristiky vyplynulo, že české altlexy disponují podobnými vlastnostmi jako jejich anglické protějšky s několika výjimkami, které jsou dány odlišnou typologií těchto jazyků. Ukázalo se, že české altlexy mají nejčastěji podobu předložkových frází (z *tohoto důvodu*), celých klauzí (*jako příklad slouží*) či verbálních frází (např. altlexy s lexémem *argumentovat*). Z lexikálního hlediska se altlexy pohybují na škále od volných kombinací (srov. např. *k tomu je třeba dodat, dodal, dodává člen organizace, dodejme*) po zcela ustálená spojení (kterých byla ve zkoumaném vzorku jazykových dat ovšem menšina – srov. např. *tím spíš*).

Ze sémantického hlediska plní altlexy dvě funkce. Signalizují příslušný diskurzivní vztah a je v nich obsažena anaforická reference odkazující k prvnímu argumentu. Tato reference se v povrchové struktuře u některých typů altlexů objevuje, u jiných ne. U některých spojení být vyjádřena vůbec nemůže (srov. např. *stručně řečeno*), u jiných altlexů naopak musí (např. kvůli valenci – srov. *s tím kontrastuje*). Další altlexy mají možnost anaforickou referenci vyjádřit i nevyjádřit (např. *dodal* vs. *dodal k tomu*).

Některé altlexy (nepatřící do skupiny ustálených víceslovných spojení) také vstupují do různých volných kombinací, tj. mají možnost objevovat se v textu v různých variantách či realizacích (srov. např. altlex *důvod* vstupuje do kombinací typu *důvodem je, z tohoto důvodu, to je důvod, proč* atd.). Pro jednotlivé varianty altlexů je možné sestavit základní vzorec obsahující jádro altlexu (např. *důvod* u varianty *hlavním důvodem je*) a obligatorní (zde sloveso *být*) a fakultativní doplnění (zde přídavné jméno *hlavním*). Dané jádro pak může sloužit jako klíčové slovo příslušného altlexu.

Na základě předběžné anotace alternativních vyjádření konektorů jsme také sestavili seznam těchto jazykových prostředků, na jehož základě lze vyhledávat výskyty těchto výrazů,

které dosud v prozatímní anotaci nebyly zachyceny, a jednotně a adekvátně je anotovat. Na základě tohoto seznamu lze také vyhledávat podobná spojení, která mohou mít také konektivní diskurzní funkci (tj. např. je možné vyhledávat výrazy podle jejich struktury, spojení s určitou předložkou atd.).

Do seznamu alternativních vyjádření konektorů prozatím nezařazujeme příslovečná určení času, protože nejsou jedinými ukazateli temporálních vztahů (vedle nich se zde uplatňují i jiné, např. morfologické, prostředky, jako je slovesný čas a vid). Skupinu temporálních vztahů tedy bude nutné ještě řešit samostatně.

Seznam použité literatury

- ANDERSON, Robert O.; DAVISON, Arnold I. Conceptual and empirical bases of readability formulas. In *Linguistic complexity and text comprehension: Readability issues reconsidered*. Hillsdale, NJ : Erlbaum, 1988, s. 23–53.
- ASHER, Nicholas. *Reference to Abstract Objects in Discourse*. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1993.
- AUSTIN, John Langshaw. *How to Do Things with Words*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1962.
- BIBER, Douglas; CONRAD, Susan. Lexical Bundles in Conversation and Academic Prose. In *Out of corpora: studies in honour of Stig Johansson*. Atlanta : Rodopi Press, 1999, s. 181–190.
- BLAKEMORE, Diane. *Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics of Discourse Markers*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
- BLASS, Regina. *Relevance relations in discourse: a study with special reference to Sissala*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- BROWN, Gillian; YULE, George. *Discourse analysis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983.
- ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika: česká a obecná*. Praha : Karolinum, 2007.
- DANEŠ, František. *Věta a text*. Praha : Academia, 1985.
- DE BEAUGRANDE, Robert; DRESSLER, Wolfgang U. *Introduction to text linguistics*. London : Longman, 1981.
- DOLK, Simone. Patient Information Leaflets: Evaluation of the European translation policy and the MHRA suggestion to increase user's awareness of key safety issues. Diplomová práce, 2010 [cit. 2012-05-15]. Online vydání dostupné z WWW: <<http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2010-0301-200230/UUindex.html>>.
- DUŠKOVÁ, Libuše a kol. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha : Academia, 2006.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- FASOLD, Ralph. *Sociolinguistics of Language*. Oxford : Blackwell, 1990.

- FIRBAS, Jan. „Aktuální členění větné“ (,) či „funkční perspektiva větná“? *Slovo a slovesnost* 43, 1982, s. 282–293.
- FIRBAS, Jan. *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
- FIRBAS, Jan. Poznámka k místu funkční perspektivy větné ve struktuře jazyka. *Otázky slovanské syntaxe I*, 1962, s. 201–203.
- FIRBAS, Jan. *Souhra činitelů aktuálního členění větného*. Brno : Masarykova univerzita, 1978.
- FORBES-RILEY, Katherine; WEBBER, Bonnie; JOSHI, Aravind. Computing discourse semantics: The predicate-argument semantics of discourse connectives in D-LTAG. *Journal of Semantics* 23, 2006, s. 55–106.
- FRASER, Bruce. Pragmatic markers. *Pragmatics* 6 (2), 1996, s. 167–190.
- FRASER, Bruce. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31 (7). Elsevier, 1999, s. 931–952.
- GARFINKEL, Harold. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1967.
- GOFFMAN, Erving. *Behavior in Public Places*. New York : Free Press, 1963.
- GOFFMAN, Erving. Replies and responses. In *Forms of Talk*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1981, s. 1–4.
- GRICE, H. Paul. Meaning. *Philosophical Review* 67, 1957, s. 377–388.
- GUMPERZ, John J. Linguistic and social interaction in two communities. *American Anthropologist* 6, 1964, s. 137–153.
- GUMPERZ, John J. The linguistic bases of communicative competence. In *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Washington, DC : Georgetown University Press, 1981, s. 323–334.
- HAJIČOVÁ, Eva. Aktuální členění věty a výstavba promluvy. *Čeština – univerzália a specifika*, 1999, s. 47–54.
- HAJIČOVÁ, Eva; HAVELKA, Jiří; SGALL, Petr. Discourse Semantics and the Salience of Referents. In *Journal of Slavic Linguistics*, 2001, s. 127–140.

- HAIČOVÁ, Eva; PARTEE, Barbara H.; SGALL, Petr. *Topic-Focus Articulation, Tripartite Structures, And Semantic Content*. Kluwer Academic Publishers Group, 1998.
- HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood; HASAN, Ruqaiya. *Cohesion in English*. London : Longman, 1976.
- HARRIS, Zellig Sabbetai. Discourse Analysis. *Language* 28: 1, 1952, s. 1–30.
- HARRIS, Zellig Sabbetai. *Methods in Structural Linguistics*. Chicago : University of Chicago Press, 1951.
- HAUSENBLAS, Karel. On the characterization and classification of discourses. In *Travaux linguistiques de Prague 1*, 1964, s. 67–84.
- HAUSENBLAS, Karel. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha : Univerzita Karlova: Mir, 1971.
- HOBBS, Jerry R. Coherence and Coreference. *Cognitive Science* 3, 1979, s. 27–90.
- HOEY, Michael. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford : Oxford University Press, 1991.
- HOEY, Michael. *Signalling in discourse*. Birmingham UK : English Language Research Unit, University of East Anglia, 1979.
- HOEY, Michael. *Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse Analysis*. London : Routledge, 2001.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*. Praha : Ústav pro jazyk český, 1983.
- HOVY, Eduard H. Parsimonious or profligate approaches to the question of discourse structure relations. In *Proceedings of the 5th International Workshop on Natural Language Generation*, 1990, s. 128–134.
- HOWARTH, Peter. The Phraseology of Learners' Academic Writing. In *Phraseology. Theory, Analysis and Applications*. Oxford : Oxford University Press, 1998, s. 161–186.
- HOWARTH, Peter. (2000) Describing diachronic change in English phraseology. In *Las Lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción Interlingua* 12. Albolote : Comares, 2000, s. 213–230.
- HRBÁČEK, Josef. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha : Trizonia, 1994.

- HYMES, Dell. Toward ethnographies of communication. In *Foundations in Sociolinguistics: an Ethnographic Approach*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1974, s. 3–28.
- CHAFE, Wallace. Cognitive constraints on information flow. In *Coherence and grounding in discourse*. Amsterdam : John Benjamins, 1987, s. 21–51.
- CHOMSKY, Avram Noam. *Current issues in linguistic theory*. The Hague : Mouton, 1964.
- CHOMSKY, Avram Noam. Explaining language use. *Philosophical Topics* 20, 1992, s. 205–231.
- CHOMSKY, Avram Noam. *Knowledge of language*. New York : Prager, 1986.
- CHOMSKY, Avram Noam. *Rules and representations*. Oxford : Blackwell, 1980.
- IRWIN, Judith W.; PULVER, Cynthia J. Effects of explicitness, clause order and reversibility on children's comprehension of causal relationships. *Journal of Educational Psychology* 76 (3), 1984, s. 399–407.
- JAWORSKI, Adam; COUPLAND, Nicolas. *The Discourse Reader*. London : Routledge, 2006.
- JOHNSTONE, Barbara. *Discourse analysis*. London : Blackwell publisher, 2002.
- KNOTT, Alistair. *A Data-Driven Methodology for Motivating a Set of Coherence Relations*. Edinburgh : University of Edinburgh, Ph.D. thesis, 1996.
- KOŘENSKÝ, Jan. *Komunikace a čeština*. Jinočany : H+H, 1992.
- KROUPOVÁ, Libuše. Klasifikace sekundárních předložek z hlediska jejich tvoření. *Naše řeč* 67 (3), 1984, s. 113–116.
- LABOV, William. Field methods of the project on linguistic change and variation. In *Language in Use*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1984, s. 28–53.
- MANN, William C.; THOMPSON, Sandra A. Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization. *Text* 8 (3), 1988, s. 243–281.
- MARTIN, James R. *English text: System and structure*. Amsterdam : Benjamins, 1992.
- MATHESIUS, Vilém. Jazykozpytné poznámky k řečnické výstavbě souvislého výkladu. *Slovo a slovesnost*, 1943, s. 114–129.
- MATHESIUS, Vilém. O tak zvaném aktuálním členění větném. *Slovo a slovesnost*, 1939, s. 171–174.

- MIKULOVÁ, Marie a kol. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. 2005 [cit. 2012-05-15]. Online vydání dostupné z WWW: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/tlayer/pdf/t-man-cz.pdf>>.
- MLADOVÁ, Lucie; ZIKÁNOVÁ, Šárka; BEDŘICHOVÁ, Zuzanna; MÍROVSKÝ, Jiří; JÍNOVÁ, Pavlína; ZDEŇKOVÁ, Jana; RYSOVÁ, Magdaléna; HAJIČOVÁ, Eva. *Příručka pro anotaci mezivýpovědních textových vztahů (diskurzu) v Pražském závislostním korpusu*. Praha : ÚFAL MFF, 2011. [nepublikováno]
- Mluvnice češtiny 3*. Praha : Academia, 1987.
- PRASAD, Rashmi et al. Realization of Discourse Relations by Other Means: Alternative Lexicalizations. In *Coling 2010: Posters (August 2010)*, s. 1023–1031.
- PRASAD, Rashmi et al. *The Penn Discourse TreeBank 2.0 Annotation Manual*. 2007 [cit. 2012-05-15]. Online vydání dostupné z WWW: <<http://www.seas.upenn.edu/~pdtb/PDTBAPI/pdtb-annotation-manual.pdf>>.
- PRASAD, Rashmi et al. The Penn Discourse Treebank 2.0. In *Proceedings of the 6th International Conference on Language Resources and Evaluation*, CD-ROM, 2008.
- PRINCE, Ellen F. Discourse analysis: a part of the study of linguistic competence. In *Linguistics: the Cambridge survey, Vol. II*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988, s. 164–182.
- Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- REDEKER, Gisela. Linguistic markers of discourse structure. *Linguistics* 29, 1991, s. 1139–1172.
- ROUCHOTA, Villy. Procedural Meaning and Parenthetical Discourse Markers. In *Discourse Markers*. Amsterdam : John Benjamins, 1998, s. 91–126.
- SACKS, Harvey; SCHEGLOFF, Emanuel A.; JEFFERSON, Gail. A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. *Language* 50, 1974, s. 696–735.
- SANDERS, Ted J. M.; SPOOREN, Wilbert P. M.; NOORDMAN, Leo G. M. Towards a taxonomy of discourse relations. *Discourse Processes* 15, 1992, s. 1–35.
- SANDRES, Ted J. M.; NOORDMAN, Leo G. M. The role of coherence markers and their linguistic markers in text processing. *Discourse Processes*, 2000, s. 37–60.
- SEARLE, John Rogers. *Speech Acts*. Cambridge : Cambridge University Press, 1969.

- SGALL, Petr. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha : Academia, 1967.
- SGALL, Petr; HAJIČOVÁ, Eva; BURÁŇOVÁ, Eva. *Aktuální členění věty v češtině*. Praha : Academia, 1980.
- SCHIFFRIN, Deborah. *Approaches to Discourse*. Malden (MA) : Blackwell, 1994.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha : Academia, 2001.
- TABOADA, Maite. Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations. *Journal of Pragmatics* 38 (4), 2006, s. 567–592.
- WIDDOWSON, Henry Great. *Discourse analysis*. Oxford : Oxford University Press, 2007.
- WILSON, Deirdre; SPERBER, Dan. Linguistic form and relevance. *Lingua* 90.1/2, 1993, s. 1–25.
- WINTER, Eugene. A clause-relational approach to English texts: A study of some predictive lexical items in written discourse. *Instructional Science* 6 (1), 1977, s. 1–91.

Zdroj dat

- HAIČ, Jan et al. *Prague Dependency Treebank 2.0*. Philadelphia : Linguistic Data Consortium, 2006.

Přílohy

Příklady výpovědí s českými výrazy s diskurzní konektivní funkcí nalezených v Pražském závislostním korpusu⁹

- *argumentovat*

(52) *Obchodníci s cennými papíry i burza např. prosazují, aby mohli vést klientské účty s CP.*

Argumentují tím, že subregistry, které by tak vznikly, jsou ve světě běžné a přispějí k usnadnění všech transakcí.

- *další:*

(53) *Francouzský ministr přislíbil podporu své země při začlenění ČR do západoevropských struktur.*

Dalším výsledkem jeho cesty je podepsání dohody, která umožní rozšíření spolupráce v oblasti školství a sportu, včetně výměn skupin mladých lidí.

- *díky tomu*

(54) *Pokud nebyly všechny k dispozici, některé programy vytvořila Giga sama, anebo podnítila jejich vývoj u jiných firem.*

Díky tomu má dnes k dispozici doslova podnikatelský komplet, který nabízí pod názvem Asistent podnikatele.

- *dlužno dodat*

(55) *Taková je všeobecně sdílená představa o poslání novinářů.*

Dlužno dodat, že nikdo se na vytvoření tohoto obrazu nepodílel právě tak jako sami novináři.

---

⁹ Příklady zde uvádíme pro doplnění kontextu ke všem výrazům s konektivní funkcí, které byly zmíněny v textu (tj. např. i pro některá příslovecná určení času, která ovšem posléze nebyla zařazena do seznamu alternativních lexikálních vyjádření konektorů v češtině).

- do třetice

(56) *To je prvé konstatování, jež mi v Netopýru scházelo.*

Druhé: na přímou Přidalovu otázku, zda na české straně existoval někdo, kdo Benešovy iluze o Stalinovi nesdílel, měla zaznít přinejmenším dvě jména z prezidentova bezprostředního okolí: ministr Ladislav Feierabend a generál František Moravec.

A do třetice tu nezaznělo, že jsme byli v Evropě jediní, kdo jsme vzdali území bez jediného výstřelu, ačkoli státy a národy mnohem menší a hůře vyzbrojené (Belgie, Holandsko, Dánsko, Norsko, Finsko) proti agresi bojovaly – a to v beznadějnějším postavení.

- dodat

(57) *Jsou to děti, které získaly určité obtíže z vnějšího světa.*

Na druhé straně se zabýváme dětmi, které si nesou v sobě od počátku určitou nápadnost nebo obtíž.

Zdeněk Dytrych: K tomu je třeba dodat, že za poslední léta v Čechách roste počet dětí s vrozenou vývojovou vadou.

- doplňovat

(58) *“Sponzorskou smlouvu s Vajdou nemáme,“ říká Miroslav Šimek.*

„Lod' jsme si koupili, ale Vajdovu reklamu vezeme.“

„Nám to nic neudělá,“ doplňuje Jiří Rohan, „a jemu to může pomoci.“

- důvodem je:

(59) *Kromě toho učitelé důchodci pomáhají často při výuce jazyků, s níž jsou nadále největší problémy.*

Důvodem je skutečnost, že jazykáři si vydělají mnohem víc mimo resort školství, a pokud učí, dávají přednost středním školám, neboť ty pro ně znamenají vyšší platovou třídu.

- *chvilku nato:*

(60) *Malta pak snížila při chvilkové nepozornosti české obrany, ale chvilku nato její brankář opět kapituloval.*

- *jako poslední*

(61) *IPF musí nejprve navýšením základního kapitálu účetně převést získaný majetek do svého vlastnictví.*

Následuje žádost o provedení změny zapsaných údajů do Obchodního rejstříku.

Jako poslední je fond povinen oznámit CKP záměr emitovat zaknihované cenné papíry.

- *jiný:*

(62) *O České republice padla v článku a vlastně i v celé příloze jediná samostatná zmínka: „Pouze česká konzervativní vláda vedená Václavem Klausem získává pozitivní hodnocení od západní podnikatelské sféry.“*

Pro přesnější přiblížení optiky, s jakou pohlížejí zahraniční investoři na rozvojové trhy, můžeme přidat statistiku otištěných článků podle jejich optimistického či pesimistického zabarvení.

Nuže, z celkového počtu 17 článků (většinou střední délky) jich bylo osm pesimistických, pět optimistických a zbylé čtyři by se daly označit za neutrální.

Za citaci stojí titulky některých článků: Mexická vlna zasahuje trhy, Výškoví letci padají k zemi a Temné ekonomické perspektivy.

Jiným důležitým poznatkem je, že nelze očekávat přesun investic z nestabilního Mexika do stabilní české ekonomiky.

- *konečný*

(63) *Někdy stačí změnit smluvní podmínky, v horším případě je nutné realizovat zástavní právo nebo – u podnikatelů – likvidovat společnost.*

Soudní vymáhání a uplatnění zástavního práva bývá až konečným krokem, když selžou všechny ostatní možnosti.

- kvůli tomu:

- (64) *Bělehrad ucítil příležitost využít bosenského dilematu a domoci se zrušení mezinárodních sankcí, které ruší hospodářství srbsko-černohorské Jugoslávie.*

Neváhá kvůli tomu vystupovat i proti svým tradičním spojencům v Bosně.

- mezi nimi

- (65) *Podle ředitele Hladíka se tak otevřela další perspektiva rozvoje pro odběratele produktů koksárenské chemie a následných zpracovatelů.*

Mezi nimi jsou Deza Valašské Meziříčí, Gumárny Zubří a Synthesia Semtín.

- na prvním místě

- (66) *Důvodů je několik, některé pochopitelné.*

Na prvním místě je třeba jmenovat restituce.

- na rozdíl od:

- (67) *Je to nauka o hospodářství přírody, s dlouhodobým horizontem ve svém pracovním měřítku.*

Vyplývá z ní princip minimálního zasahování do přirozeného chodu věcí.

Na rozdíl od toho ekonomika s krátkodobými výhledy a stimuly zasahuje razantně do kapitálového trhu přírodních zdrojů, hlavně díky spontánnímu chování jedné lidské generace, aniž by – zcela neliberálně a nedemokraticky – připouštěla spontánní tržní chování generace dosud nenarozené (chování pravděpodobně zcela jiné).

- na základě

- (68) *Ve škole se nudí, zlobí, na základě čehož od některých učitelů dostávají špatné známky.*

- na závěr

- (69) *Zítřejší poputuje do Batelova, poté do Tábora (11. 9.), Mladé Vožice (13. 9.), Horažďovic (15. 9.), Nepomuku (19. 9.) a na závěr do Prahy (21. 9.).*

- navzdory tomu

(70) *Ve Flushing Meadows už dva dny pilně trénuje Jim Courier (11. tenista ATP).*

A to navzdory tomu, že po překvapivé porážce s Corretjou před týdnem v Indianapolisu bývalá světová jednička znechuceně oznámila, že rakety nechce nějaký čas vidět, takže zpochybnila svůj start na US Open (29. 8. – 11.9.).

- nehledě na to

(71) *Také vojáci českých sil rychlého nasazení by si postupně zvykali na to, co je běžné v zemích Severoatlantické aliance: jít na rozkaz do míst, kde je ohrožen mír.*

Bez ohledu na vzdálenost od domova.

Nehledě na to, že se zpevněním koruny ochabne i zájem záložáků vydělávat v uniformě dolary.

- o to více

(72) *Jak vidno, na vládním stole se ocitl zákon s pečeti prvořadě důležitosti.*

O to více překvapila hladkost, s níž tento návrh ve vládě prošel: bezkonfliktní průběh jednání si pochvaloval i premiér.

- podmínkou je

(73) *Úspěch je zaručen i v případě, kdy image omylem nebo nehodou sdělí informaci.*

Podmínkou je, aby se jednalo o věc příjemnou, lidé ji očekávali a slyšet chtěli, aby neměla víc než tři sta bitů (jeden řádek) a neobsahovala ani snítku kritického myšlení.

- podobně je tomu

(74) *Británie, Japonsko a SRN považují za důvod k potratu nedostatečné sociální zabezpečení i nejrůznější zdravotní záležitosti.*

Podobně je tomu v Indii, kde se potratová politika liberalizovala před 20 lety kvůli obavám z přelidnění.

- pokračovat

(75) *Dvaatřicetiletý Tom Cruise (českým divákům je znám především z filmů Top Gun, Rain Man, Naroděn 4. července nebo Pár správných chlapů) bude v Praze od poloviny března asi do 20. dubna natáčet sekvence akčního snímku režiséra Briana De Palmy s názvem Mission Impossible.*

Jedním z jeho protihráčů by měl být i Jon Voight, známý především z legendárního dramatu Půlnoční kovboj.

Natáčení má pokračovat v Rusku, v Indii a také v tunelu pod kanálem La Manche.

- později

(76) *Trhu dominovala IBM, k dalším výrazným výrobcům patřily společnosti CDC, RCA, o něco později Burroughs, Amdahl a Cray Research.*

- pravda:¹⁰

(77) *Mohla se opřít o soubor s velmi pěknou hereckou úrovní;*

vedle vynikajícího Alana Kinnairda, hrajícího starého Karhana s precizní věcností profesionála, se v něm, pravda, najdou i někteří amatéři, jejichž hraní je spíš kouzlem nechtěného.

- pravděpodobnější

(78) *Krádež Policie ČR vylučuje.*

Pravděpodobnější verzí je, že záříč byl omylem prodán jako kovový šrot, následně roztaven a zpracován.

- právě tak:

(79) *Kulturní spolek, v němž se sdružují rumunští Češi a Slováci, se nerozdělil ani po rozpadu ČSFR.*

---

¹⁰ Výraz *pravda* zde hraničí s modální částicí (s vyjádřením jistoty), ovšem má zde podle našeho názoru i konektivní funkci – uvozuje vztah konfrontace mezi dvěma slovesnými argumenty (srov. *V souboru jsou herci s velmi pěknou hereckou úrovní, ale jsou zde naopak i někteří amatéři.*).

Právě tak svorně navštěvují slovenské gymnázium a bok po boku vítali i Václava Havla při červnové návštěvě Rumunska.

- pro tento účel:

(80) *Sedmnáct set korun bude stát americké investory, kteří chtějí stavět školu a rodinné domky pro americkou komunitu v Praze Nebušicích, každý metr pozemku koupeného od města.*

Praha prodává pro tento účel osmnáct tisíc metrů bývalých polí, další parcely získají investoři od soukromníků.

- první – druhý:

(81) *V prvním případě pochodujeme o svátcích pod prapory a křičíme hesla vymyšlená někým jiným, ve druhém skromně a každodenně pracujeme, myslíme a zodpovědně jednáme.*

- předcházet:

(82) *Ministři kultury České republiky a Slovenska Pavel Tigrid a Lubomír Roman budou dnes jednat v Praze o řešení současné krizové situace týkající se vrácení Bojnického oltáře Slovensku.*

Schůzce předcházela aktivita slovenského velvyslance v ČR Ivana Mjartana.

- přes

(83) *Pochopitelně Češi věděli, že v případě vítězství Německa nemají naději na důstojné přežití.*

Sudetští Němci zase věděli, že zpochybnili vůči Čechům své morální postavení.

Přes tyto skutečnosti byl jejich odsun vyhnáním, patřil z principu do barbarského světa.

- přesněji:

- (84) *Rozhlasová univerzita nikomu nevnučuje něčí názory, ale trpělivě a systematicky doplňuje prořídrou mozaiku vzdělanosti v oborech, které byly v nedávném čtyřicetiletí více či méně podrobovány cenzuře anebo ještě přesněji – komoleny polopravdami i naprostými nepravdami, charakterizoval Rozhlasovou univerzitu Pavel Pecháček v úvodu k I. dílu jejího knižního vydání (Kruh přátel českého baroka, Mnichov – Brno 1993).*

- příčina

- (85) *Žádný obchod se neuskutečnil během včerejšího burzovního shromáždění na Plodinové burze Brno.*

U potravinářské pšenice a krmného hrachu byl příčinou značný cenový rozdíl mezi nabídkou koupě (průměrná cena 2600 Kč) a nabídkou prodeje (průměrná cena 3070 Kč), u ostatních komodit byla zaznamenána pouze nabídka koupě nebo nabídka prodeje.

- přičíst

- (86) *Vyčlenění 2,5 miliardy z rozpočtu pro financování prvního roku pětiletého Programu obnovy rozvoje.¹¹*

K poslední jmenovanému je nutno přičíst stovky komisí, podkomisí a výborů, které mají navrhnout způsoby, jak tyto peníze nejefektivněji použít.

- přidávat

- (87) *Leška vidí celou řadu problémů k řešení, další přidává jablonecký Pelta: „Všechny síly bychom měli soustředit na reprezentaci.“*

---

¹¹ Jedná se o větu s elipsou slovesa *patřit*.

- případ

(88) *Inzerent by měl zakázek dost a řada ředitelů státních podniků by pak po několika měsících s úžasem zjistila, že domy a pozemky, které dosud vlastnil stát, se rázem staly majetkem soukromé osoby.*

Je to případ dvou budov Státního pedagogického nakladatelství v centru Prahy, jejichž tržní cena se pohybuje ve výši kolem 400 milionů korun.

- přispívat

(89) *Dále jen 30 % uchazečů je ochotno pracovat do 30 kilometrů od místa trvalého bydliště a po celé České republice jen okolo dvaceti procent.*

Přispívá k tomu fakt, že firmy, nabízející manažerům pracovní místo, je nedostatečně hmotně stimulují a motivují, aby byli ochotni dojíždět do zaměstnání i několik desítek kilometrů od svého trvalého bydliště.

- přistupovat

(90) *Další poschodí by mělo být věnováno modernímu evropskému a světovému umění, čtvrté proměnlivým výstavám.*

K tomu přistupuje rozlehlá centrální dvorana a osm pater malé dvorany, kde by našla místo sbírka architektury, designu a uměleckého řemesla.

- rozdíl

(91) *Šťastná, spokojená, vzájemně se milující dvojice, na první pohled se nikterak neliší od běžných manželských párů.*

Rozdílem je pouze skutečnost, že manžel paní Blanky je transsexuál.

- rozpor

(92) *Podle šéfa kanceláře představenstva a. s. Škoda Zdeňka Lavičky jsou však v říjnu schopny fungovat prakticky všechny závody bez vážnějšího omezení*

To je v rozporu s tvrzením vedení koncernu z minulého týdne, ve kterém škodovácký management tvrdil, že se odstávka dotkne většiny provozů a závodů Škody Plzeň, která má v současnosti 28 000 zaměstnanců.

- rozumějme:

(93) *Proto Jelínka nelze obmyslet ani žádným velkým okolím časovým a kontextovým.*

Jisto je, že v české poezii pokračuje v linii Josefa Palivce, tedy v poezii nazývané absolutní, rozumějme: sebestředné svým zrcadlovým přivrácením k sobě.

- se slovy, že

(94) *Poslanci Devátý, Vidím a Pospíšil protestovali se slovy, že osobní svazek Jana Kavana, který si komise 17. listopadu vypůjčila od rozvědné služby (k určení možné Kavanovy spolupráce s StB), už dávno neměli.*

- souběžně s:

(95) *V roce 1993 byla podána první daňová přiznání.*

Souběžně s tím se získávaly i první zkušenosti z praxe.

- současně:

(96) *Samoplátci jej pak musejí odevzdat do osmi dnů po daňovém přiznání, které je třeba podat do konce března.*

Podobné formuláře budou muset předložit i klienti ostatních pojišťoven.

Ti, kteří je loni měnili, mají formuláře odevzdat každé z nich.

Současně jsou samoplátci povinni donést pojišťovně i doklad o dni podání daňového přiznání.

- souviset

(97) *Těší nás, že se lidé začínají zajímat o své zdraví, výsledky vyšetření však nejsou dobré.*

Souvisí to s naší životosprávou, zejména s nadměrným požíváním tuků, omezeným pohybem atd., vysvětluje vedoucí oddělení hygieny výživy KHS Č. Budějovice Peter Horan.

- stejným dechem:

(98) *Opět sestavujeme státní rozpočet a opět se setkáváme se stejnou argumentací.*

Jedna skupina lidí zarputile vychází ze strany potřeb, nikoli ze strany zdrojů.

Máme zanedbané dráhy, musíme je opravit.

Máme zastaralé zařízení vysokých škol, musíme je modernizovat.

Máme poškozené životní prostředí, musíme je vylepšovat.

Máme menší zemědělské dotace než země Evropské unie, měli bychom naše dotace na cestě do Evropy zvýšit na evropskou úroveň.

Máme nemoderní armádu, chceme do NATO, musíme proto armádu přizpůsobit technické úrovni ostatních zemí tohoto vojenského seskupení.

Roste kriminalita, potřebujeme zvýšit počet policistů.

Mohl bych pokračovat, ale tím by to stejně neskončilo.

Stejným dechem se říká, že jsou vysoké daně, že nemáme zelenou či modrou (v obou případech zlevněnou) naftu, že nemáme dostatečné výhody pro začínající podnikatele, pro exportéry, pro investory moderních technologií, pro zaostalé regiony, pro tu či onu sociálně postiženou skupinu.

- tím spíš:

(99) *I přes jisté zklidnění situace napětí mezi vedením klubu a hráči ve Zlíně trvá.*

Tím spíš, že Josef Ondík na dotaz, zda je správná rada ochotná přistoupit na požadavky hokejistů, odpověděl: Tato otázka je předčasná.

- týkat se

(100) *Tady ovšem může vzniknout polemika, protože touto činností se zabývají kosmetičky, přičemž neexistuje oficiální nařízení, že kosmetička musí být zároveň zdravotní sestra, zato platí vyhláška o tom, že integritu kůže smí porušit pouze zdravotník.*

To se týká nemenší měrou dekorativní tetováže.

- upřesnit

(101) *“Ve své dnešní funkci jsem nepodnikal, nepodnikám a podnikat nebudu.*

Veškerou činnost související s Knižním velkoobchodem jsem ve vládní funkci přerušil a věnuji se pouze práci vyplývající z této funkce,“ sdělil místopředseda vlády ČSFR a místopředseda ODS.

Základní argument kritiků M. Macka, že ve funkci místopředsedy vlády získal Knižní velkoobchod, je podle něho naprosto nepravdivý a falešný.

„Privatizační projekt na Knižní velkoobchod byl vypracován na přelomu let 1991 a 1992 a předložen v únoru 1992, kdy jsem nemohl tušit, že budu v budoucnu jmenován místopředsedou vlády,“ upřesnil.

- v důsledku:

(102) *V zahraničním obchodu došlo ke zvýšení importu, v jehož důsledku vykazala loňská obchodní bilance deficit 408 miliard HUF, což bylo o 66 miliard forintů více než v předchozím roce.*

- v této souvislosti:

(103) *Navzdory televiznímu přenosu se na stadiónu Za Lužánkami čeká třicetitisícová návštěva, což by byl rekord samostatné české ligy.*

V této souvislosti vyhlásil mimořádná opatření jak fotbalový svaz (jeden svazový komisař navíc, který bude sledovat diváky), tak brněnská policie.

- ve skutečnosti

(104) *Lidé, vyhnaní z pohodlného přítí státem řízených fabrik, vidí kolem samou nemravnost a říkají, naše děti jsou příliš dobře vychované pro tuto dobu, která vyžaduje chamtivost a ziskuchtivost.*

Ve skutečnosti je kapitalismus mnohem mravnější než socialismus, protože neumožňuje, aby po celá desetiletí lidé žili z toho, že vyrábějí, co nikdo nepotřebuje.

- vést

(105) *V pátek v reakci na zprávu o zaměstnanosti v USA dolar prudce oslabil.*

Vedly k tomu obavy z toho, že by mohl příliš velký růst počtu pracovních míst ve zpracovatelských odvětvích přispět k vyšší inflaci.

- vinou

(106) *Za předčasný konec jejich sotva půlhodinového vystoupení si však mohli sami diváci, kteří v průběhu koncertu Luscious Jackson začali vyvolávat jméno Beastie Boys.*

Především vinou toho nakonec nedošlo ani na největší hit kapely – Keep On Rockin' It.

- vyplývat

(107) *Pan Alexander Mitrofanov z Rudého práva mě v článku „LN se chlubí cizím peřím“ před svými čtenáři obviňuje, že jsem prý na víkendovém sněmu Svobodných demokratů zcizil rozhovor s Pavlem Rychetským.*

Skutečnost je méně dramatická.

Krátce po projevu bývalého místopředsedy vlády jsem za ním zašel se záměrem, zeptat se na důvody jeho odchodu z politiky.

Právě mluvil s jedním z delegátů a pokynul mi, abych počkal.

Za chvíli přišel pan Mitrofanov a zdvořile se mě optal, zda bychom nemohli udělat rozhovor společně, zvláště – jak jsme si hned řekli –, když se chceme zeptat na tytéž otázky.

Později se k nám přidal i kolega z ČTA.

Počítal jsem, že rozhovor s Pavlem Rychetským vyjde i v pondělním Rudém právu.

Názor pana Mitrofanova, že jsem měl automaticky zpracovat interview do jiného žánru, není obecný novinářský kánon.

Není také jen mou vinou, že jsme se společně nedomluvili na způsobu zveřejnění.

Mou chybou nejspíš bylo, že jsem neupozornil kolegy, aby v rozhovoru nepoužili standardní hlavičku: politik XY v rozhovoru pro LN.

Pro mě z toho vyplývá jediné: Už nikdy nesvolit, aby při mém rozhovoru byl přítomen někdo z Rudého práva.

- výsledkem je:

(108) *V Polsku je studium na státních vysokých školách bezplatné, školy však mohou vybírat školné za večerní, dálkové nebo postgraduální studium.*

Výsledkem je, že mnoho univerzit omezuje počet studentů přijímaných na denní studium a rozšiřuje placené formy.

- vzhledem k tomu

(109) *Jenomže v těchto zemích sami nevědí, co s nezaměstnanými, odpověděl Otto Brabec z agentury SERVUS na otázku, jak se daří zprostředkovávat práci v zahraničí.*

Vzhledem k tomu dominuje v činnosti agentury zajišťování studentských pracovních pobytů především v Německu.

- za první – za druhé

(110) *Stínová vláda stojí však trojnásobně ve stínu.*

Za první, což je logické, ve stínu vlády, která je u moci.

Za druhé ve stínu budoucnosti, protože je jasné, že SPD nemůže získat sama absolutní většinu a bude muset vládnout v koalici, ať již jakékoli.

- zdůvodnit:

(111) *Gyula Horn se vyslovil pro možné zavedení majetkové daně.*

Zdůvodnil to tím, že utahování opasků se nemůže vztahovat pouze na lidi žijící ze mzdy.

- z důvodu:

(112) *Pokud se v rámci těchto údajů zvýšil vývoz některých surovin, je nutné pochopit, že při omezení domácího odběru by snížení těžby přes únosnou míru znamenalo vážný ekonomický dopad na jednotlivé těžební organizace.*

Z toho důvodu jsou tyto podniky nuceny, při nedostatečném odbytí na domácím trhu, řešit svoje ekonomické problémy exportem.

- znamenat

(113) Vedle zásady sociální solidarity, což není nic jiného než zásada zdanění, by měla platit i stejně významná zásada ekvivalence , čili "něco za něco".

Prakticky to znamená stanovit, že například z výdělků přes 120 000 Kč ročně se pojistné platit nebude.

- způsobit:

(114) V loňském roce dosáhla firma celkového obrátu 630 milionů korun, hospodařila však se ztrátou.

Způsobil ji pokles cen sušeného mléka na světových trzích.